

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ
Π.Μ.Σ. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΙ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΕΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΠΕΔΙΑΔΙΤΗ ΕΙΡΗΝΗ (Α.Μ. 13)

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΣΕΡΝΤΕΔΑΚΙΣ ΝΙΚΟΣ, ΕΠΙΚ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΠΑΝ/ΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ (ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ)
ΚΟΥΣΗ ΜΑΡΙΑ, ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΠΑΝ/ΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΑΜΑΤΑΣ ΜΗΝΑΣ, ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΠΑΝ/ΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Εκπονήθηκε στα πλαίσια του ΠΜΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ το οποίο υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του ΕΠΕΑΕΚ II με συγχρηματοδότηση από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και Εθνικούς Πόρους.

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ
Π.Μ.Σ. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΙ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΕΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΠΕΔΙΑΔΙΤΗ ΕΙΡΗΝΗ (Α.Μ. 13)

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΣΕΡΝΤΕΔΑΚΙΣ ΝΙΚΟΣ, ΕΠΙΚ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΠΑΝ/ΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ (ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ)

ΚΟΥΣΗ ΜΑΡΙΑ, ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΠΑΝ/ΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

ΣΑΜΑΤΑΣ ΜΗΝΑΣ, ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΠΑΝ/ΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

«Σκεφτείτε τους συμπατριώτες σας!», θα μας ειπύνε. Τότε θα δείξει ο ένας τον άλλο, σύντροφοι όλων των χωρών, και θα απαντήσουμε: 'Να οι συμπατριώτες μας'! Και θα ξεσχίσουμε τα μετάξινα κουρέλια των πολύχρωμων σημαιών, θα πετάξουμε μακριά μας όλο αυτό το πανηγυριώτικο θέατρο, όπου τα βάσανα μονάχα και ο θάνατος δεν είσαν κωμωδίες, όλα αυτά τα σιχαμερά εγκώμια των σφαγών.»

Μπαρμπύς Ερρίκος, «Ο νέος κόσμος», στο Πόλεμος κατά του πολέμου. Αποφάσεις του πρώτου πανελληνίου Συνεδρίου Παλαιών Πολεμιστών και Θυμάτων Στρατού, Αθήνα, Διεθνής Βιβλιοθήκη, 1975 [Α έκδοση 1924].

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	7
1. Ειρήνη, πόλεμος, στρατός και η νοηματική πλαισίωση της αντίρρησης συνείδησης	14
1.1. Ο απόλυτος ειρηνισμός	15
1.2. Ο επιλεκτικός ειρηνισμός	19
1.3. Ο «δίκαιος πόλεμος»	21
1.3.1. Ο πόλεμος ως κοινωνικό φαινόμενο	21
1.3.2. Η θεμελίωση του «δίκαιου πολέμου».....	23
1.3.3. Ο «δίκαιος πόλεμος» μετά την κρίση του έθνους κράτους	26
1.4. Ο Στρατός και ο θεσμός της στρατιωτικής θητείας	30
1.4.1. Ο θεσμός της στρατιωτικής θητείας	30
1.4.2. Η θέσπιση της υποχρεωτικής θητείας στην Ελλάδα	32
1.4.3. Η αντίρρηση συνείδησης στην στρατιωτική θητεία	33
1.5. Η νοηματική πλαισίωση της συλλογικής δράσης.....	35
2. Μεθοδολογία	38
2.1. Ερευνητικές Τεχνικές	38
2.2. Ανάλυση γραπτών πηγών	38
2.2.1. Περιοδικά	39
2.2.2. Διαδίκτυο	40
2.2.3. Φυλλάδια, αφίσες και συναφές επικοινωνιακό υλικό	40
2.2.4. Συνεντεύξεις με πρόσωπα κλειδιά και «ειδικούς»	40
3. Οι αντιρρησίες συνείδησης στην Ελλάδα	44
3.1 Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά	44
3.2 Το πλαίσιο των κινητοποιήσεων στη μεταπολίτευση	47
3.3 Το ζήτημα του εκδημοκρατισμού του στρατού και οι επιτροπές ειρήνης	52
3.4. Η Επιτροπή για τους Αντιρρησίες Συνείδησης	56
3.5. Η δημοσιοποίηση του ζητήματος των αντιρρησιών	58
3.6. Ο Σύνδεσμος Αντιρρησιών Συνείδησης	64

3.7. Διεθνείς οργανισμοί και ψηφίσματα υπέρ των αντιρρησιών	68
3.8. Οι αντιδράσεις στην κατοχύρωση της αντίρρησης συνείδησης	70
4. Ιδεολογικές αναφορές των αντιρρησιών συνείδησης	75
4.1. Ο αναρχισμός	75
4.2. Η οικολογία	81
4.3. Ο ειρηνισμός	83
4.4. Η θρησκεία	88
4.4.1. Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά	88
4.4.2. Άλλα θρησκευτικά ρεύματα	89
5. Πρακτικές των ιδεολογικών αντιρρησιών συνείδησης	91
5.1 Το τρελόχαρτο	91
5.2 Άοπλη και εναλλακτική θητεία	96
5.2.1. Άοπλη θητεία	96
5.2.2. Εναλλακτική κοινωνική υπηρεσία	98
5.3. Ολική άρνηση στράτευσης	105
5.4. Ανυποταξία – λιποταξία	109
5.5. Άλλες μορφές αντίρρησης συνείδησης	111
5.5.1. «Μερική» και επιλεκτική άρνηση από στρατεύσιμους και επαγγελματίες ..	111
5.5.2. Άρνηση πληρωμής φόρων και μπουκοτάζ εταιρειών που επωφελούνται από πολέμους	114
5.5.3. Το ζήτημα της «Παλλαϊκής Άμυνας»	116
6. Η αποτυχία συγκρότησης ενός κοινωνικού κινήματος	118
Συμπεράσματα	124
Βιβλιογραφία	127
Πηγές	133
Παραρτήματα	134

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα πρωτίστως να ευχαριστήσω τον Σπύρο Ψύχα, τον Δημήτρη Σωτηρόπουλο, και τον Λάζαρο Πετρομελίδη, βασικούς πρωταγωνιστές και πρωτοστάτες της ανάδειξης του ζητήματος της αντίρρησης συνείδησης στην Ελλάδα, οι οποίοι με μεγάλη τους ευχαρίστηση δέχθηκαν να μιλήσουν μαζί μου και να με βοηθήσουν στην έρευνα. Όπως και όλους εκείνους που, για λόγους προστασίας της ανωνυμίας, δεν μπορώ να αναφερθώ επωνύμως.

Ευχαριστώ τον επιβλέποντα της εργασίας Νίκο Σερντεδάκι, για την επιστημονική καθοδήγηση και υποστήριξή του, όπως και την Ελένη Φουρναράκη για τις χρήσιμες παρατηρήσεις. Επίσης ευχαριστώ την Ιωάννα Παπαθανασίου για τα κριτικά της σχόλια αλλά και την διευκόλυνση της πρόσβασής μου στο μη ταξινομημένο ακόμα αρχείο των αντιρρησιών συνείδησης που βρίσκεται στα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ).

Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Μανόλη Τζανάκη για την συμβολή του στη διαμόρφωση του παρόντος κειμένου, όπως επίσης και για την μεγάλη του υπομονή, εμπιστοσύνη και ενθάρρυνση.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο δικαστήριο της Νυρεμβέργης το 1945, το οποίο καλούνταν να δικάσει τα εγκλήματα του πολέμου των Ναζί, ένα μεγάλο μέρος των κατηγορούμενων επικαλούνταν για την υπεράσπισή τους, το καθήκον που έχει ο πολίτης να υπακούει στις αποφάσεις της νόμιμης αρχής. Ο βρετανός δικαστής είχε όμως αντίθετη άποψη: «υπάρχει μια στιγμή που ο άνθρωπος οφείλει να αρνηθεί την υπακοή του στον αρχηγό εφ' όσον θέλει να υπακούσει στην συνείδηση του».¹

Κουβαλώντας ως παρακαταθήκη το βάρος των φρικαλεοτήτων που μας άφησε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, αλλά και όλοι οι προηγούμενοι όπως και οι επόμενοι, ψάχνοντας για ρωγμές στην κανονικότητα της βίας και του πολέμου, στην Ελλάδα αλλά και αλλού, ερχόμαστε αντιμέτωποι με ανθρώπους που σε πείσμα των καιρών αποκήρυξαν δημόσια τον πόλεμο και το θεσμό που τον υπηρετεί, δηλαδή το στρατό. Σύμφωνα με ορισμό που συναντάμε στο αντιμιλιταριστικό περιοδικό *Αρνούμαι*, «Αντιρρησίας συνείδησης, είναι το άτομο εκείνο, που αρνείται την εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας, είτε τη συμμετοχή του σε στρατιωτικά προγράμματα και δραστηριότητες π.χ. άρνηση πληρωμής φόρων για πολεμικές δαπάνες, βιομηχανική αντίρρηση κλπ. για λόγους που του επιβάλλει η συνείδηση του ή οι φιλοσοφικές, ανθρωπιστικές, πολιτικές, ηθικές θρησκευτικές, οικολογικές ή άλλες πεποιθήσεις του.»²

Το αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου των αντιρρησιών συνείδησης στην Ελλάδα, οι οποίοι επικαλούνται ιδεολογικούς λόγους προκειμένου να μην υπηρετήσουν την στρατιωτική τους θητεία.

Όταν ο «λόγος» του κράτους, δηλαδή οι νομικοί κανόνες, δε συμπίπτουν με τον ηθικό νόμο, δηλαδή το λόγο της συνείδησης, δημιουργούνται οι όροι και οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της συνειδητής άρνησης, δηλαδή του δικαιώματος του ανθρώπου να πει όχι, εν προκειμένω στον πόλεμο και το στρατό. Αν όμως αυτή η άρνηση συχνά γίνεται αποδεκτή σε ένα δικτατορικό ή φασιστικό-ναζιστικό καθεστώς, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ισχύει το ίδιο και για μια κοινωνία με δημοκρατικό καθεστώς; Ο Rawls, ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του πολιτικού φιλελευθερισμού, θα ισχυριστεί πως τόσο η «αντίρρηση συνείδησης» όσο και η «πολιτική ανυπακοή» αποτελούν σταθεροποιητικούς μηχανισμούς ενός

¹ Κατσουρός Κ., «Η συνειδητή άρνηση στο στρατό και το κράτος», *Αρνούμαι*, τ. 3, 1987, σελ. 60-67.

² *Αρνούμαι*, τ. 3, 1987, σελ. 2.

συνταγματικού συστήματος, γιατί ακόμη και αν είναι εξ ορισμού παράνομες, υπό ορισμένες περιπτώσεις μπορούν να συμβάλουν στην διόρθωση της ίδιας της δικαιοσύνης.³

Επομένως, η αντίρρηση συνείδησης δεν είναι μια ατομική πράξη, πέρα και έξω από τους θεσμούς στους οποίους αντιτίθεται. *«Θα πρέπει μάλιστα να σημειωθεί ότι η αμφισβήτηση αυτή δεν αναφέρεται σε προθέσεις ή ευχές, ή ευσεβείς πόθους, αλλά σε μια θεσμική διεύρυνση των 'ρόλων' στο πεδίο της θητείας, ζητώντας δε να αποκτήσει δραστική επαφή με τον κοινωνικό χώρο ή με οποιονδήποτε πρόσφορο στις εξελίξεις προσανατολισμό, δεν αποτελεί ρομαντική φυγή, καθώς συχνά αποκτά βάρος μιας πρότασης ριζοσπαστικής.»*⁴ Συνδέεται λοιπόν με τα ίδια τα ιδεολογικά θεμέλια μιας συνταγματικής τάξης, επιζητεί ηθική νομιμοποίηση, και επικαλείται τον καθολικό νόμο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων προκειμένου να παρέμβει σε ένα θεσμό, να τον τροποποιήσει, να τον απονομιμοποιήσει και ενδεχομένως να τον ανατρέψει. Στην προκειμένη περίπτωση, οι ιδεολογικοί αντιρρησίες συνείδησης στην Ελλάδα εναντιώνονται στο θεσμό της υποχρεωτικής θητείας, στον ίδιο το στρατό, αλλά και στις μορφές του κράτους που υποθάλουν τη βία και την αδικία. Ενδεχομένως κάποιοι αντιρρησίες συνείδησης εναντιώνονται και στο ίδιο το κράτος, ως μορφή οργάνωσης της κοινωνίας.

Ωστόσο μια εξουσία πολύ δύσκολα μπορεί να ανεχθεί ότι μεμονωμένα άτομα μπορούν να εξαιρεθούν από την υποχρέωση της τήρησης ενός κανόνα. Ιδιαίτερα στην Ελλάδα, που ο στρατός συνδέεται ευθέως με τα εθνικά ιδεώδη, θα υπερτονιστούν οι κίνδυνοι τους οποίους δημιουργεί η γεωπολιτική θέση της Ελλάδας καθώς και η σημασία που αποκτά η αμυντική στρατηγική της χώρας, ώστε να μη γίνονται ανεκτές συμπεριφορές και στάσεις που αρνούνται την αναγκαιότητα της στράτευσης και ως εκ τούτου του καθήκοντος υπεράσπισης της πατρίδας.⁵ Οι εκάστοτε κυβερνήσεις και οι στρατιωτικές αρχές θα υιοθετήσουν ως βασικές πρακτικές την αμφισβήτηση της ειλικρίνειας των αντιρρησιών, την επιδίωξη της απομόνωσης και της περιθωριοποίησής τους αλλά κυρίως την καταστολή τους, ιδίως όταν τέτοιες πράξεις

³ Rawls J., *Θεωρία της δικαιοσύνης*, Αθήνα, Πόλις, 2006, σελ. 408-415.

⁴ Παπαδαμάκης Α., «Οι 'αντιρρησίες συνείδησης' ως οριακό πρόβλημα του ποινικού δικαίου, *Δίκαιο και πολιτική*, τ. 17-18, 1990, σελ. 19.

⁵ Λυκοβάρδη Κ., «Η αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία: από τις ποινικές καταδίκες στη νομική ανοχή», στο Τσάπογας Μ. & Χριστόπουλος Δ. (επιμ.), *Τα δικαιώματα στην Ελλάδα 1953-2003. Από το τέλος του εμφυλίου στο τέλος της μεταπολίτευσης*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2004., σελ.. 140-141.

αποκτούν διαστάσεις, ακόμα και περιορισμένο ακροατήριο.⁶ Οι πολιτειακές αρχές επιχειρούν να καθυποτάξουν, να ελέγξουν, και να περιορίσουν στο ελάχιστο το φαινόμενο της αντίρρησης συνείδησης, παρά τις εσωτερικές και εξωτερικές πιέσεις, οι οποίες είναι έντονες. Και επειδή η κρατική εξουσία, όπως άλλωστε κάθε μορφή εξουσίας, στοχεύει στην επιβίωσή της όπως και στη διασφάλιση των όρων αναπαραγωγής της, την άρνηση συνείδησης και γενικότερα την πολιτική ανυπακοή, την αποδέχεται μόνον όταν αυτή κινείται στα όρια που η ίδια η εξουσία θέτει. Όταν ο μεμονωμένος αντιρρησίας συνείδησης αποδεχθεί τα όρια αυτά, συμβάλλοντας ο ίδιος στην εξισορρόπηση, τη βελτίωση και την ισχυροποίηση του ισχύοντος καθεστώτος στράτευσης, τότε, όπως μας λέει και ο Rawls, γίνεται αποδεκτός. Σε αντίθετη περίπτωση η ιστορία δείχνει πως ο δρόμος είναι γεμάτος διώξεις, φυλακίσεις και στερήσεις δικαιωμάτων.

Η αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία άρχισε να κατοχυρώνεται νομικά στα δυτικά κράτη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Η τάση αυτή διευρύνθηκε σημαντικά όπως ήταν αναμενόμενο μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.⁷ Η κατοχύρωση του δικαιώματος στην αντίρρηση συνείδησης, ή έστω η ανοχή αυτής της επίκλησης, συνδέθηκε με τη θέσπιση διαφόρων μορφών «εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας», στην περίπτωση που η στρατιωτική θητεία είναι υποχρεωτική. Το ίδιο συνέβη και στην Ελλάδα, αρχής γενομένης το 1977. Από τότε και μετά θα υπάρξουν διάφορες νομοθετικές ρυθμίσεις πάνω στο θέμα, η σημαντικότερη εκ των οποίων πραγματοποιείται το 1997. Πρόκειται για νομικές ρυθμίσεις οι οποίες κατοχυρώθηκαν μετά από αγώνες, απεργίες πείνας, διώξεις, μακροχρόνιες φυλακίσεις και έξωθεν παρεμβάσεις.

Τι συμβαίνει όμως όταν το κράτος αποδεχθεί μετά από πολύχρονες διαβουλεύσεις και διαμάχες τους αντιρρησίες συνείδησης και τα αιτήματα που προβάλλουν, θεσπίζοντας νομικό πλαίσιο για την εναλλακτική θητεία, το οποίο οι αντιρρησίες, στην πλειονότητα τους, αρνούνται να εφαρμόσουν; Ίσως επειδή στην πραγματικότητα το πλαίσιο αυτό θεωρείται «άδικο» και «τιμωρητικό» ή ενδεχομένως γιατί ο αγώνας για την εναλλακτική κοινωνική θητεία αποτελεί για αυτούς μια

⁶ Για τα αρνητικά στερεότυπα που σχετίζονται με την αντίρρηση συνείδησης στην Ελλάδα, και τις νομικές τους προεκτάσεις, βλ. Παρασκευόπουλος Ν., «Η ενοχή του αντιρρησίας συνείδησης», *Δίκαιο και πολιτική*, τ. 17-18, 1990, σελ. 5-6.

⁷ Για ένα ιστορικό της θεσμοθέτησης της εναλλακτικής θητείας στην Ευρώπη βλ. Γκλαρνέτατς Ι., «Αρνούμαι το στρατό. Η υποχρεωτική στράτευση και οι αντιρρησίες συνείδησης στην Ευρώπη», *Αρνούμαι*, τ. 11, 1997, σελ. 39-42, και Λυκοβάρδη Κ., «Η αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία: από τις ποινικές καταδίκες στη νομική ανοχή», ό.π., σελ. 139.

επίφαση, ένα σκαλοπάτι, το οποίο θα βοηθήσει στον πραγματικό στόχο που δεν είναι άλλος από την αμφισβήτηση του ίδιου του οικονομικού και κοινωνικού συστήματος που παράγει θεσμούς αυταρχικούς. Έτσι, οι αντιρρησίες συνείδησης, αντιτιθέμενοι σε νοοτροπίες που στηρίζονται στη βία, στον πόλεμο και στο εθνικιστικό μίσος που καλλιεργείται συνειδητά από βασικούς θεσμούς της ελληνικής κοινωνίας, όπως επίσης και από τη διδασκαλία της «εθνικής ιστορίας» στο σχολείο, θα επιλέξουν με μη βίαια μέσα «να αλλάξουν τις συνειδήσεις» και να αμφισβητήσουν την κυρίαρχη ιδεολογία. Βέβαια, η «μη βία» μπορεί να ερμηνευθεί με πολλούς και ποικίλους τρόπους, και να οδηγήσει σε διαφορετικές εκδοχές της αντίρρησης.

Η άρνηση, λοιπόν, στη στράτευση μπορεί να είναι «μερική»⁸ δηλαδή να αφορά την αντίθεση των στρατευμένων σε ένα συγκεκριμένο πόλεμο, επειδή θεωρείται ότι είναι εγκληματικός, μη δίκαιος, ή και ρατσιστικός, με συνέπεια την άρνηση συμμετοχής τους σε στρατιωτικές παρεμβάσεις σε χώρες όπου διεξάγεται ο «άδικος» πόλεμος. Υπάρχουν και περιπτώσεις που είτε επαγγελματίες στρατιωτικοί είτε στρατευμένοι έχουν αρνηθεί, ή έχουν εκφράσει δημόσια την άρνησή τους, να συμμετάσχουν σε τέτοιες πολεμικές επιχειρήσεις, όπως για παράδειγμα ο πρώτος πόλεμος ενάντια στο Ιράκ.

Αυτή η *μερική άρνηση* διαφοροποιείται από την άρνηση του *Ιδεολογικού Αντιρρησία Συνείδησης*. Ο Ιδεολογικός Αντιρρησίας Συνείδησης όπως είπαμε αρνείται την συμμετοχή του σε οποιοδήποτε στρατό επικαλούμενος λόγους συνείδησης. Γι' αυτόν, ο νόμος προσφέρει σήμερα την επιλογή να υπηρετήσει *άοπλη ή εναλλακτική κοινωνική πολιτική υπηρεσία*, δηλαδή να προσφέρει τις υπηρεσίες του προσαυξημένες χρονικά σχεδόν κατά το διπλάσιο του χρόνου της κανονικής θητείας σε ένα άλλο θεσμό εκτός του στρατού ή και εντός του, χωρίς να χρειάζεται να παραλάβει όπλα και να εκπαιδευτεί στη χρήση τους. Το γιατί οι ιδεολογικοί αντιρρησίες θα υιοθετήσουν στην πλειοψηφία τους αρνητική στάση απέναντι στο νόμο αυτό είναι ένα από τα ερωτήματα που προσπαθεί να απαντήσει η παρούσα εργασία.

Η άρνηση επίσης μπορεί να είναι και «ολική».⁹ Μπορεί δηλαδή να ξεκινά από μια συνολική αντίθεση στη στρατικοποίηση της κοινωνίας, και ο αντιρρησίας αρνείται τη συμμετοχή του σε οποιοδήποτε στρατό. Οι ολικοί αρνητές στράτευσης

⁸ Γκλαρνέτατζη Ι., «Αρνούνται το στρατό. Η υποχρεωτική στράτευση και οι αντιρρησίες συνείδησης στην Ευρώπη», ό.π. σελ. 39-42.

⁹ Στο πρώτο του τεύχος το περιοδικό *Αρνούνται* δίνει τον ορισμό του ιδεολογικού αντιρρησίας συνείδησης «Τι είναι αντιρρησίας συνείδησης;», *Αρνούνται*, 1985, τ. 1, σελ. 2.

λοιπόν θα αρνηθούν και τον στρατό αλλά και την *εναλλακτική κοινωνική πολιτική υπηρεσία*.

Ακόμα υπάρχουν οι *Θρησκευτικοί Αντιρρησίες Συνείδησης*. Οι αντιρρησίες αυτοί αρνούνται να παραλάβουν όπλα και να εκπαιδευτούν σε αυτά ή να φορέσουν στρατιωτική στολή, συνήθως όμως απορρίπτουν και τα δύο. Στην πλειονότητά τους οι θρησκευτικοί αντιρρησίες είναι Μάρτυρες του Ιεχωβά και κάπως σπανιότερα άτομα που ασπάζονται πρώιμες χριστιανικές θέσεις ή ενδεχομένως άλλες θρησκείες ή δόγματα. Σε αυτούς, το κράτος παρέχει τη δυνατότητα να υπηρετήσουν άοπλη στρατιωτική θητεία, ή εναλλακτική κοινωνική πολιτική υπηρεσία.

Σκοπός της παρούσας εργασίας θα αποτελέσει η ανάλυση των όρων εμφάνισης του φαινομένου των ιδεολογικών αντιρρησιών συνείδησης. Ποιο συγκεκριμένα θα μας απασχολήσουν οι κοινωνικές, πολιτικές και ιδεολογικές συνθήκες που οδήγησαν στην εμφάνιση των αντιρρησιών στην Ελλάδα την δεκαετία του 1980. Συνοπτικά, τα ερωτήματα που θέτουμε έχουν ως εξής:

- α) Πότε και με ποια μορφή εμφανίζεται το φαινόμενο των ιδεολογικών αντιρρησιών συνείδησης στην Ελλάδα;
- β) Ποιες είναι οι μορφές που παίρνει η συλλογική κινητοποίηση και η οργάνωση των αντιρρησιών συνείδησης στην Ελλάδα;
- γ) Ποιες είναι οι βασικές ιδεολογικές αναφορές των αντιρρησιών συνείδησης;
- δ) Ποιες είναι οι βασικές πρακτικές στις οποίες καταφεύγουν τα άτομα που αρνούνται για ιδεολογικούς λόγους συνείδησης να υπηρετήσουν στρατιωτική θητεία στην Ελλάδα;

Μετά από συνεντεύξεις που πήραμε από άτομα τα οποία πρωταγωνίστησαν τόσο στα τεκταινόμενα της εποχής, όσο και στη δημιουργία του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης, του επίσημου φορέα των αντιρρησιών σήμερα, και μετά από μια συστηματική μελέτη γραπτών τεκμηρίων, αρχείων, περιοδικών και ιστοσελίδων, οδηγηθήκαμε σε μια αδρή χαρτογράφηση των πολιτικών χώρων με τους οποίους φαίνεται να συνδέεται το φαινόμενο των αντιρρησιών συνείδησης στην Ελλάδα. Οι πολιτικοί χώροι που επικεντρωθήκαμε έχουν να κάνουν με την εξωκοινοβουλευτική τότε αριστερά¹⁰, τους αντιεξουσιαστές, και τους οικολόγους. Ο

¹⁰ Όταν αναφερόμαστε στην ευρύτερη αριστερά, σαφώς δεν εννοούμε το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (ΚΚΕ), το οποίο εξαρχής ήταν μάλλον αρνητικά διακείμενο προς τους αντιρρησίες συνείδησης, γεγονός όμως που δεν ισχύει στην περίπτωση των επιτροπών των φαντάρων για τον εκδημοκρατισμό του στρατού, όπου συμμετείχε ενεργά. Επιπλέον οι συνδέσεις πολιτικών χώρων, όπως οι αντιεξουσιαστές, οι οικολόγοι κ.ά με τους αντιρρησίες συνείδησης δεν θα ήταν γόνιμο να οδηγήσει

στόχος ήταν να συνάγουμε τις ιδεολογικές αναφορές των ατόμων που εμπλέκονται σε συγκεκριμένου τύπου δράσεις όπως είναι το «τρελόχαρτο», η ανυποταξία, η ολική άρνηση στράτευσης κ.ά..

Από τη διερεύνηση των ιδεολογικών αναφορών και τα ιστορικά στοιχεία που μελετήσαμε προέκυψαν ζητήματα που αφορούσαν την αυτονομία των οργανώσεων, τις πολιτικές συμμαχίες αλλά και τις συγκρούσεις στο εσωτερικό των ομάδων που συνεργάστηκαν. Το θέμα της ιδεολογικής διαφοράς και η αδυναμία σύγκλησης διαφορετικών ιδεολογικών ταυτοτήτων θα αναδειχθεί ως κυρίαρχος ανασταλτικός παράγοντας για διεκδικήσεις και δράσεις, οι οποίες δεν υπερβαίνουν το επίπεδο συσπειρώσεων μιας ομάδας, ενός περιοδικού ή μιας συντροφιάς και να οδηγήσουν σε ποιο συλλογικές και κινηματικές δράσεις. Το θέμα λοιπόν της ετερογένειας της ευρύτερης αριστεράς, και των ιδεολογικών της αποκλίσεων, αναδεικνύεται σε καθοριστικό και εξηγεί εν μέρει την αδυναμία των αντιρρησιών συνείδησης για κοινές συλλογικές δράσεις και διεκδικήσεις. Το ζήτημα αυτό θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι ακόμα και σήμερα ιδιαίτερα επίκαιρο, όσον αφορά τα διάφορα κοινωνικά κινήματα, τα οποία στους κόλπους τους συγκεντρώνουν πολλές και διαφορετικές τάσεις και συνιστώσες.

Συνοπτικά, στο πρώτο κεφάλαιο του παρόντος κειμένου θα αναπτυχθούν οι θέσεις του Mahatma Gandhi, πάνω στις οποίες θα στηριχθούν τα μη-βίαια κινήματα, δηλαδή τα ειρηνιστικά κινήματα και μετέπειτα τα οικολογικά καθώς και η δράση των αντιρρησιών συνείδησης. Ως αντίπαλος πόλος του μη βίαιου κινήματος θα καταγραφεί η θεωρία του «δίκαιου πολέμου», ο πόλεμος δηλαδή που νομιμοποιείται στο όνομα των ανθρώπινων δικαιωμάτων και της ηθικής. Επίσης θα αναπτυχθούν θέματα που αφορούν τον πόλεμο και τον στρατό, προκειμένου να κατανοηθεί πληρέστερα το πλαίσιο εντός του οποίου αναπτύσσεται η κοινωνική δράση των αντιρρησιών συνείδησης.

Το δεύτερο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην μεθοδολογία της έρευνας, η οποία επικεντρώνεται στην εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου των ιδεολογικών αντιρρησιών συνείδησης στην Ελλάδα. Οφείλουμε να τονίσουμε εξ αρχής ότι, παρόλο που θέτουμε το ζήτημα των Μαρτύρων του Ιεχωβά δε θεωρήθηκε σκόπιμο

σε γενικεύσεις του τύπου πως όλοι οι αντιεξουσιαστές ή όλοι οι «αριστεριστές» της μεταπολίτευσης συνδέθηκαν με την αντίρρηση συνείδησης. Η υποκίνηση και η συμμετοχή προήλθε από μικρές ομάδες ή σε κάποιες περιπτώσεις από μεμονωμένα άτομα, τα οποία ιδεολογικά εντάσσονταν σε οργανώσεις τέτοιου πολιτικού προσανατολισμού.

να επικεντρωθούμε αναλυτικά σε αυτού του τύπου την αντίρρηση, επειδή ακριβώς το θέμα που θα μας απασχολήσει είναι οι ιδεολογικοί αντιρρησίες συνείδησης.

Θα ακολουθήσει, στο τρίτο κεφάλαιο, μια κατά το δυνατόν αναλυτική και συστηματική καταγραφή των γεγονότων, από τη δημόσια δήλωση του πρώτου ιδεολογικού αντιρρησία, στα τέλη του 1986, έως τη δημιουργία του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης, ο οποίος δραστηριοποιείται μέχρι σήμερα.

Στο τέταρτο κεφάλαιο θα αναλυθούν οι ιδεολογικές αναφορές των ατόμων που δηλώνουν επίσημα, ή εκφράζουν ανεπίσημα, την αντίρρησή τους στη στρατιωτική θητεία και τον πόλεμο, και στο πέμπτο κεφάλαιο θα καταγραφούν αναλυτικά οι ποικίλες πρακτικές στις οποίες καταφεύγουν τα άτομα που αρνούνται να στρατευτούν.

Συμπερασματικά, θα επιδιώξουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα γιατί οι αντιρρησίες συνείδησης δεν κατάφεραν να αποτελέσουν ένα κοινωνικό κίνημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΡΗΝΗ, ΠΟΛΕΜΟΣ, ΣΤΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΡΡΗΣΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

Στις απαρχές της δεκαετίας του 1980 στην Ελλάδα έχουμε την διαμόρφωση μιας εδραίας κοσμοαντίληψης η οποία θα εκφραστεί μέσω ενός ισχυρού εθνοκεντρισμού αλλά και πατριωτισμού. Το αντιληπτικό αυτό σχήμα θα καταστεί σύμφωνο με τις περισσότερες πλευρές του κομματικού, πολιτικού αλλά και θρησκευτικού κόσμου της Ελλάδος.

Το ΠΑΣΟΚ αρνείται τον διάλογο με την Τουρκία, και υιοθετεί αδιάλλακτη γραμμή στο κυπριακό. Η ανακάλυψη του τουρκικού εχθρού θα καλύψει μέσα στις δεδομένες συνθήκες την ανάγκη συγκρότησης και συνοχής της πολιτικής και ιδεολογικής ταυτότητας του¹¹.

Από την άλλη τα ΚΚΕ βγήκαν από την αντιδικτατορική πάλη με αυξημένο το κύρος και την αίγλη τους, διεκδικώντας και παίρνοντας τον τίτλο των πατριωτών αλλά και των αγωνιστών της εθνικής αντίστασης. Χωρίς να παραβλέψουμε τη διαφορετική πολιτική κουλτούρα και στρατηγική των δύο ΚΚΕ, φαίνεται πως οι ισχυρές μνήμες της περιόδου της μεταπολίτευσης θα οδηγήσουν σε μια κατά κάποιον τρόπο «ιεροποίηση» των αγώνων αλλά και των αγωνιστών της αριστεράς. Το ΠΑΣΟΚ θα επιδιώξει να αποσπάσει μερίδιο αυτής της καταξίωσης προς όφελος του. Έτσι θα αναγνωρίσει επίσημα την εθνική αντίσταση και θα συνταξιοδοτήσει τους αγωνιστές της, επιδιώκοντας να γίνει το κόμμα που θα δικαιώσει την αριστερά, για πολιτικά οφέλη.¹²

Στο κυρίαρχο αυτό σχήμα, του έντονου πατριωτισμού θα προστεθεί η συναίνεση των συντηρητικών κομμάτων της δεξιάς, των χουντικών, αλλά κυρίως της εκκλησίας και του στρατού. Εδώ το διακύβευμα είναι σαφώς διαφορετικό, σε σχέση με την Αριστερά, καθώς το τρίπτυχο πατρίδα-θρησκεία-οικογένεια εξακολουθεί να βρίσκεται στο επίκεντρο της ιδεολογίας τους.

Για την περίοδο αυτή, που η ελευθερία της πατρίδας και πολύ περισσότερο η αυτοθυσία για την προστασία της από τους εκάστοτε εισβολείς, «εσωτερικούς ή εξωτερικούς», κυριαρχεί ως ιδέα, εμείς αναρωτιόμαστε πως και γιατί κάποιες ομάδες νοηματοδότησαν την κοινωνική πραγματικότητα με τέτοιο τρόπο ώστε η δράση τους να αποκλίνει από την επιτρέπουσα κυρίαρχη ροή και κινήθηκαν σε «μη αποδεκτού»

¹¹ Βούλγαρης Γ., *Η Ελλάδα της μεταπολίτευσης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2001, σελ. 223-228 και 232-236.

¹² Βούλγαρης Γ., *Η Ελλάδα της μεταπολίτευσης*, ό.π., σελ. 153-158.

τύπου δράσεις όπως αυτή της αντίρρησης συνείδησης; Αναζητώντας τα ερμηνευτικά σχήματα αλλά και τους δομικούς παράγοντες που ώθησαν τα άτομα να εντοπίζουν και να προσλαμβάνουν τα συμβάντα στην καθημερινή ζωή με διαφορετικό τρόπο από τον κυρίαρχο. Ψάχνοντας για το απόθεμα της κοινωνικής γνώσης η οποία θα επιτρέψει να διαμορφωθεί μια διαφορετική «αίσθηση αλήθειας» του κοινωνικού, θα οδηγηθούμε στον ίδιο τον λόγο των αντιρρησιών, μέσα από συνεντεύξεις, αλλά και στα δημοσιοποιημένα κείμενα των ίδιων, τα οποία προβάλλουν παραδείγματα σκέψης και δράσης, όπως αυτό του Mahatma Gandhi. Χωρίς επιπλέον να παραγνωρίσουμε τις διεθνείς συνθήκες δηλαδή τις μεγάλες κινητοποιήσεις της ευρωπαϊκής φιλειρηνικής κοινής γνώμης λόγω του ψυχρού πόλεμου και του κινδύνου για μια πυρηνική σύγκρουση.

Στην συνέχεια της παρούσας εργασίας, θα εξετάσουμε βασικές θεωρητικές αναφορές του Mahatma Gandhi, όπως της «μη βίας» και της «κοινωνικής ανυπακοής», οι οποίες άσκησαν μεγάλη επιρροή στον ορισμό της κοινωνικής πραγματικότητας για τους αντιρρησίες συνείδησης και οι οποίες συνέβαλλαν εν μέρει στην κατεύθυνση της κοινωνικής τους δράσης. Θα αντιδιαστείλουμε στην οπτική του Gandhi αλλά και των αντιρρησιών συνείδησης την φιλελεύθερη οπτική του John Rawls, ο οποίος θέτει την αντίρρηση συνείδησης ως ένα εξισορροποητικό μηχανισμό της συνταγματικής δημοκρατίας και υπό ορισμένες συνθήκες νομιμοποιεί τον πόλεμο και εν προκειμένω τον «δίκαιο πόλεμο». Επίσης θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε την ιστορική εξέλιξη και μεταβολή θεσμών όπως αυτών του πόλεμου, του δίκαιου πολέμου και του στρατού, υπό την οπτική της μεταβολής και κρίσης του έθνους κράτους και της γένεσης μιας νέας «αυτοκρατορικής» λογικής.

1.1. Απόλυτος ειρηνισμός

Οι αντιρρησίες συνείδησης έχουν επηρεαστεί από το ειρηνιστικό κίνημα, το οποίο αποδέχεται ορισμένες απόψεις περί «μη βίας». Βασικός εισηγητής της προσέγγισης της «μη βίας» θεωρείται ο Mahatma Gandhi. Ο Gandhi κήρυξε την *μη βία*, την ειρηνική αλλά όχι παθητική επίλυση των διαφορών. Εισηγείται ένα τύπο *απόλυτου ειρηνισμού*,¹³ που βασίζεται στην ιδέα της θυσίας. Ο επαναστάτης οφείλει ακόμα και να υποφέρει αν θέλει να παραμείνει ηθικά ακέραιος απέναντι στο βίαιο αντίπαλό του, και τελικά να τον νικήσει με την δύναμη της αυταπάρνησης, που βασίζεται στην

¹³ Για τις επιμέρους εκδοχές του ειρηνισμού βλ. Βεϊκος Θ., *Εν πολέμω...*, Αθήνα, αυτοέκδοση, 1993, σελ. 45-82.

πίστη στη συνείδησή του: «έτσι την στιγμή αυτή του ελέγχου της συνείδησης θα καταλάβουμε τις συνέπειες του ισχυρού κινήματος τη μη βίας».¹⁴

Σε καμιά περίπτωση δεν θα πρέπει κάποιος να σκοτώσει έναν άλλο άνθρωπο, οποιεσδήποτε και αν είναι οι συνέπειες, συμπεριλαμβανομένης και της απώλειας της ίδιας του της ζωής. Οι οπαδοί του απόλυτου ειρηνισμού αρνούνται τη βία ακόμα και σε περιπτώσεις «νόμιμης αυτοάμυνας». Προτιμούν να υποφέρουν οι ίδιοι την αδικία παρά να διαπράξουν ένα έγκλημα, ακόμα και σε περιπτώσεις που εκδηλώνεται εναντίον τους επιθετική ενέργεια. Οι πεποιθήσεις αυτές πηγάζουν από την παραδοχή πως η αξία της ζωής είναι ύψιστο αγαθό, και γι' αυτό καταδικάζεται η απώλειά της ως εγγενές κακό. Για τους ειρηνιστές αυτού του τύπου, το ζητούμενο προφανώς είναι η αγάπη προς τον άνθρωπο και την ζωή και επιδιώκουν να προστατέψουν τις αξίες αυτές ερχόμενοι σε ρήξη με νοοτροπίες που στηρίζονται στη βία. Αντιτίθενται λοιπόν στην λογική η οποία απαιτεί βία στην βία.

Σύμφωνα με τον Gandhi, η έννοια της Satyagraha σημαίνει: «κρατιέμαι από την αλήθεια, και κατά συνέπεια σημαίνει Δύναμη της Αλήθειας. Η Αλήθεια είναι η φυγή, το πνεύμα, λοιπόν η δύναμη της ψυχής. Αποκλείει κάθε χρήση βίας γιατί ο άνθρωπος δεν μπορεί να γνωρίζει την απόλυτη αλήθεια και συνεπώς δεν είναι σε θέση να τιμωρεί».¹⁵

Ο Gandhi άρχισε να επεξεργάζεται αυτή την έννοια στη Νότια Αφρική για να διαχωρίσει τη μη βίαη αντίσταση των Ινδών της νότιας Αφρικής, από την παθητική αντίσταση που συναντάμε σε άλλες μορφές συλλογικής δράσης.¹⁶ Σύμφωνα με τον Gandhi η παθητική αντίσταση, ενώ αποφεύγει την βία, δε θα την αποκλείσει αν η περίπτωση το απαιτεί. Ο πασιφισμός ιστορικά ήταν στενά συνυφασμένος με την θρησκευτική ηθική, χωρίς να επιδιώξει ποτέ να συνδέσει τη μη χρήση βίας με άλλες κοινωνικές πρακτικές. Αντίθετα ο Gandhi είναι αυτός που ανάγει το ζήτημα της μη βίας στις πολιτικές και κοινωνικές του διαστάσεις.¹⁷

Το Satyagraha λοιπόν αποτελείται από δύο μέρη: α) την «Κοινωνική Ανυπακοή», και β) τη «Μη Συνεργασία». Η «κοινωνική ανυπακοή» προτάθηκε αρχικά από τον Thoreau, ο οποίος περιελάμβανε στην έννοια αυτή τη βία.¹⁸ Ο Gandhi

¹⁴ Gandhi M., «Satyagraha. Η Κοινωνική Ανυπακοή. Η Κοινωνική Αντίσταση», *Αρνούμαι*, τ. 4, 1991, σελ. 57.

¹⁵ Gandhi M., «Satyagraha, Η Κοινωνική Ανυπακοή, Η Κοινωνική Αντίσταση», ό.π., σελ. 57.

¹⁶ Gandhi M., «Satyagraha, Η Κοινωνική Ανυπακοή, Η Κοινωνική Αντίσταση», ό.π., σελ. 57.

¹⁷ Ψωμάς Σ., «Το κίνημα της μη βίας», *Αρνούμαι*, τ. 3, 1987, σελ. 48-51.

¹⁸ Όπως μας λέει ο Gandhi, η έννοια αυτή δημιουργήθηκε από τον Thoreau για να παρουσιάσει την δική του αντίσταση στους νόμους που ίσχυαν σε συνθήκες σκλαβιάς. Στην συγκεκριμένη περίπτωση η κοινωνική ανυπακοή, από την πλευρά του, οφειλόταν στην πληρωμή των φόρων. Βλέπε Gandhi M., «Satyagraha, Η Κοινωνική Ανυπακοή, Η Κοινωνική Αντίσταση», ό.π., σελ. 57.

θέτει την κοινωνική ανυπακοή σε νέες βάσεις, εξοβελίζοντας τη βία. Έτσι, «η έκφραση κοινωνική ανυπακοή σήμαινε παράβαση κάθε θεσπισμένου και ανήθικου νόμου. Από την πλευρά τώρα αυτού που πρόβαλε αντίσταση σήμαινε πως τοποθετούνταν έξω από τον νόμο με ένα τρόπο κοινωνικό δηλαδή όχι βίαιο. Έχοντας επιφέρει τις κυρώσεις του νόμου, υφίσταντο με μεγάλη χαρά την φυλάκιση».¹⁹ Η κοινωνική ανυπακοή προϋποθέτει λοιπόν θάρρος και θέληση ώστε να αποδιώξει κάποιος το φόβο για τις κυρώσεις των νόμων. Κατά τον Gandhi, η κοινωνική ανυπακοή δε μπορεί να εμφανιστεί παρά μόνο σε καταστάσεις μεγάλης ανάγκης και μόνο από μερικούς, στην αρχή τουλάχιστον.

Η έννοια της «μη συνεργασίας» σημαίνει πρώτα απ' όλα «*άρνηση συνεργασίας με το κράτος, που κατά την γνώμη του μη συνεργαζόμενου, έχει διαφθαρεί.*»²⁰ Έτσι η μη συνεργασία είναι ποιο προσιτή και μπορεί να εφαρμοστεί πιο εύκολα από τα πλήθη, σε σχέση με την κοινωνική ανυπακοή.

Σύμφωνα με τον Gandhi, βασική προϋπόθεση, και στη μία και στην άλλη περίπτωση, είναι η αποφυγή της χρήσης της βίας. Η χρήση της «μη βίας», όχι ως μια ηθική προσταγή, προερχόμενη από την θρησκεία, αλλά ως μια ενεργητική επιλογή του ατόμου, ως βασική συνιστώσα και της κοινωνικής ανυπακοής και της μη συνεργασίας, θα βρει γόνιμο έδαφος και σε νέες μορφές διεκδικήσεων. Η δύναμή της θα αποκτήσει τόσο μεγάλη απήχηση ώστε θα υιοθετηθεί από πολλά νέα κοινωνικά κινήματα, όπως για παράδειγμα τα μεταπολεμικά κινήματα ειρήνης: «*το ειρηνιστικό κίνημα του Βιετνάμ ήταν ριζοσπαστικό γιατί τότε γεννιόταν η μη βίαιη κοινωνική συνείδηση στη Δύση, τότε κάποιος κόσμος ανακάλυπτε την κοινωνική ανυπακοή και οραματιζόταν για πρώτη φορά ίσως τόσο ξεκάθαρα κάποιους άλλους τρόπους θέσμησης της καθημερινότητας.*»²¹ Η «μη βία» θα επηρεάσει το οικολογικό κίνημα, και θα παίξει σημαντικό ρόλο και στον ελληνικό χώρο, για παράδειγμα στη δράση των Οικολόγων Εναλλακτικών, στις αρχές της δεκαετίας του 1990: «*Επιθυμούμε λοιπόν μια Ομοσπονδία Οικολόγων Εναλλακτικών ικανών να αρνιούνται, ικανών να ανθίστανται, ικανών να μη συμμορφώνονται, (...) Ένα κόμμα της μη συνεργασίας, της μη βίαιης ενεργητικής κοινωνικής ανυπακοής.*»²² Επιρροές της ιδεολογίας της μη βίας συναντούμε και σε μέρος του αναρχικού χώρου, όχι όμως στο σύνολό του.

¹⁹ Gandhi M., «Satyagraha, Η Κοινωνική Ανυπακοή, Η Κοινωνική Αντίσταση», ό.π., σελ. 57.

²⁰ Gandhi M., «Satyagraha, Η Κοινωνική Ανυπακοή, Η Κοινωνική Αντίσταση», ό.π., σελ. 57.

²¹ Ψωμάς Σ., «Τα Κύματα της Ειρήνης», *Αρνόμαι*, 1992, τ. 3, σελ. 67.

²² Κατσουρός Κ., «Η Μη Βία και η Οικολογική Κοινότητα», *Αρνόμαι*, 1991, τ. 4, σελ. 56.

Η εφαρμογή λοιπόν της έννοιας της μη βίας, θα αποτελέσει ένα από τα βασικά μελήματα πολιτικών χώρων και στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1980. Επακόλουθο είναι η μη βία να αποτελέσει ένα από τα βασικότερα διακυβεύματα και των Ιδεολογικών Αντιρρησιών Συνείδησης.

Θα μπορούσαμε επιπλέον να υποστηρίξουμε ότι σήμερα πολυάριθμοι αγώνες και διεκδικήσεις για τα κοινωνικά δικαιώματα και τις πολιτικές ελευθερίες εμπνέονται από την προβληματική της μη βίαιης πολιτικής δράσης. Η εφαρμογή της πολλές φορές έχει αναγκάσει κρατικές αρχές να αποδεχθούν «καινούργιους κανόνες» αλλά και να διανείμουν την εξουσία τους, χωρίς αυτό όμως να σημαίνει πως οι συγκεκριμένες, μη βίαιες δράσεις, μπορούν να οδηγήσουν και σε ριζικές ρήξεις και επαναστατικές τομές, όπως τουλάχιστον έχει δείξει η δυτική εμπειρία.. Έτσι, ένα τμήμα του κόσμου που δεν αντιτίθεται στην βία, όπως μέρος των αναρχικών αλλά και όχι μόνο, θα ισχυριστεί πως ως ένα σημείο οι αρχές του Gandhi μπορεί να θεωρηθούν χρήσιμες, αν «*όμως εμποτιστούν με βίαιες δράσεις μπορούν να φτιάξουν έτσι ένα εκρηκτικό μείγμα για τις υπάρχουσες κοινωνικές συνθήκες.*»²³ Η ιδεολογία της μη βίας, σύμφωνα με τους υποστηρικτές της, μπορεί να συγκρουστεί ικανοποιητικά, σε επίπεδο νοοτροπιών και ιδεών, ώστε να νομιμοποιηθεί, υποσκάπτοντας κυρίαρχες αξίες.

Όμως, «*η μη βία δεν είναι πανάκεια*», θα τονίσουν οι μαρξιστές, «*είναι μια ηθική, όχι όμως μια συνταγή που μπορεί να εφαρμοστεί ανεξάρτητα από τις συνθήκες*».²⁴ Έχει ειπωθεί λοιπόν πως οι επιτυχίες του Gandhi οφειλόταν στις ιδιαιτερότητες του βρετανικού κράτους, το οποίο χαρακτηρίζεται ιδιαίτερα από μια δικαστική λογική. Ωστόσο, η εμπειρία του Gandhi δεν αποτελούσε εξαίρεση, αντίθετα και «*σήμερα η δικαστική ιδεολογία διανέμεται από ένα αυξανόμενο αριθμό κρατών, για παράδειγμα η πλειοψηφία αναγνωρίζει τη διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου του Ο.Η.Ε. και όλα τα κράτη χωρίς εξαίρεση, το καθένα βέβαια σε διαφορετικό βαθμό, είναι ευαίσθητα στη πίεση της παγκόσμιας γνώμης σε θέματα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*».²⁵

Η μη βίαιη δράση μπορεί να λειτουργεί αποτελεσματικά στο βαθμό που το κράτος θεμελιώνει τη νομιμότητά του στην υπεράσπιση των ανθρωπίνων

²³ Αντιρρήσεις στον απόλυτο ειρηνισμό και στην λογική της μη βίας πέρα από τον φιλελευθερισμό θα προβάλλει και μερίδα του αναρχικού κόσμου. Βλ. Hart B., «Αντάρτικο και μη βίαιη αντίσταση», *Αρνόμαι*, τ. 3, 1987, σελ. 30-37.

²⁴ «Alternative Non Violent», ό.π., σελ. 50-52.

²⁵ «Alternative Non Violent», ό.π., σελ. 50-52.

δικαιωμάτων. Γι' αυτό το λόγο, οι υποστηρικτές της μη βίας «ασχολούνται με δικαιώματα που είναι δυνατό να γίνουν αποδεκτά από την κοινή γνώμη, δικαιώματα που είναι ήδη επίσημα αναγνωρισμένα, γραμμένα στους νόμους και επιτίθενται στη νομιμότητα του κράτους. Αποδεικνύοντας πως το κράτος δεν αναγνωρίζει ούτε υπερασπίζεται πραγματικά αυτά τα δικαιώματα. Επίσης δείχνουν ότι η κοινωνική δράση μπορεί να επιβάλει αυτά τα δικαιώματα ενάντια στη θέληση του κράτους.»²⁶

Όμως, ο απόλυτος ειρηνισμός θα κατηγορηθεί ως «ασυνεπής» και «αντιφατικός ως προς τον εαυτό του.»²⁷ Η αντίφαση που του προσάπτεται έγκειται στο γεγονός πως ενώ διακηρύσσει ότι ύψιστη αξία για αυτόν είναι η ζωή, οι οπαδοί του με την στάση τους απαξιώνουν την δική τους ζωή. Κατηγορείται λοιπόν ότι δε σέβεται ένα θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα, το δικαίωμα της άμυνας, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο. Με την ολοκληρωτική λοιπόν απόρριψη της βίας εγείρονται ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Έτσι, ο απόλυτος ειρηνισμός θα συγκρουστεί και με την φιλελεύθερη ηθική σε διακηρυκτικό επίπεδο. Ο φιλελευθερισμός αντιμετωπίζει τη βία μέσα από την προβληματική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στην οπτική του φιλελευθερισμού ενώ η χρήση της βίας καταδικάζεται σε ένα πρώτο επίπεδο, όταν θεωρείται ότι συντρέχουν λόγοι άμυνας, η βία αλλά και ο «δίκαιος πόλεμος» γίνονται αποδεκτά μέσα αγώνα.

1.2. Επιλεκτικός ειρηνισμός

Ο John Rawls θεωρείται εισηγητής ενός επιλεκτικού ειρηνισμού. Βασική του θέση είναι πως η πιθανότητα ενός «δικαίου πολέμου» είναι αποδεκτή, όταν παραβιάζονται θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα. Έτσι, μπορεί εκ των πραγμάτων κάποιο κράτος ή κάποιο μεμονωμένο άτομο να προσπερνά τον ειρηνισμό και να καταφεύγει στον πόλεμο όταν παραβιάζεται «το δικαίωμα του αυτοκαθορισμού, δηλαδή το δικαίωμα ενός λαού να ρυθμίζει τις υποθέσεις του χωρίς παρεμβάσεις από ξένες δυνάμεις (...) και το δικαίωμα της αυτοάμυνας σε περίπτωση επίθεσης.»²⁸ Όμως, τα χρησιμοποιούμενα μέσα και η βία που θα ασκηθεί κατά την διεξαγωγή ενός πολέμου πρέπει πάντα να είναι υπό έλεγχο, δηλαδή «δεν θα πρέπει να καταστρέφουν την πιθανότητα ειρήνης ή να ενθαρρύνουν την περιφρόνηση της ανθρώπινης ζωής και να

²⁶ «Alternative Non Violent», ό.π., σελ. 50-52.

²⁷ Βλ. Βεϊκος Θ., *Εν πολέμω...*, ό.π., σελ. 69-71.

²⁸ Rawls J., *Θεωρία της δικαιοσύνης*, ό.π., σελ. 440.

θέτουν σε κίνδυνο την ασφάλεια του εαυτού μας, αλλά και όλης της ανθρωπότητας. Σκοπός του πολέμου είναι μια δίκαιη ειρήνη».²⁹

Με άλλα λόγια, ο Rawls δεν επικαλείται έναν ειρηνισμό άνευ όρων, όπως κάνει ο Gandhi. Η άρνηση συμμετοχής σε οποιοδήποτε πόλεμο και κάτω από οποιοσδήποτε περιστάσεις επικρίνεται ως «μια απόκοσμη άποψη καταδικασμένη να παραμείνει μια περιθωριακή διδασκαλία.»³⁰ Παρόλα αυτά ο Rawls αναγνωρίζει πως ένας πολίτης έχει το δικαίωμα να αρνηθεί να συμμετάσχει σε ένα πόλεμο, όταν ο σκοπός της σύγκρουσης είναι άδικος, δηλαδή όταν ο στόχος που επιδιώκεται με αυτόν τον πόλεμο είναι το οικονομικό όφελος ή η εθνική υπεροχή, ή ακόμα όταν γίνεται χρήση ασύστολης βίας. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ο πολίτης δικαιολογείται να αρνηθεί να εκτελέσει το νομικό του καθήκον και να υπηρετήσει στις ένοπλες δυνάμεις, επικαλούμενος λόγους συνείδησης. Με τον τρόπο αυτό, ο Rawls εισάγει στην θεωρία του μορφές μη βίαιης δράσης, όπως είναι η «πολιτική ανυπακοή»³¹ και η «αντίρρηση συνείδησης»,³² αντί του απολύτου ειρηνισμού. Επισημαίνει ότι στην πράξη δεν υπάρχει αυστηρός διαχωρισμός μεταξύ των δύο αυτών τρόπων δράσης. Ενδέχεται μάλιστα η ίδια ενέργεια να φέρει έντονα χαρακτηριστικά και των δύο. Εκτιμά επίσης πως αν η αντίρρηση συνείδησης σε συγκεκριμένες περιστάσεις γενικευτεί, μπορεί να καταστήσει αδύνατη τη συνέχιση ενός άδικου πολέμου.

Συνεχίζοντας την επιχειρηματολογία του, θεωρεί πως από την στιγμή που οι σύγχρονες κοινωνίες ερμηνεύονται ως ένας τύπος συνεργασίας μεταξύ ίσων ανθρώπων, όσοι υφίστανται σοβαρές αδικίες δεν είναι ανάγκη να υποταχθούν στην μοίρα τους. Γιατί η πολιτική ανυπακοή, καθώς και η αντίρρηση συνείδησης, συγκαταλέγονται μεταξύ των σταθεροποιητικών μηχανισμών ενός συνταγματικού συστήματος, ακόμη και αν είναι εξ ορισμού παράνομες. Έτσι, οι δύο αυτές μορφές μη βίαιης δράσης «αντιστεκόμενες στην αδικία, μέσα στα όρια της πίστης στον νόμο υπηρετούν την ανάσχεση των αποκλίσεων από την δικαιοσύνη και την διόρθωση τους

²⁹ Rawls J., *Θεωρία της δικαιοσύνης*, ό.π., σελ. 441.

³⁰ Rawls J., *Θεωρία της δικαιοσύνης*, ό.π., σελ. 444.

³¹ Η «πολιτική ανυπακοή» ορίζεται, σύμφωνα με τον Rawls, ως δημόσια μη βίαιη συνειδησιακή αλλά παρόλα αυτά πολιτική δράση που εκδηλώνεται ενάντια στον νόμο με σκοπό συνήθως την μεταβολή του νόμου ή των πολιτικών επιλογών της κυβέρνησης. Δηλαδή απευθύνεται κανείς στο αίσθημα δικαιοσύνης της πλειοψηφίας των μελών της κοινότητας, και δηλώνει ότι οι αρχές κοινωνικής συνεργασίας μεταξύ ελεύθερων και ίσων ανθρώπων δεν γίνονται σεβαστές. Βλ. Rawls J., *Θεωρία της δικαιοσύνης*, ό.π., σελ. 423-429.

³² Η «αντίρρηση συνείδησης» σύμφωνα με τον Rawls ορίζεται ως η μη συμμόρφωση σε μια άμεση νομική επιταγή ή διοικητική εντολή. Είναι δηλαδή η άρνηση εκπλήρωσης μιας προσταγής. Η αντίδραση αυτή προϋποτίθεται ότι είναι γνωστή στις αρχές, όσο και αν επιθυμούσε ενδεχομένως κανείς σε ορισμένες περιπτώσεις να την αποκρύψει.

όταν προκύψουν. Η γενική ετοιμότητα προσφυγής στην δικαιολογημένη πολιτική ανυπακοή εισάγει ένα στοιχείο σταθερότητας σε μια ευτεταγμένη έστω κατά προσέγγιση δίκαιη κοινωνία».³³ Όμως, υπάρχει ένα όριο στην δυνατότητα καταφυγής τέτοιων μορφών δράσης, πέραν του οποίου μπορεί να οδηγηθούμε στην κατάρρευση του σεβασμού στους νόμους και στο σύνταγμα, επιφέροντας δεινές συνέπειες σε όλους. Έτσι, η πολιτική ανυπακοή και η αντίρρηση συνείδησης για τον Rawls αντιπροσωπεύει εκείνη την μορφή μη βίαιης διαφωνίας, η οποία σαφώς διαφοροποιείται από τον απόλυτο ειρηνισμό και η οποία κείται στα όρια της πίστης στον νόμο. «Με την έννοια αυτή η πολιτική ανυπακοή διακρίνεται σαφώς από την μαχητική δράση και την παρακώλυση και απέχει βέβαια πολύ από την οργανωμένη δυναμική αντίσταση».³⁴

1.3. Ο «δίκαιος πόλεμος»

Η θεωρία περί δίκαιου πολέμου έχει μακρά ιστορία. Γεννήθηκε προκειμένου να νομιμοποιήσει ηθικά αυτοκρατορικές παρεμβάσεις του ρωμαϊκού στρατού, και επανέρχεται στο προσκήνιο προκειμένου να δικαιολογήσει νέου τύπου πολεμικές συρράξεις. Η αντίρρηση συνείδησης συνδέεται, όπως θα δούμε στη συνέχεια, άμεσα με τις μεταλλαγές του πολέμου και του θεσμού που τον υπηρετεί, δηλαδή το στρατό.

1.3.1. Ο πόλεμος ως κοινωνικό φαινόμενο

Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι από την στιγμή που ο πόλεμος και η ειρήνη είναι μια πραγματική κατάσταση, η οποία συνυπάρχει με την δημιουργία των ανθρώπινων κοινωνιών δεν είναι εύκολο να εξοβελιστεί από τον κόσμο με μια απλή απόρριψη του πολέμου ως ανήθικης πρακτικής. Θεωρείται, δηλαδή, ότι ο πόλεμος ως αγώνας αλληλοεξόντωσης δεν αφήνει περιθώρια για ηθικές κρίσεις κι επιλογές. Είναι η άποψη που υιοθετούν όλοι όσοι επιλέγουν τη βία ως μέσο για την επιβολή επί του εκάστοτε κάθε αντιπάλου τους, προβάλλοντας, αναλόγως με την περίπτωση, αίτια όπως την προάσπιση της πατρίδας, τα ανθρώπινα δικαιώματα ή την έλευση της αταξικής κοινωνίας κ.ά.

Ο Keegan υποστηρίζει ότι «η γραπτή ιστορία του κόσμου είναι εν πολλοίς η ιστορία του πολέμου, γιατί τα κράτη στα οποία ζούμε, σε μεγάλο βαθμό, είναι

³³ Rawls J., *Θεωρία της δικαιοσύνης*, ό.π., σελ. 446.

³⁴ Rawls J., *Θεωρία της δικαιοσύνης*, ό.π., σελ. 428.

αποτέλεσμα κατακτήσεων, πολιτικής διαμάχης ή αγώνα για την ανεξαρτησία».³⁵ Ο Elias τονίζει την ιστορικότητα της απόλυτης διάκρισης ανάμεσα στον πόλεμο και την ειρήνη.³⁶ Συμφωνώντας ο Keegan, υποστηρίζει ότι στο δυτικό πολιτισμό αναπτύσσεται εξ αρχής μια κουλτούρα «πολιτισμένου πολέμου». Ο πολιτισμένος πόλεμος³⁷ βασίζεται σε δύο βασικά πρότυπα δράσης, από τα οποία προβάλλουν δύο τύποι ανθρώπων: α) ο «νομίμως φέρων όπλα», και β) ο «ειρηνιστής». Το πρώτο μοντέλο δράσης σχετίζεται με την κρατική υπόσταση και τη νόμιμη άσκηση βίας. Εξάλλου, και ο Weber θεωρεί ως βασικό χαρακτηριστικό του κράτους το μονοπώλιο στην άσκηση νόμιμης βίας.³⁸ Ο ειρηνισμός, που για τον Keegan, αποτελεί συστατικό στοιχείο της δυτικής κουλτούρας του πολέμου, πηγάζει από τη χριστιανική παράδοση. Πρόκειται για δύο παραδεκτά πρότυπα, στο δυτικό πολιτισμό. «Έτσι ο επαγγελματίας στρατιώτης και ο ειρηνιστής βρίσκουν χώρο συνύπαρξης συχνά πλάι-πλάι.»³⁹

Ο Keegan, ασκεί κριτική στη σκέψη του Κλάουζεβιτς, η οποία θεωρεί ότι έχει σοβαρές αδυναμίες. Ο Κλάουζεβιτς, υποστηρίζοντας ότι ο πόλεμος δεν είναι τίποτα άλλο από την συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα, περιέγραψε τι ήθελε να είναι ο πόλεμος και όχι τι πραγματικά ήταν:⁴⁰ «Προϋποθέτει ότι υπάρχουν κράτη, κρατικά συμφέροντα και ορθολογικοί υπολογισμοί του τρόπου με τον οποίο είναι δυνατόν να

³⁵ Keegan J., *Η ιστορία του πολέμου*, ό.π., σελ. 637.

³⁶ Elias N., *Η εξέλιξη του πολιτισμού*, τ. Ι, Αθήνα, Νεφέλη, 1997, σελ. 309-341. Ο Elias υποστηρίζει ότι η ανθρώπινη επιθετικότητα συνδέεται με την οικονομία του θυμικού που κάθε πολιτισμός επιβάλλει. Ο ίδιος εξετάζει την εξέλιξη του δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού και των αντίστοιχων πρακτικών διαχείρισης της επιθετικότητας και εξάσκησης στη χρήση βίας, τονίζοντας ότι από μια κατάσταση νομιμοποίησης της γενικευμένης χρήσης βίας αναπτύσσεται σταδιακά μια κρατική οργάνωση της βίας, με πολύ βαθύ ψυχοσυναισθηματικό υπόβαθρο: «Η θυμική εκτόνωση μέσω της σωματικής επίθεσης περιορίζεται σε συγκεκριμένους χρονικούς και χωρικούς θύλακους. Όταν το μονοπώλιο του σωματικού εξαναγκασμού πέρασε στη δικαιοδοσία κεντρικών εξουσιών, έγινε πια αδύνατον στον πρώτο τυχόντα που διέθετε περίσσια φυσική δύναμη να προσφέρει στον εαυτό του την ευχαρίστηση της σωματικής επίθεσης εναντίον τρίτων, το δικαίωμα αυτό το έχουν πια λίγα μόνο άτομα, νομιμοποιημένα από την κεντρική εξουσία, ενώ οι μεγαλύτερες μάζες το έχουν μόνο στις εξαιρετικές συγκυρίες των πολεμικών ή επαναστατικών συγκρούσεων, δηλαδή στο πλαίσιο του κοινωνικά νομιμοποιημένου αγώνα εναντίον εσωτερικών ή εξωτερικών εχθρών» (σελ. 321).

³⁷ Σύμφωνα με τον Keegan, αυτό δε σημαίνει ότι οι πόλεμοι που επικαλούνται τον πολιτισμό είναι λιγότερο βίαιοι. Οι πόλεμοι στη δύση, ιδιαίτερα αυτοί του 20^{ου} αιώνα, ήταν κατά κανόνα ολοκληρωτικοί, με την έννοια ότι αποσκοπούσαν στην ολοκληρωτική νίκη και την επιβολή επί του αντιπάλου, ενώ οι πόλεμοι άλλων εποχών, πιο «πρωτόγονοι», ήταν συχνά λιγότεροι βίαιοι και περιορισμένοι. Βλ. Keegan J., *Η ιστορία του πολέμου*, Αθήνα, Νέα Σύνορα Α.Α. Λιβάνη, 1997, σελ. 638-639.

³⁸ Weber M., *Βασικές έννοιες κοινωνιολογίας*, Αθήνα, Κένταυρος, 1993, σελ. 167-173.

³⁹ Keegan J., *Η ιστορία του πολέμου*, ό.π., σελ. 52.

⁴⁰ Keegan J., *Η ιστορία του πολέμου*, ό.π., σελ. 15. Για μία σε βάθος ανάλυση του σημαντικότερου ίσως θεωρητικού του πολέμου, του Κλάουζεβιτς, βλ. Κονδύλης Π., *Θεωρία του πολέμου*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1998, σελ. 19-119.

πραγματωθούν.»⁴¹ Παραβλέπει έτσι ότι στη δυτική κουλτούρα «ο πασιφισμός έχει εξυψωθεί ως ιδανικό, η δε νόμιμη οπλοφορία –υπό τον αυστηρό κώδικα της στρατιωτικής δικαιοσύνης και στο πλαίσιο των νόμων που σέβονται τον άνθρωπο- έχει γίνει αποδεκτή ως πρακτική ανάγκη.»⁴² Στο βαθμό που ισχύουν οι απόψεις του Keegan, γίνεται φανερό ότι η αντίρρηση συνείδησης, αλλά και τα ειρηνιστικά κινήματα, πηγάζουν από διαστάσεις του δυτικού πολιτισμού, όσον αφορά αφενός τις θρησκευτικές τους ρίζες και αφετέρου την μορφή πολιτειακής οργάνωσης, δηλαδή το κράτος.

Όταν αναλύουμε τη μία ή την άλλη όψη του φαινομένου των αντιρρησιών συνείδησης ενάντια στην οργανωμένη βία θα πρέπει να αναρωτιόμαστε ποιες μορφές παίρνει ο πόλεμος, για παράδειγμα στην ευρωπαϊκή ιστορία, με ποιο τρόπο προσεγγίζεται θεωρητικά, και ποιος ο ρόλος του στρατού. Προκειμένου να κατανοήσουμε την άρνηση στράτευσης για ιδεολογικούς λόγους οφείλουμε να την αντιμετωπίσουμε ως ιστορική μορφή αντίστασης ενάντια στον πόλεμο και τον κοινωνικό μηχανισμό που έχει συγκροτηθεί για να τον διεξάγει, δηλαδή το στρατό. Ωστόσο, δεν είναι στους σκοπούς αυτής της εργασίας η εξαντλητική ενασχόληση με το ζήτημα του πολέμου και του στρατού, παρά μόνο προκειμένου να κατανοήσουμε το γεγονός ότι η αντίρρηση συνείδησης υπαγορεύεται από συγκεκριμένες ιδεολογικές, πολιτικές, φιλοσοφικές ή θεολογικές αντιλήψεις που αντιτίθενται στη χρήση βίας και αντιστρατεύονται στρατοκεντρικές ιδεολογικές αντιλήψεις και πρότυπα συμπεριφοράς. «Με αυτή τη μορφή, η αντίρρηση συνείδησης εκδηλώνεται με την άρνηση του υπόχρεου να συμμετάσχει στον πόλεμο και στην προετοιμασία του».⁴³ Ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση της πρακτικής αυτής έχει η ανάλυση του λόγου των αντιπάλων, και ιδιαίτερα η θεωρία περί δίκαιου πολέμου, η οποία επανέρχεται στην εποχή μας με μεγάλη ένταση.

1.3.2. Η θεμελίωση του «δίκαιου πολέμου»

Για πολλούς κοινωνικούς στοχαστές, η μοναδική αιτία που δικαιολογεί την προσφυγή σε πόλεμο είναι η υπεράσπιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η θέση αυτή δεν ίσχυε πάντα, για τον λόγο αυτό θα περιπλανηθούμε στις μετατοπίσεις της πολιτικής φιλοσοφίας, όσον αφορά την νομιμοποίηση του πολέμου.

⁴¹ Keegan J., *Η ιστορία του πολέμου*, ό.π., σελ. 49.

⁴² Keegan J., *Η ιστορία του πολέμου*, ό.π., σελ. 52.

⁴³ Λυκοβάρδη Καλλιόπη, «Η αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία: από τις ποινικές καταδίκες στη νομική ανοχή», ό.π., σελ. 139.

Στους πρώτους χριστιανικούς χρόνους, ανάμεσα στους χριστιανούς είχε επικρατήσει η άποψη για την ανάγκη καθιέρωσης μιας αέναης ειρήνης. Η θέση αυτή ήταν απόρροια των αλλαγών που ήθελε να επιφέρει ο χριστιανισμός στον κόσμο όλο. Οι πρώτοι χριστιανοί παίρνοντας στα σοβαρά τα λόγια του Ιησού καταδίκασαν τον πόλεμο και σχεδόν ταύτιζαν την θρησκεία τους με την ειρήνη, καταδίκασαν με δριμύτητα τον πόλεμο εξαιτίας της αιματοχυσίας που επέφερε. Στον θεσμό του πολέμου λοιπόν θα αντιπαρατεθεί αρχικά η πρώιμη χριστιανική εκκλησία. Το γεγονός αυτό θα οδηγήσει στους πρώτους χριστιανούς αντιρρησίες συνείδησης. Συχνή είναι η παραπομπή τωρινών αντιρρησιών συνείδησης στην πρώιμη αυτή χριστιανική σύλληψη του πολέμου.

Στα μετέπειτα χρόνια, όταν ο χριστιανισμός θα γίνει η επίσημη θρησκεία της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, ο πόλεμος θα αντιμετωπιστεί με άλλο πνεύμα. Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία έπρεπε να αποκτήσει συνοχή και ενότητα. Υπό την οπτική αυτή, ο πόλεμος θα θεωρηθεί απόλυτα αναγκαίος και δίκαιος.⁴⁴

Διαμορφωτής και εκφραστής της ιδέας του *δίκαιου πολέμου* υπήρξε ο Άγιος Αυγουστίνος. Ως «δίκαιο» θεώρησε τον πόλεμο που αποτελούσε απάντηση στην απειλή, την προσβολή ή τη βλάβη μιας δίκαιης τάξης πραγμάτων, δηλαδή της υφιστάμενης τάξης πραγμάτων. Σύμφωνα με την οπτική του Αυγουστίνου ενός πολέμου θα έπρεπε να προηγείται μια αδικία. Ο «δίκαιος πόλεμος» στόχευε στην επανόρθωση των αδικιών και στην εκ νέου απόκτηση όσων άδικα έχουν αφαιρεθεί. Έτσι, για τον Αυγουστίνο ο πόλεμος που διεξάγονταν από τις νόμιμες εξουσίες δε είχε για σκοπό του πρωταρχικά την νίκη αλλά την επιβολή του δικαίου ή την επιβολή μιας δίκαιης ειρήνης.⁴⁵

Το δόγμα του «δίκαιου πολέμου» αναλύθηκε διεξοδικότερα από τον Θωμά Ακινάτη, ο οποίος συνοψίζει τις κεντρικές ιδέες του Αυγουστίνου και να τις περιορίσει σε τρεις γενικές προϋποθέσεις: α) την αρχή που διεξάγει τον πόλεμο, δηλαδή εάν πρόκειται για την προσήκουσα αρχή, β) την δίκαιη αιτία, που ως τέτοια θέτει την αυτοάμυνα, και γ) τη σωστή πρόθεση του αρχηγού του πολέμου, σύμφωνα με την οποία ένας πόλεμος οφείλει να υπηρετεί το καλό και να εξαλείφει το κακό. Βέβαια, η ανθρώπινη κρίση από μόνη της, και εν προκειμένω του επίγειου κυβερνήτη, δε φαίνεται να έχει την ιδιότητα να εκφράσει το αντικειμενικό δίκαιο για

⁴⁴ Hardt M., Negri A., *Αυτοκρατορία*, Αθήνα, SCIPITA, 2002, σελ. 30-33

⁴⁵ Walzer M., *Arguing about war*, New Haven, Yale University Press, 2004, σελ. 6-11.

το καλό ή το κακό, για το λόγο αυτό κρίνεται αναγκαία η προσφυγή στο θείο.⁴⁶ Το απώτατο κριτήριο λοιπόν που υιοθετούν θεωρητικοί όπως ο Αυγουστίνος ή ο Θωμάς Ακινάτης, προκειμένου να δικαιολογήσουν ένα πόλεμο, είναι ότι ο πόλεμος θεωρείται ως εκτέλεση θείας εντολής, ανεξάρτητα από την όποια ορθολογική αποτίμηση της εκάστοτε ιστορικής πραγματικότητας. Σε αυτό το πλαίσιο, ένας πόλεμος, από την στιγμή που διατάσσονταν από τον θεό, θα ήταν δίκαιος χωρίς καμιά αμφιβολία.

Τον 17^ο αιώνα, η άνοδος των απόλυτων μοναρχιών και οι επιπτώσεις των θρησκευτικών πολέμων μετά την Μεταρρύθμιση, αλλά και η σταδιακή παρακμή της εκκλησιαστικής εξουσίας, θα αναγορεύσουν τη βία σε κύριο ρυθμιστή των διαφορών μεταξύ των ηγεμόνων. Έτσι, ούτε η αυθεντία της εκκλησίας ούτε η αυθεντία της αγίας γραφής ούτε καμιά μορφή θρησκευτικής αποκάλυψης θα μπορούσε να επιβάλλει ένα νόμο που να ισχύει το ίδιο και για τους καθολικούς και για τους προτεστάντες, και να ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ χριστιανικών και μη χριστιανικών λαών.⁴⁷

Η συμβολή της σκέψης του Hugo Grotius, στην ιστορία της νομοθεσίας, έγκειται στην σύλληψη της ιδέας ενός δικαίου που να ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ των κυρίαρχων κρατών, θέτοντας στο περιθώριο τις θρησκευτικές νοηματολήσεις του κοινωνικού κόσμου. Ο Grotius επιχειρεί να αυτονομήσει το φυσικό δίκαιο από τον θεϊκό βολонταρισμό, αναζητώντας τις αρχές του δικαίου στην καθολική και αμετάβλητη ανθρώπινη φύση. Θεωρεί ότι «ο νόμος της φύσης υπαγορεύεται από τον ορθολογισμό, που μας φανερώνει αν μια πράξη βρίσκεται σε αρμονία με την λογική της φύσης και αν έχει ηθική βάση ή ηθική αναγκαιότητα».⁴⁸ Για τον Grotius οι αλήθειες που ενυπάρχουν στην φύση των πραγμάτων θα ισχύουν αιώνια ακόμα και παρά την βούληση του θεού, με την έννοια πως ούτε ο ίδιος ο θεός δε θα μπορούσε να κάνει αληθινή μια άποψη που από την φύση της είναι αντιφατική: «όπως δύο και δύο κάνει τέσσερα και ο θεός δεν μπορεί να το αλλάξει, έτσι δεν μπορεί να κάνει ότι είναι από την φύση του κακό να μην είναι κακό».⁴⁹ Στην οπτική του Grotius, ο Λόγος είναι αυτός που θεωρείται η πηγή της ηθικής πράξης που καθορίζει την βούληση. Συγκροτείται λοιπόν μια ορθολογική και επιστημονική, κατά τα κριτήρια του δέκατου έβδομου

⁴⁶ Sabine G., *Ιστορία των πολιτικών θεωριών*, Αθήνα, Ατλαντίς, χ.χ., σελ. 276.

⁴⁷ Βλ. Sabine G., *Ιστορία των πολιτικών θεωριών*, ό.π., σελ. 457-471.

⁴⁸ Βλ. Sabine G., *Ιστορία των πολιτικών θεωριών*, ό.π., σελ. 461. Βλ. ακόμα Walzer M., *Arguing about war*, ό.π., σελ. 5.

⁴⁹ Βλ. Sabine G., *Ιστορία των πολιτικών θεωριών*, ό.π., σελ. 461.

αίωνα, μέθοδος, η οποία αποκόπτει ριζικά τη θεωρία του δίκαιου πολέμου από κάθε θεοκρατική μεταφυσική.

Στην οπτική του Grotius θα δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στα δικαιώματα. Τα δικαιώματα θεωρούνται συνώνυμα προς τον φυσικό νόμο, καθώς συνεπάγονται υποχρεώσεις και είναι σύμφωνα με τους κανόνες δικαίου. Έτσι κατά τον φυσικό νόμο, ο καθένας έχει κάποια δικαιώματα, η παραβίαση των οποίων απαγορεύεται. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο και ο πόλεμος ακόμη είναι θεμιτός προκειμένου για την προστασία αυτών των δικαιωμάτων.⁵⁰

Η υπεράσπιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, έτσι όπως την πρώτο-εισάγει ο Grotius είναι για πολλούς θεωρητικούς η μόνη δικαιολόγηση για να καταφύγει κανείς σήμερα σε πόλεμο (*jus ad bellum*), αλλά και στην διεξαγωγή του πολέμου (*jus in bello*), δηλαδή στην απόδοση ατομικών ευθυνών για πράξεις που διαπράττονται κατά την διάρκεια του πολέμου.⁵¹

Σύμφωνα με τον Walzer, από το 1950 και μετά, στο πλαίσιο της θεωρίας των διεθνών σχέσεων, αναπτύσσεται μια νεομακιαβελλική προσέγγιση, που βασίζεται στο δίκαιο του «εθνικού συμφέροντος». Όμως, η ρεαλιστική αυτή προσέγγιση του πολέμου, κυρίως από την πλευρά των Η.Π.Α., αλλάζει μετά τον πόλεμο του Βιετνάμ και τις θηριωδίες που διέπραξε ο αμερικανικός στρατός, οι οποίες δημοσιοποιήθηκαν ποικιλοτρόπως. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να επανέλθει στο προσκήνιο η θεωρία περί «δίκαιου πολέμου». Το ίδιο, όπως θα δούμε παρακάτω, θα υποστηρίξουν και οι Hardt και Negri. Έτσι όπως παλαιότερα, την εποχή της *pax Romana*, μόνο ο δίκαιος πόλεμος θα μπορούσε να είναι ηθικός και θεολογικά επιτρεπτός, έτσι και στην εποχή της *pax Americana* ο πόλεμος νομιμοποιείται ως εγχείρημα απελευθέρωσης και εκδημοκρατισμού από την πλευρά των Η.Π.Α.⁵²

1.3.3. Ο «δίκαιος πόλεμος» μετά την κρίση του έθνους κράτους

Όπως είδαμε στο Ρωμαϊκό παράδειγμα, η ηθική γίνεται καθολική και συγκροτείται μόνο εντός και διά της Αυτοκρατορίας. Η Αυτοκρατορία θα αποτελέσει μια ηθικοπολιτική δύναμη, και θα δοθεί σε αυτήν η αρμοδιότητα και η δυνατότητα να

⁵⁰ Βλ. Sabine G., *Ιστορία των πολιτικών θεωριών*, ό.π., σελ. 461-462.

⁵¹ Αρβανιτίδου Μ., *Δίκαιος πόλεμος: μια φιλοσοφική προσέγγιση του δίκαιου προς πόλεμον (jus ad bellum) και του δίκαιου εν πολέμω (jus in bello)*, Ρέθυμνο, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Παν/μιο Κρήτης – Τμήμα Φ.Κ.Σ., 2006, σελ. 24. Για την έννοια του δίκαιου πολέμου βλ. και Δημούλης Δ., Γιαννούλη Χ., *Έθνη-τάξεις-πολιτική. Η διαλεκτική του πολέμου*, Αθήνα, Κριτική, 1995, σελ. 215-231.

⁵² Walzer M., *Arguing about war*, ό.π., σελ. 6-11.

διεξάγει «δίκαιους πολέμους», στα σύνορα εναντίων των βαρβάρων και στο εσωτερικό εναντίων των απείθαρχων. Στη ρωμαϊκή περίπτωση ο «δίκαιος πόλεμος» θα βασισθεί στο ιδανικό της διαρκούς ειρήνης. Οι διαδικασίες αυτές, που οδήγησαν στην αποδυνάμωση του κοινοτικού δεσμού στο δυτικό κόσμο ήταν σε μεγάλο βαθμό πολιτικές και κρατικές. «Το απολυταρχικό δυτικοευρωπαϊκό κράτος για να ικανοποιήσει τις δικές του ανάγκες, στρατιωτικές, φορολογικές, διοικητικές, επέβαλε τη γραφειοκρατική γλωσσική τυποποίηση μαζί με την πολιτική ενοποίηση του κερματισμένου κρατικού χώρου και τη μετατροπή του σε επικράτεια.»⁵³ Η νεωτερικότητα θα χαρακτηριστεί από το πέρασμα του κληρονομικού στο εθνικό κράτος και από το σώμα του βασιλιά στο εθνικό σώμα. Ο υπήκοος του βασιλιά αντικαθίσταται από τον πολίτη του έθνους-κράτους.

Η έννοια του πολίτη τοποθετείται εξαρχής σε μια σφαίρα κανονιστική, καθώς οφείλει να αποδεχθεί, μαζί με τα δικαιώματά του, και τις θεμελιώδεις υποχρεώσεις του, εκπληρώνοντας τους όρους ενός υποθετικού κοινωνικού συμβολαίου.⁵⁴ Έτσι, το άρθρο 4 του ελληνικού συντάγματος καθιστά υπόχρεους όλους τους Έλληνες πολίτες να συμβάλλουν στην άμυνα της χώρας.⁵⁵ Το έθνος θα λειτουργήσει και ως μια φανταστική κοινότητα, με βασικό του διακύβευμα τον εθνικισμό, την καθαρότητα των λαών, τις εδαφικές περιχαράκώσεις, τις οικονομικές εξασφαλίσεις. Οι εθνικισμοί που αναδύονται συνδέονται άμεσα αφενός με τη δημιουργία μιας κρατικής μηχανής και αφετέρου με την συγκρότηση του στρατού, ο οποίος προασπίζει τα συμφέροντα του κρατικού μηχανισμού. Όπως υποστηρίζει ο Anderson, «το έμβλημα της σύγχρονης κουλτούρας του εθνικισμού είναι το κεντάφιο του Άγνωστου στρατιώτη».⁵⁶

Σύμφωνα με τον Hardt και τον Negri, η μόνη διέξοδος για την αποφυγή του μπουμέραγκ του εθνικισμού, δηλαδή των απελευθερωτικών αγώνων στο όνομα του έθνους, είναι η αρνητική διαλεκτική που πρότεινε ο Adorno, «ούτε το ένα ούτε το άλλο.»⁵⁷ Σε αυτό το πλαίσιο, η αντίρρηση στο στρατό αποκτά μια σαφέστατη πολιτική σημασία, μια νέα πολιτική επικαιρότητα.

⁵³ Θεοδωρίδης Π., *Οι μεταμορφώσεις της ταυτότητας*, Αθήνα, Αντιγόνη, 2004, σελ. 17.

⁵⁴ Αναφέρεται στο Θεοδωρίδης Π., *Οι μεταμορφώσεις της ταυτότητας*, ό.π., σελ. 123.

⁵⁵ *Σύνταγμα της Ελλάδας*, Αθήνα, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 1997, σελ. 7.

⁵⁶ Αναφέρεται στο Θεοδωρίδης Π., *Οι μεταμορφώσεις της ταυτότητας*, ό.π., σελ. 113.

⁵⁷ Η αρνητικότητα τίθεται ως το πρώτο αναγκαίο βήμα σε μια μετάβαση προς τον απώτατο στόχο μιας κοινωνίας, η οποία θα αναγνωρίζει την ισότητα, την ελευθερία και την ανθρώπινη ταυτότητα σε όλους. Η αρνητικότητα γίνεται ο προάγγελος της πολιτικής δράσης. Βλ. Hardt M., Negri A., *Αυτοκρατορία*, ό.π., σελ. 178-179.

Για τους Hardt και Negri, το πέρασμα από το παραδοσιακό διεθνές δίκαιο μεταξύ κυρίαρχων κρατών στο σημερινό ενιαίο αυτοκρατορικό διεθνές δίκαιο αποτελεί και ένδειξη του περάσματος στην εποχή της Αυτοκρατορίας. Το αυτοκρατορικό ουράνιο τόξο αντικατέστησε τα συγκεκριμένα εθνικά χρώματα. Η Αυτοκρατορία δεν εγκαθιστά ένα κέντρο καθώς συνιστά ένα *απεδαφοποιημένο μηχανισμό κυριαρχίας*. Τα στοιχεία που κατά την άποψη τους χαρακτηρίζουν την αυτοκρατορία στο ηγεμονικό σκηνικό του κόσμου είναι τα εξής: α) έλλειψη συνόρων (κυριαρχία δίχως όρια, επί όλου του «πολιτισμένου κόσμου»), και β) ύπαρξη μιας τάξης πραγμάτων που παρουσιάζεται ως διαχρονική ή έξω από την ιστορία. Η Αυτοκρατορία δεν διαχειρίζεται ένα χώρο αλλά δημιουργεί μια δικιά της πραγματικότητα, ένα μη-τόπο, στην οποία αναπτύσσεται και την οποία εξουσιάζει. Αποτελεί παραδειγματική μορφή βιοεξουσίας. Αν και η ίδια η αυτοκρατορία είναι βουτηγμένη στο αίμα είναι αφιερωμένη στη διαφύλαξη της ειρήνης, η οποία θεωρείται ένα ιδεώδες έξω από την ιστορία.⁵⁸ Επιπλέον η αναβίωση της έννοιας του «δίκαιου πολέμου» αποτελεί ένδειξη ότι έχουμε περάσει στη νέα εποχή. *«Αυτά τα δύο παραδοσιακά χαρακτηριστικά έχουν επανανεμφανιστεί στον δικό μας, μετανεωτερικό κόσμο: αφενός ο πόλεμος λαμβάνει το χαρακτήρα μιας απλής πράξης αστυνόμευσης, αφ' ετέρου η νέα εξουσία, η οποία νομιμοποιείται να επιτελέσει ηθικά καθήκοντα μέσω του πολέμου, καθοσιώνεται.»*⁵⁹

Η Αυτοκρατορία δεν σχηματίζεται στην βάση της ισχύος της, αλλά της ικανότητάς της να παρουσιάζει την ισχύ της ως υπηρετούσα το δίκαιο και την ειρήνη. Για να επιβληθεί η εξουσία σε μια τόσο ρευστή κατάσταση της παραχωρείται: α) η δυνατότητα να ορίζει τα αιτήματα των παρεμβάσεων, κάθε φορά κατ' εξαίρεση, β) η δυνατότητα να κινητοποιεί τις δυνάμεις που κάθε φορά χρειάζονται, ανάλογα με την περίπτωση και τις ιδιομορφίες της. *«Εδώ, συνεπώς, γεννάται, εν ονόματι του*

⁵⁸ Hardt M., Negri A., *Αυτοκρατορία*, ό.π., σελ. 18. Σύμφωνα με τον Hardt και τον Negri για να κατανοήσουμε την Αυτοκρατορία θα πρέπει αρχικά να υπερβούμε δύο απόψεις, αυτή περί αυθόρμητης συγκρότησης της παγκόσμιας τάξης και αυτή περί παγκόσμιου νόμου που οδηγεί σε αυτήν. Θα πρέπει να ξεκινήσουμε από μια ανάλυση των υπερεθνικών δικαϊκών θεσμών που οδηγούν στη συγκρότηση των Ηνωμένων Εθνών. Οφείλουμε να υιοθετήσουμε μια «θετική-παραγωγική» προσέγγιση και όχι μια αρνητική. Πρέπει δηλαδή να εστιάσουμε στο τι παράγουν τα Ηνωμένα Έθνη ως δικαϊκός θεσμός και όχι στη διαφορά του από τους εθνικούς θεσμούς παραγωγής δικαίου. Μέσα στις δικαϊκές πρακτικές των Η.Ε. άρχισε να διαμορφώνεται η έννοια της Αυτοκρατορίας. Αυτή τη διαδικασία παραγνωρίζουν δύο προσεγγίσεις των Ηνωμένων Εθνών, οι οποίες κινούνται στο πλαίσιο της εσωτερικής αναλογίας, δηλαδή εξηγούν την δικαϊκή πραγματικότητα των Η.Ε. όπως και των επιμέρους κρατών. Έτσι, παρατηρούνται δύο γραμμές σκέψης, μια χομπσιανή, που θεωρεί ότι δημιουργείται ένα παγκόσμιο κράτος Λεβιάθαν (κι ενός αντίστοιχου κοινωνικού συμβολαίου) και μια λοκιανή, που υποστηρίζει ότι οι αντίπαλες δυνάμεις αναζωογονούν την συντακτική διαδικασία (τη διαδικασία θέσπισης κανόνων διεθνούς δικαίου) (σελ. 23-30, 29).

⁵⁹ Hardt M., Negri A., *Αυτοκρατορία*, ό.π., σελ. 35.

εξαιρετικού χαρακτήρα της επέμβασης, μια μορφή δικαίου που κατ' ουσίαν είναι ένα δίκαιο της αστυνομίας». ⁶⁰ Η αυτοκρατορική εξουσία αποτελεί μια επιστήμη της αστυνόμευσης, η οποία βασίζεται στην πρακτική του δικαίου πολέμου για να αντιμετωπίσει καταστάσεις εκτάκτου ανάγκης που διαρκώς ανακύπτουν. ⁶¹ Η Αυτοκρατορία γεννάται και παρουσιάζεται ως κρίση. Η ηθική συγκροτείται ως προσπάθεια αντιμετώπισης αυτής της διαρκώς ανακύπτουσας κρίσης. ⁶²

Το κατά παράδοση ηρωικά μαχόμενο συλλογικό υποκείμενο εξαφανίζεται πίσω από τις προδιαγεγραμμένες μορφές μιας ηγεμονικής κανονικότητας. Σύμφωνα με τον Τσουκαλά, στους ηγεμονικούς πολέμους δεν αντιπαρά τίθεται ο ηρωισμός, η τόλμη, η επινοητικότητα, η φαντασία, η βούληση κ.ά. Δεν συγκρούονται πολεμιστές, δεν αντιπαρά τίθενται λαοί, δεν ανταγωνίζονται στρατηγικές. Δεν πρόκειται στην ουσία περί διμερών ή πολυμερών στρατιωτικών πολέμων, αλλά μόνο περί βίαιων κατασταλτικών ή σωφρονιστικών επιχειρήσεων, κάνοντας χρήση της εξειδικευμένης τεχνολογίας. ⁶³ Σε αυτό θα συμφωνήσουν και οι Hardt και Negri. Όπως υποστηρίζουν, κάθε αυτοκρατορικός πόλεμος, είναι μια πράξη αστυνόμευσης, που ασχολείται με τις εναλλασσόμενες πολεμικές και ειρηνευτικές της επιλογές με τα δυσδιάκριτα μεταξύ τους όρια. ⁶⁴ Οι ηγεμονικοί πόλεμοι που διαδέχονται ο ένας τον άλλο κηρύσσονται και διεξάγονται στο πλαίσιο μιας εξουσιαστικής παρεμβατικότητας που δεν αποσκοπεί ούτε στην στρατιωτική εκμηδένιση, του συχνά ανύπαρκτου εχθρού, ούτε σε στοχευόμενες ανακατατάξεις στις σφαίρες επιρροής, αλλά στοχεύει κυρίως στην επιβολή συγκεκριμένων πολιτικών ιδεολογιών.

Έτσι μαζί με την κανονική ζωή και την κανονική πολιτική, εκτός συνόρων συνεχίζονται οι αναμενόμενες και πλέον κανονικές ηγεμονικές επιχειρήσεις, οι

⁶⁰ Hardt M., Negri A., *Αυτοκρατορία*, ό.π., σελ. 41.

⁶¹ Hardt M., Negri A., *Αυτοκρατορία*, ό.π., σελ. 42-44.

⁶² Έτσι, η νέα τάξη δεν ανάγεται, όπως το παραδοσιακό δίκαιο, σε μια εξωτερική βάση προκειμένου να καθιερωθεί ως αυθεντία (π.χ. το κοινωνικό συμβόλαιο, ή η θέληση του λαού) αλλά νομιμοποιείται παράγοντας η ίδια τη δική της εικόνα της αυθεντίας. Στο οπλοστάσιο της νόμιμης βίας σήμερα βρίσκονται τόσο η δίκαιη επέμβαση όσο και η ηθική επέμβαση. Παράδειγμα αποτελούν οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ), οι οποίες διεξάγουν δικαίους πολέμους χωρίς όπλα. Μέσω της γλώσσας και της δράσης τους πρώτα ορίζουν τον εχθρό ως στέρηση (στέρηση σίτισης, δικαιωμάτων, ιατρικής περίθαλψης κλπ.) και στη συνέχεια παρεμβαίνουν ηθικοποιώντας τους πληθυσμούς και ορίζοντας τον εχθρό ως αμαρτία (είναι αμαρτία να πεθαίνουν τα παιδιά). Η δράση τους μοιάζει πάρα πολύ με την ιερά εξέταση, καθώς συνίσταται στη δημόσια διαπόμπευση των αμαρτωλών (των κακών αυτού του κόσμου), κατασκευάζοντας συμβολικά τους εχθρούς. Η ηθική επέμβαση μέσω των ΜΚΟ ανοίγει συνήθως το δρόμο για την στρατιωτική επέμβαση, η οποία παρουσιάζεται ως μια διεθνώς επικυρωμένη αστυνομική δράση. Βλ. Hardt M., Negri A., *Αυτοκρατορία*, ό.π., σελ. 65-66.

⁶³ Τσουκαλάς Κ., *Πόλεμος και ειρήνη μετά το 'τέλος της ιστορίας'*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2006, σελ. 100-102.

⁶⁴ Hardt M., Negri A., *Αυτοκρατορία*, ό.π., σελ. 255-260.

οποίες αποσκοπούν στην καθημερινή και παραδειγματική αστυνόμευση αλλά και στην βίαιη υπερεθνική καταστολή. Κατά τη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων οι υπήκοοι των ηγεμονικών δυνάμεων, κατά κύριο λόγο αυτοί που εντάσσονται στην σιωπηλή πλειοψηφία, δεν παύουν ούτε στιγμή να διάγουν τον κανονικό και απροβλημάτιστο βίο τους.⁶⁵ Σε αυτό το πλαίσιο πρόσληψης του πολέμου, το αντιπολεμικό κίνημα με κύριους εκφραστές τους αντιρρησίες συνείδησης, ιδιαίτερα αυτών που επικαλούνται ιδεολογικούς λόγους, αποτελεί μια απειλή, εφόσον διασπά την κανονικότητα της καθημερινότητας και αίρει το αυτονόητο της αναγκαιότητας του στρατού.

Ο πόλεμος λοιπόν αλλάζει μορφές και φαίνεται να αποτελεί ένα σταθερό κοινωνικό φαινόμενο. Οι νέοι πόλεμοι ούτε διαδέχονται την ειρήνη ούτε απολήγουν σε αυτή. Όντως οι δύο αυτές μορφές μπορούν να συνυπάρχουν και να συμβαδίζουν. Έτσι ούτε η διακρατική ειρήνη φαίνεται να αίρεται από τον υπερεπικρατειακό πόλεμο, αλλά ούτε και ο πόλεμος φαίνεται να καταργείται από τη ειρήνη. Οι φορτισμένες αρχέτυπες νοηματοδοτήσεις της σύγκρουσης και της ειρήνης δεν εμφανίζονται πλέον ως καθαρά αντίθετες μορφές. Αυτές οι κατηγορίες νομιμοποίησης της ηθικής τάξης του κόσμου σιγά-σιγά αποδυναμώνονται και αποφορτίζονται. Μένει να δούμε την εμφάνιση των νέων αντιστάσεων ή την ενίσχυση των κατά κάποιο τρόπο παλαιότερων αντιδράσεων σε αυτή την πλανητική κατάσταση.

1.4. Ο Στρατός και ο θεσμός της στρατιωτικής θητείας

1.4.1. Ο θεσμός της στρατιωτικής θητείας

Το σύστημα της υποχρεωτικής θητείας *«δημιουργήθηκε με βάση την έννοια της υποχρέωσης του πολίτη»*, και κατά συνέπεια συνδέεται με την ιστορική εμφάνιση του έθνους-κράτους.⁶⁶ Ο στρατός καλούνταν να υπερασπιστεί και να προασπίσει συμφέροντα τα οποία αναφέρονται σε μια συγκεκριμένη επικράτεια, και ενδεχομένως στην επέκτασή τους, όπως στην περίπτωση της αποικιοκρατίας και του

⁶⁵ Βλ. Τσουκαλάς Κ., *Πόλεμος και ειρήνη μετά το 'τέλος της ιστορίας'*, ό.π., σελ. 87-91 και Τσουκαλάς Κ., «Πόλεμοι και κυριαρχία στη νέα χιλιετία», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ. 24, 2004, σελ. 11-59.

⁶⁶ Moscos Ch., *Η στρατιωτική κοινωνιολογία στην Αμερική*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1996, σελ. 98. Δεν είναι τυχαίο ότι η καθιέρωση της καθολικής επιστράτευσης συνδυάστηκε στα ευρωπαϊκά κράτη με την επέκταση της ψήφου: *«κατά την έναρξη του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, η Ευρώπη αποτελούνταν από κράτη που τα περισσότερα είχαν κάποια μορφή αντιπροσωπευτικών θεσμών και που όλα διατηρούσαν στρατούς επίστρων. Η νομιμοφροσύνη τέτοιων στρατών (...) ενισχύονταν σημαντικά από το εθνικό αίσθημα...»* (βλ. Keegan J., *Η ιστορία του πολέμου*, ό.π., σελ. 408)

ιμπεριαλισμού.⁶⁷ Αποτελούσε ένα θεσμό με υψηλό βαθμό οργάνωσης, που καλούνταν να υπηρετήσει το κρατικό-εθνικό συμφέρον.⁶⁸ Στο έθνος-κράτος, βασίζεται η μορφή του στρατού όπως τη γνωρίζουμε μέχρι και το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα. «*Η σύνδεση του έθνους με τον πόλεμο δεν αποτελεί ιδεολογικό επιφαινόμενο ή προπαγανδιστικό εφεύρημα, αλλά είναι οργανική. Η εθνική ενότητα έχει ήδη δημιουργηθεί από κρατικούς μηχανισμούς και εκφράζει μια ενότητα συμφερόντων και μέσων δράσης (εθνικός στρατός). (...) Ο κρατικός μηχανισμός του στρατού αποτελεί την έδρα –και πάντως την απαραίτητη εγγύηση– της εθνικής συγκρότησης και ενότητας*»⁶⁹

Τα πράγματα όμως διαφοροποιούνται, με την έλευση της νέας «αυτοκρατορικής εποχής», όπως είδαμε παραπάνω, με την επανεμφάνιση της ρητορικής περί «δίκαιου πολέμου» και την αλλαγή της μορφής του πολέμου προς το αστυνομικό μοντέλο. Βασική συνιστώσα αυτής της αλλαγής είναι η σταδιακή επαγγελματικοποίηση του στρατού, η οποία αποτελεί βασική επιλογή σε πολλά δυτικά κράτη, όπως, εν μέρει, και στην Ελλάδα.

Ο Moscos αντιδιαστέλλει το θεσμικό στο επαγγελματικό μοντέλο οργάνωσης του στρατού. Εξετάζοντας ως παράδειγμα το στρατό των ΗΠΑ διαβλέπει μια σταδιακή μεταστροφή από το θεσμικό στο επαγγελματικό μοντέλο. Ο μετασχηματισμός αυτός επιφέρει αλλαγές στην οργάνωση του στρατού, οι οποίες σχετίζονται άμεσα με τη σταδιακή επαγγελματικοποίησή του και τον επακόλουθο περιορισμό ή την κατάργηση της υποχρεωτικής θητείας. Η κατάργηση της υποχρεωτικής θητείας στις ΗΠΑ, με το Προεδρικό Διάταγμα του 1970 (Gates Commission Report), με το οποίο ο αμερικανικός στρατός μετετράπη σε

⁶⁷ Για την ιστορία του στρατού, και τις ποικίλες μορφές του βλ. Keegan J., *Η ιστορία του πολέμου*, ό.π., σελ. 385-408. Βλ. ακόμα Boniface P., *Οι πόλεμοι του αύριο*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2004 και Κυριαζής Ν. & Σπανός Σ., *Το πρόσωπο του πολέμου στον 21^ο αιώνα*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2000.

⁶⁸ «*Έτσι, διαπιστώνουμε ότι οι σύγχρονοι στρατοί είναι οργανωμένοι σε πολύ υψηλότερο βαθμό από κάθε άλλο κρατικό οργανισμό. Το γεγονός δε αυτό δεν είναι το μόνο πολιτικό πλεονέκτημα που διαθέτουν. Το στρατιωτικό επάγγελμα συχνά –αν και όχι πάντα– εμπεριέχει και ορισμένους αισθηματικούς συνειρμούς και όπου αυτό αληθεύει, ο στρατός μπορεί να διαθέτει ένα πολιτικά σημαντικό εθνικό γόητρο.*» Βλ. Finer S.E., «Οι σωτήρες του έθνους. Ο ρόλος των στρατιωτικών στην πολιτική», στο Βερέμης Θ. (επιμ.), *Στρατός και πολιτική*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας, 1989, σελ. 29-52.

⁶⁹ Δημούλης Δ., Γιαννούλη Χ., *Έθνη-τάξεις-πολιτική. Η διαλεκτική του πολέμου*, ό.π., σελ. 160, 162. Για το ζήτημα της εθνικής ταυτότητας, βλ. σελ. 122-129. Ειδικά για τον ελληνικό χώρο αναφέρεται ότι «*είναι αισθητή η απουσία μελετών που να μην αρκούνται στην κατάφαση της ‘ελληνικότητας’ πληθυσμών διαφόρων περιοχών, αλλά να ερευνούν με ποιους τρόπους δημιουργήθηκε σταδιακά η ελληνική εθνική ταυτότητα, ομογενοποιώντας τη γλώσσα (και τη ‘συνείδηση’) πληθυσμών εγκατεστημένων στην ελληνική επικράτεια*» (σελ. 128). Για το ζήτημα της σχέσης του πολέμου με το εθνικό κράτος βλ. σελ. 154-169.

«εθελοντικό», έδωσε μια τεράστια ώθηση στη μεταστροφή του στρατού προς το επαγγελματικό μοντέλο.⁷⁰

Έχει μεγάλη σημασία να υπογραμμίσουμε ότι και οι δύο αυτές διαδικασίες, τόσο η σταδιακή επαγγελματοποίηση του στρατού όσο και η μετατροπή του σε οιονεί αστυνομικό σώμα παγκόσμιας εμβέλειας, επηρεάζει άμεσα την δράση, ατομική και συλλογική, των αντιρρησιών συνείδησης στην Ελλάδα, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Για παράδειγμα, η αμφισβήτηση της υποχρεωτικής θητείας, έμμεση, μέσω της ανυποταξίας ή άμεση, μέσω της δημόσιας εκδήλωσης αντίρρησης, για να επικαλεστούμε δύο μόνο πρακτικές αντίρρησης συνείδησης, συνδέεται με προβληματισμούς σχετικά με την προοπτική του επαγγελματικού στρατού και στην Ελλάδα. Μια προοπτική η οποία και είναι ορατή και έχει ήδη πραγματοποιηθεί εν μέρει, μέσω της επέκτασης του θεσμού της κατάταξης επαγγελματιών οπλιτών πενταετούς υποχρέωσης. Η αμφισβήτηση της υποχρεωτικής θητείας θέτει επιτακτικά το ζήτημα του επαγγελματικού στρατού. Από την άλλη, όπως δείχνει η περίπτωση Μοναστηριώτη και άλλων (βλ. παρακάτω), η εμπλοκή του ελληνικού στρατού σε διεθνείς πολεμικές συγκρούσεις αυτοκρατορικού τύπου δημιουργεί νέες μορφές αντίρρησης συνείδησης. Εμφανίζονται πρακτικές οι οποίες δεν αντιτίθενται πλέον στην υποχρεωτική θητεία αλλά, επιλεκτικά, όπως θα 'λεγε και ο Rawls, αρνούνται τη συμμετοχή σε εκστρατείες και πολέμους που θεωρούν ότι είναι άδικοι.

1.4.2. Η θέσπιση της υποχρεωτικής θητείας στην Ελλάδα

Η οργάνωση του τακτικού ελληνικού στρατού βασίστηκε εξ αρχής στην επαγγελματική του στελέχωση, στο πλαίσιο ενός ευρωπαϊκού προσανατολισμού της κεντρικής εξουσίας, ήδη από την επανάσταση του 1821 και μετά. Έτσι, ο ελληνικός τακτικός στρατός συγκροτείται από την αρχή σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, αρχικά με γαλλικά, επί πρώτης κυβερνήσεως Καποδίστρια, και στη συνέχεια, από το 1833 και μετά, με Βαυαρικά πρότυπα.⁷¹

Ο θεσμός της υποχρεωτικής στράτευσης εισάγεται στην Ελλάδα το 1911, λίγο πριν την εμπλοκή της χώρας σε μια σειρά συνεχών πολέμων (Βαλκανικοί, Α΄ Παγκόσμιος, εκστρατεία στην Ουκρανία και την Μικρά Ασία).⁷² Η εξάντληση των

⁷⁰ Moscos Ch., *Η στρατιωτική κοινωνιολογία στην Αμερική*, ό.π., σελ. 93.

⁷¹ Βερέμης Θ., «Ελληνικός στρατός και πολιτική», στο Βερέμης Θ. (επιμ.), *Στρατός και πολιτική*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας, 1989, σελ. 109-111.

⁷² Ο πρώτος «ελληνικός» επαγγελματικός στρατός απαρτιζόταν από Γάλλους μισθοφόρους, εξ ου και η Γαλλική στολή της Σχολής Ευελπίδων. Η Σχολή Ευελπίδων είναι Ανώτατη παραγωγική σχολή

στρατιωτών, εξαιτίας της διάρκειας των πολεμικών επιχειρήσεων, (πάνω από μια δεκαετία: ορισμένοι κατατάχτηκαν το 1911 και απολύθηκαν το 1923) έχει ως αποτέλεσμα ένα «κύμα» λιποταξιών στον ελληνικό στρατό.⁷³ Αλλά και την αμφισβήτηση του ίδιου του πολέμου η οποία θα προέλθει το 1924 από το πρώτο Πανελλήνιο Συνεδρίου Παλαιών Πολεμιστών και Θυμάτων Στρατού.⁷⁴

Σήμερα, η τρέχουσα διάρκεια της υποχρεωτικής θητείας είναι δώδεκα μήνες, για όλους τους άνδρες άνω των 18 ετών. Ωστόσο, κινείται προς την ανάπτυξη ενός επαγγελματικού στρατού, με στόχο την ελαχιστοποίηση της διάρκειας της θητείας. Το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας έχει αναγγείλει τη σταδιακή μείωση της θητείας στους 6 μήνες για το έτος 2008. Για τις γυναίκες, παρά το ότι το άρθρο 4 του συντάγματος καθιστά υπόχρεους όλους τους Έλληνες πολίτες να συμβάλλουν στην άμυνα της χώρας, δεν είναι υποχρεωτική η στράτευση, αν και γίνονται δεκτές όσες θελήσουν να υπηρετήσουν εθελοντικά.⁷⁵

Αξίζει να σημειωθεί ότι στις 20 Ιουλίου του 1974, εξαιτίας της κρίσης στην Κύπρο, το καθεστώς των συνταγματαρχών κήρυξε γενική επιστράτευση.⁷⁶ Η γενική επιστράτευση ήρθη μόλις στις 18 Δεκεμβρίου του 2002. Το καθεστώς της γενικής επιστράτευσης σχετίζεται άμεσα με την αντιμετώπιση των αντιρρησιών συνείδησης, καθώς επέτρεψε στις στρατιωτικές αρχές να εφαρμόσουν πολύ σκληρά μέτρα εναντίον τους.

1.4.3. Η αντίρρηση συνείδησης στην στρατιωτική θητεία

Η αντίρρηση συνείδησης, παραπέμπει στον αντιμιλιταρισμό⁷⁷ και στον φιλειρηνισμό, αλλά συνδέεται επίσης με επιδιώξεις αλλαγής του κοινωνικού συστήματος, εφόσον

Αξιωματικών του Ελληνικού Στρατού (ξηράς) κα ιδρύθηκε στο Ναύπλιο στις 1 Ιουλίου 1828 με διάταγμα του Ιωάννη Καποδίστρια, αποτελώντας σχολή αξιωματικών κατά τα πρότυπα του Γαλλικού Στρατού. Για αρκετό καιρό (1894-1982) έδρευε στις ιδιόκτητες εγκαταστάσεις της, βόρεια του Πεδίου του Άρεως, που σήμερα αποτελούν έδρα των δικαστηρίων. Το 1982 μετακινήθηκε στο σημερινό της στρατόπεδο, στη Βάρη. Βλ. <http://el.wikipedia.org>.

⁷³ <http://el.wikipedia.org>

⁷⁴ *Πόλεμος κατά του πολέμου. Αποφάσεις του πρώτου πανελληνίου Συνεδρίου Παλαιών Πολεμιστών και Θυμάτων Στρατού*, Αθήνα, Διεθνής Βιβλιοθήκη, 1975 [Α έκδοση 1924].

⁷⁵ <http://el.wikipedia.org>

⁷⁶ Βλ. Προεδρικό Διάταγμα 506/74, «Περί γενικής επιστρατεύσεως των ενόπλων δυνάμεων και των σωμάτων ασφαλείας», (ΦΕΚ 206/20.07.1974, τ. Α).

⁷⁷ «Ο μιλιταρισμός δεν εκδηλώνεται μόνο με τον πόλεμο αλλά και με την ένοπλη ειρήνη και αφορά τη στρατιωτική οργάνωση, την πολεμική τεχνολογία και τους εξοπλισμούς. Η μιλιταριστική οργάνωση και ιδεολογία επιδρούν σε τρία επίπεδα: Στον εν ενεργεία στρατό ως 'σύστημα ζωντανών μηχανών που πρέπει να διαπαιδαγωγηθεί με το σωστό πνεύμα', στον εφεδρικό στρατό και, τέλος, στον υπόλοιπο πληθυσμό. Ο κατασταλτικός μηχανισμός του στρατού χρησιμοποιεί τη μιλιταριστική ιδεολογία στην καθαρότερη μορφή της και τη διαχέει στο σύνολο της κοινωνίας.» Βλ. Δημούλης Δ., Γιαννούλη Χ., *Έθνη-τάξεις-πολιτική. Η διαλεκτική του πολέμου*, ό.π., σελ. 184.

αντικρούει όψεις της εθνικής ταυτότητας και επιδιώκει τον κοινωνικό μετασχηματισμό. Τα κοινωνικά κινήματα και οι εκάστοτε κοινωνικοί αγώνες αναπτύσσονται εντός συγκεκριμένων ιστορικών συγκυριών, οι οποίες καθορίζουν την καθημερινή τους πρακτική και τη στρατηγική τους. Η κρατική διάρθρωση, η πολιτειακή συγκρότηση και η συγκεκριμένη ιστορία του κάθε κοινωνικού σχηματισμού καθορίζουν, ως ένα βαθμό, τις πρακτικές τις οποίες επιλέγουν οι δρώντες.

Σύμφωνα με τον Lainer-Vos, η μορφή της «κοινωνίας των πολιτών» (citizenship regime), όπως αυτή καθορίζεται από την εξέλιξη ενός κοινωνικού σχηματισμού, επηρεάζει καθοριστικά: α) τις ατομικές και συλλογικές πρακτικές των κινήματων των αντιρρησιών συνείδησης, β) την πολιτική των συμμαχιών των οργανώσεών τους, και γ) την αντίδραση του κράτους απέναντι στις διεκδικήσεις τους.⁷⁸

Σύμφωνα με αυτή την οπτική, η συνταγματική αναγνώριση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, επηρεάζει καθοριστικά τόσο την αντιμετώπιση των αντιρρησιών συνείδησης όσο και τη μορφή που θα πάρουν τόσο οι ατομικές πρακτικές όσο και οι συλλογικές διεκδικήσεις.

Πράγματι, ο στρατός στην Ελλάδα συνδέεται άμεσα με τα εθνικά ιδεώδη και η στρατιωτική θητεία αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της τελετουργίας που εντάσσει ένα νέο άνδρα στη συλλογικότητα του έθνους. Η εθνική ταυτότητα είναι πλασμένη από τους «εθνικούς αγώνες», στους οποίους ο στρατός διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο. Επομένως, σύμφωνα και με την οπτική του Lainer-Vos, η εμφάνιση των ιδεολογικών αντιρρησιών, σχετικά «καθυστερημένα», στα μέσα της δεκαετίας του 1980, σχετίζεται άμεσα με το ρόλο του στρατού στο ζήτημα της εθνικής συγκρότησης αλλά και με τις επιλογές των βασικών πολιτικών πρωταγωνιστών, των πολιτικών κομμάτων.

Στη συνέχεια, θα στραφούμε στις ιδιαίτερες κοινωνικές συνθήκες της Ελλάδας, για να αναδείξουμε την ιστορική συγκυρία που οδηγεί στην εμφάνιση των ιδεολογικών αντιρρησιών συνείδησης. Αυτή η επιλογή προϋποθέτει εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου, η οποία είναι ακόμα περισσότερο απαραίτητη εφόσον η βιβλιογραφία, ιδιαίτερα η κοινωνιολογική, η οποία επικεντρώνεται στους

⁷⁸ Lainer-Vos D., «Social Movements and Citizenship: Conscientious Objection in France, the United States, and Israel», *Mobilization*, τ. 11(3), 2006, σελ. 277-280.

αντιρρησίες συνείδησης στην Ελλάδα, είναι ισχνή, και στις περισσότερες των περιπτώσεων προέρχεται από τους ίδιους τους πρωταγωνιστές. Αυτό βέβαια δεν είναι τυχαίο, μιας και η πλειοψηφία των αντιρρησιών στην Ελλάδα φαίνεται να είναι άτομα που είτε έχουν υψηλό μορφωτικό κεφάλαιο είτε έχουν γαλουχηθεί σε πολιτικές οργανώσεις και κινήματα, αποκτώντας σαφή ιδεολογική οπτική και τα απαραίτητα εργαλεία που θα τους επιτρέψουν να κατανοήσουν το περιβάλλον τους σε βάθος και να οργανώσουν την αντίδραση τους.

Πριν συνεχίσουμε, αναλύοντας το ιστορικό της εμφάνισης των ιδεολογικών αντιρρησιών στην Ελλάδα, θα αναφερθούμε συνοπτικά στη μεθοδολογία που ακολουθήσαμε κατά την εμπειρική μας έρευνα.

1.5. Η νοηματική πλαισίωση της συλλογικής δράσης

Σύμφωνα με τη θεωρία της συλλογικής συμπεριφοράς έχουμε ένα επαναπροσδιορισμό της έννοιας της ιδεολογίας και του ρόλου που διαδραματίζει στην συλλογική συμπεριφορά. Οι γενικευμένες πεποιθήσεις στον Smelser και ο αναδυόμενος κανόνας στους Turner και Killian φαίνεται να λειτουργούν ως υποκατάστατα των εδραίων ιδεολογικών σχημάτων διαμορφώνοντας ένα ερμηνευτικό πλαίσιο για τον ορισμό της πραγματικότητας ικανό να προσδώσει περιεχόμενο και κατεύθυνση στη δυσαρέσκεια όσων πλήττονται από την κοινωνική αλλαγή ή από κάποια κρίση οδηγώντας στην μαζική κινητοποίηση. Όμως, το μοντέλο της συλλογικής συμπεριφοράς έχει την εξής λογική: αν οι αξίες και οι κοινά αποδεκτές ιδέες γύρω από το ορθό ή το αγαθό καθοδηγούν την κοινωνική συμπεριφορά και την ατομική δράση εντός των κοινωνικών θεσμών, τότε η συλλογική συμπεριφορά δεν μπορεί παρά να συναρθρώνεται με μια διαταραχή στο επίπεδο των αντιληπτικών σχημάτων. Έτσι μετά τον β' παγκόσμιο πόλεμο και την εμφάνιση των νέων κοινωνικών κινήσεων, θα οδηγήσει στην αφάνεια προσεγγίσεις τέτοιου τύπου, που τείνουν δηλαδή να εξορίζουν στον χώρο του ανορθολογισμού τις εξωθεσμικές μορφές δράσης⁷⁹.

Στην συνέχεια, στο πεδίο των κοινωνικών κινήσεων θα εμφανιστούν προσεγγίσεις όπως η θεωρία κινητοποίησης πόρων, που όμως θα αγνοήσει τον κεντρικό ρόλο των ιδεών στην εμφάνιση των κοινωνικών κινήσεων. Στην εν λόγω προσέγγιση η συμμετοχή στα κοινωνικά κινήματα εκλαμβάνεται ως πράξη

⁷⁹ Για την νοηματική πλαισίωση της συλλογικής δράσης βλ. Σερντεδάκις Ν., *Θεωρία Κοινωνικών Κινήσεων*, 2007, υπό δημοσίευση.

ορθολογικών υποκειμένων που δεν διαφέρει από τις πρακτικές που υιοθετούν τα άτομα όταν δρουν εντός των υφιστάμενων θεσμικών ρυθμίσεων. Έτσι οι θεωρητικοί της κινητοποίησης πόρων θα υποστηρίξουν ότι στο πλαίσιο της άνισης κατανομής των πόρων εντός των ιεραρχικά δομημένων κοινωνιών είναι αναμενόμενο μερίδες του πληθυσμού να βιώσουν συναισθήματα δυσαρέσκειας ικανά να ωθήσουν τους δυσαρεστημένους στα κοινωνικά κινήματα. Η προσοχή λοιπόν θα στραφεί στο χειρισμό των συναισθημάτων δυσαρέσκειας από τις οργανώσεις, χωρίς να εξετάζεται γιατί κάποιοι που υφίστανται μια άδικη πραγματικότητα σιωπούν⁸⁰.

Ο Rodert Benford και ο David Snow, μέσω της πλαισιακής προσέγγισης, θα ψάξουν για τα νοήματα που οδηγούν τους δυσαρεστημένους σε κινητοποίηση. Στρέφονται στην μελέτη της κατασκευής του νοήματος, στην οποία εμπλέκονται τα κοινωνικά κινήματα αλλά και οι αντίπαλοι τους, επιχειρώντας να γεφυρώσουν τις θεωρίες της συλλογικής συμπεριφοράς και της θεωρίας κινητοποίησης πόρων. Αντλώντας επιχειρήματα από το *Frame Analysis*, έργο του Goffman, υιοθετούν την οπτική του όσον αφορά τα πλαίσια. Πλαίσια (*frame*) ορίζονται τα ερμηνευτικά σχήματα που επιτρέπουν στα άτομα να εντοπίζουν, να προσλαμβάνουν, να αναγνωρίζουν, και να κατονομάζουν συμβάντα στην καθημερινή ζωή και στον κοινωνικό κόσμο. Η προσέγγιση του Snow είναι προσανατολισμένη στις διεργασίες που καθιστούν εφικτή την ατομική συμπεριφορά και δράση στα κοινωνικά κινήματα. Η έννοια της *πλαισιακής ευθυγράμμισης* θα χρησιμοποιηθεί προκειμένου να υποδειχθεί η ανάγκη συσχέτισης ανάμεσα στους ερμηνευτικούς προσανατολισμούς των οργανώσεων και των ατόμων στα οποία απευθύνονται. Έτσι σύμφωνα με την έννοια της *πλαισιακής ευθυγράμμισης* η συμμετοχή των ατόμων στα κοινωνικά κινήματα θα γίνει εφικτή μόνο στο μέτρο που τα ατομικά συμφέροντα και οι ατομικές αξίες και πεποιθήσεις θα ευθυγραμμισθούν αρμονικά με τις δραστηριότητες τις αξίες και τις ιδεολογίες των κοινωνικών κινήματων.⁸¹

Θα επιχειρηθεί μια ανάλυση του ζητήματος των αντιρρησιών μέσω της πλαισιακής προσέγγισης όπως αποδίδεται από τους Rodert Benford και David

⁸⁰ Ν Σερντεδάκις, «Ζητήματα μεθόδου στη μελέτη των κοινωνικών κινήματων και της συλλογικής δράσης», στο Παπαϊωάννου Σ. (επιμ.), *Ζητήματα θεωρίας και μεθόδου των κοινωνικών επιστημών*, Αθήνα, Κριτική, 2007.

⁸¹ Έχουμε μια τυπολογία διαδικασιών της πλαισιακής ευθυγράμμισης όπως είναι: η πλαισιακή γεφύρωση, η πλαισιακή ενίσχυση, η πλαισιακή προέκταση και ο πλαισιακός μετασχηματισμός, που δημιουργήθηκαν από τον Snow και τους συνεργάτες του προκειμένου να εντοπίσουν την σύγκληση των ερμηνευτικών σχημάτων που υιοθετούν τα άτομα και τα κοινωνικά κινήματα. βλ Ν Σερντεδάκις, *Θεωρία Κοινωνικών Κινήματων*, ό.π.

Σnow, η οποία όπως ήδη ειπώθηκε επικεντρώνεται στο ρόλο που διαδραματίζουν οι αξίες, οι ιδέες, οι ιδεολογίες και ευρύτερα η εκάστοτε κουλτούρα των ατόμων στη συγκρότηση των κοινωνικών κινημάτων. Μας ενδιαφέρει λοιπόν να προσδιορίσουμε τα νοήματα που οι άνθρωποι αυτοί υιοθετούν προκειμένου να επεξεργαστούν τον κοινωνικό τους κόσμο και τα οποία τους οδηγούν στο να εμπλακούν σε μορφές συλλογικής και κοινωνικής δράσης όπως η αντίρρηση συνείδησης. Επίσης θα ασχοληθούμε και με τις διεργασίες της αλληλόδρασης στο εσωτερικό της οργάνωσης των αντιρρησιών συνείδησης αλλά και την αλληλόδραση της οργάνωσης και του ευρύτερου περιβάλλοντος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

2.1. Ερευνητικές Τεχνικές

Η επιλογή των ερευνητικών τεχνικών συνδέεται με το αντικείμενο της έρευνας και τα ειδικότερα ερωτήματα που ανακύπτουν. Έτσι, κάθε ερευνητική τεχνική η οποία χρησιμοποιήθηκε συνδέθηκε με συγκεκριμένους στόχους της εργασίας, όπως προσδιορίστηκαν προηγουμένως, αλλά και με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κοινωνικής δράσης των αντιρρησιών συνείδησης.

2.2. Ανάλυση γραπτών πηγών

Η βασική ερευνητική τεχνική που χρησιμοποιήθηκε ήταν η μελέτη γραπτών πηγών και γραπτών τεκμηρίων. Σκοπός ήταν η ανασυγκρότηση της ιστορίας των αντιρρησιών συνείδησης στην Ελλάδα, κυρίως από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και μετά και η συγγραφή μιας σύντομης και όσο γίνεται πιο περιεκτικής αφήγησης. Η μελέτη των γραπτών πηγών αποτέλεσε το πιο σημαντικό εργαλείο της έρευνας, εφόσον για την περίοδο αυτή για το θέμα των αντιρρησιών η βιβλιογραφία είναι σχετικά, πέρα από αποσπασματικά κείμενα. Απουσιάζουν έγκυρες ιστορικές και κοινωνιολογικές μελέτες.

Αυτό μας οδήγησε να επιχειρήσουμε μια πρωτογενή έρευνα, με τις αδυναμίες που αυτή έχει όταν γίνεται σε επίπεδο διπλωματικής εργασίας, έστω και μεταπτυχιακού επιπέδου, με αναγκαστικά περιορισμένο χρονικό ορίζοντα. Η πρωτογενής έρευνα βασίστηκε στο μεγαλύτερο μέρος της στην ποιοτική-ερμηνευτική ανάλυση γραπτών τεκμηρίων, στο πλαίσιο μιας ιστορικής προοπτικής. *«Η σημασία της ιστορίας στην κοινωνιολογική έρευνα διαφαίνεται εφόσον η ανάλυση επικεντρώνεται στην αλληλένδετη σχέση υποκειμενικής δράσης και κοινωνικής δομής. Αυτό που ενδιαφέρει, εξάλλου, είναι ο τρόπος με τον οποίο περιορίζονται οι ατομικές επιλογές από ισχύουσες, ήδη διαμορφωμένες κοινωνικές καταστάσεις, ενώ συγχρόνως τις κατασκευάζουν μέσω της αλληλένδετης σχέσης κοινωνικής δράσης και κοινωνικής δομής, σε συνεχή εξέλιξη στο χρόνο».*⁸² Επιχειρήσαμε να κατανοήσουμε τα κείμενα που είχαμε στη διάθεσή μας, τοποθετώντας τα στο πλαίσιο το οποίο τα παρήγαγε, επαναπροσδιορίζοντας στη συνέχεια τα ερωτήματά μας και εξειδικεύοντας τους

⁸² Κυριαζή Ν., *Η κοινωνιολογική έρευνα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2002, σελ. 307. Για την ποιοτική ιστορική-συγκριτική ανάλυση βλ. γενικότερα σελ. 303-329.

ερευνητικούς στόχους, ακολουθώντας τις γενικές αρχές της «θεμελιωμένης θεωρίας».⁸³

Συγκεκριμένα, οι γραπτές πηγές στις οποίες βασιστήκαμε ήταν⁸⁴: α) περιοδικά, β) υλικό το οποίο αντλήσαμε από το διαδίκτυο, γ) αφίσες, φυλλάδια και συναφές επικοινωνιακό υλικό, το οποίο συλλέξαμε στο πλαίσιο της έρευνας.⁸⁵

2.2.1. Περιοδικά

Μελετήθηκαν και αντλήθηκε εμπειρικό υλικό από περιοδικά, κυρίως της δεκαετίας του 1980, τα οποία αποτέλεσαν χώρους έκφρασης απόψεων που αρχικά προετοίμασαν και στη συνέχεια υποστήριξαν την αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία. Ειδικότερα, αποδελτιώθηκαν δημοσιεύματα από τα περιοδικά: *Αρνούμαι*, *Τα άνθη του κακού* και *Σχολιαστής*:

Μελετήθηκαν και τα ένδεκα τεύχη του περιοδικού *Αρνούμαι*, το οποίο ουσιαστικά προετοίμασε την εμφάνιση των πρώτων αντιρρησιών συνείδησης που δήλωσαν δημόσια την άρνησή τους να μην υπηρετήσουν στρατιωτική θητεία. Το περιοδικό αυτό εκδίδονταν από την Οικολογική Κίνηση Θεσσαλονίκης, η οποία δραστηριοποιείται μέχρι σήμερα.

Ανατρέξαμε σε όλα τα τεύχη του αντιεξουσιαστικού περιοδικού *Τα άνθη του κακού*, στα οποία υπάρχουν συστηματικά παρεμβάσεις και δημοσιεύματα ενάντια στο στρατό και υπέρ της άρνησης στράτευσης, από ένα αναρχικό πρίσμα.

Διατρέξαμε τα τεύχη του περιοδικού *Σχολιαστής*, στο οποίο υπάρχει πληθώρα αναφορών και δημοσιευμάτων για την κατάσταση των στρατευμένων στις αρχές της δεκαετίας του 1980 και στις ποικίλες κινήσεις για τον εκδημοκρατισμό του ελληνικού στρατού.

Επιπλέον αναζητήθηκαν δημοσιεύματα από τα περιοδικά *Για το στρατό* και *Χωρίς παραλλαγή*.

⁸³ Για την ανάλυση γραπτών πηγών στο πλαίσιο μιας ποιοτικής ερευνητικής προοπτικής βλ. Mason J., *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σελ. 164-179. Για τις βασικές αρχές της Θεμελιωμένης Θεωρίας βλ. Strauss A., Corbin J., *Basics of Qualitative Research*, Λονδίνο, Sage, 1998, σελ. 3-14.

⁸⁴ Βλ. παρακάτω, πηγές.

⁸⁵ Το καλοκαίρι του 2007 κατατέθηκε στα ΑΣΚΙ (Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας) αρχείο του νυν Προέδρου του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης Δημήτρη Σωτηρόπουλου, με πλούσιο υλικό από τις κινητοποιήσεις των αντιρρησιών συνείδησης στην Ελλάδα. Από το αρχείο αυτό μόνο ένα μικρό μέρος μπορέσαμε να εξετάσουμε, εξαιτίας του γεγονότος ότι η παρούσα εργασία βρισκόταν στο στάδιο της ολοκλήρωσης, και του σχετικού χρονοδιαγράμματος που επιβάλλει ο κανονισμός σπουδών.

2.2.2. Διαδίκτυο

Το διαδίκτυο προσφέρει στον κοινωνικό επιστήμονα που ασχολείται με τρέχοντα ζητήματα μια πληθώρα πληροφοριών. Οι περισσότερες ημερήσιες εφημερίδες των Αθηνών διαθέτουν πλήρες αρχείο, δημόσια προσβάσιμο, για τα τελευταία τουλάχιστον χρόνια. Τη δυνατότητα αυτή εκμεταλλευτήκαμε προκειμένου να αναζητήσουμε δημοσιεύματα που αφορούν την αντίρρηση συνείδησης, και πράγματι η έρευνα αυτή αποδείχθηκε πολύ αποδοτική.

Επίσης στο διαδίκτυο παρέχονται στοιχεία, στατιστικά και άλλα, από δημόσιες υπηρεσίες ενώ είναι διαθέσιμα άρθρα, κυρίως πολιτικού αλλά και επιστημονικού χαρακτήρα, που αποτελούν πολύτιμες δευτερογενείς πηγές.

Το σημαντικότερο, όμως, είναι ότι οι οργανώσεις που συντάσσονται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο υπέρ της άρνησης στράτευσης, και υπέρ του εκδημοκρατισμού του στρατού έχουν, οργανώσει ιστοσελίδες, οι οποίες σήμερα αποτελούν τόπους διαλόγου και δημοσιοποίησης των απόψεών τους. Σε αυτές παρέχονται πλήθος στοιχείων, τα οποία βεβαίως θα πρέπει πάντοτε να ελέγχονται. Εκεί δίνεται μια σαφής εικόνα στον εκάστοτε μελετητή για τους στόχους των οργανώσεων, τις δράσεις στις οποίες προβαίνουν και την δημόσια εικόνα που επιθυμούν να προβάλλουν. Εξάλλου, το στοιχείο της δημοσιότητας είναι βασικό μέσο δράσης και πολιτικής παρέμβασης αυτών των οργανώσεων.

2.2.3. Φυλλάδια, αφίσες και συναφές επικοινωνιακό υλικό

Κλασικό υλικό στην ποιοτική ανάλυση αποτελεί το κάθε είδους επικοινωνιακό υλικό που χρησιμοποιούν οι οργανώσεις προκειμένου να δημοσιοποιήσουν τους στόχους τους και να προκαλέσουν την προσοχή της κοινής γνώμης. Στο βαθμό που το στοιχείο της δημοσιότητας είναι κεντρικό στη συλλογική δράση, αυτού του τύπου υλικά, όπως φυλλάδια, αφίσες για εκδηλώσεις και κινητοποιήσεις, δημόσιες παρεμβάσεις κλπ. μας δίνουν μια σαφή εικόνα του χαρακτήρα των οργανώσεων και των κινήσεων που εδώ μας ενδιαφέρουν.

2.2.4. Συνεντεύξεις με πρόσωπα κλειδιά και «ειδικούς»

Στο πλαίσιο της εμπειρικής έρευνας διεξήχθησαν ημιδομημένες συνεντεύξεις και εκτενείς συζητήσεις με πρόσωπα κλειδιά (key persons). Ο στόχος αυτός των συνεντεύξεων ήταν η άντληση συμπυκνωμένων πληροφοριών από άτομα που στο παρελθόν είχαν δραστηριοποιηθεί στο χώρο των αντιρρησιών, όντας αντιρρησίες οι

ίδιοι. Δευτερευόντως, οι συνεντεύξεις αυτές μας έδωσαν στοιχεία της οπτικής των υποκειμένων που είτε απλώς υπήρξαν αντιρρησίες συνείδησης είτε δραστηριοποιήθηκαν υιοθετώντας μια πιο κινηματική λογική. Οι πρωταγωνιστές των κινήσεων αυτών μας παρέχουν μια ευρεία εικόνα του πεδίου και των σχέσεων που αναπτύσσονταν σταδιακά με άλλους δρώντες, ατομικούς και συλλογικούς. Τα ερωτήματα στις συνεντεύξεις αυτές αφορούσαν τόσο την ιστορία της αντίρρησης συνείδησης στην Ελλάδα, ως κοινωνικού φαινομένου, αλλά και την προσωπική εμπλοκή σε αυτήν. Ο προφορικός λόγος έχει το πλεονέκτημα της άμεσης καταγραφής του βιώματος. Ο βασικός στόχος της εργασίας όμως δεν είχε να κάνει με το βίωμα αλλά με τη λογική της δράσης και κυρίως με συμπυκνωμένες πληροφορίες που τα άτομα, τα οποία έχουν μια μακρά πορεία ως ενεργά μέλη μιας πολιτικής κίνησης, μπορούν να δώσουν.

Επομένως, οι συνεντεύξεις αυτές ήταν ημιδομημένες, με την έννοια ότι βασίζονταν σε ομάδες ερωτημάτων, οι οποίες αποσκοπούσαν: α) στην άντληση πληροφοριών για την εμφάνιση του φαινομένου των αντιρρησιών συνείδησης στην Ελλάδα, β) στην περιγραφή των καταστάσεων και των συγκεκριμένων δράσεων στις οποίες τα άτομα αυτά ενεπλάκησαν, και γ) στην καταγραφή βιωμάτων και αποτιμήσεων της δραστηριοποίησής τους.⁸⁶

Η δειγματοληψία, επομένως, δεν βασίστηκε σε στατιστικά κριτήρια, αλλά σε θεωρητικά, εφόσον το βίωμα και η προσωπική εμπλοκή δεν ήταν αυτή καθαυτή το ζητούμενο.⁸⁷ Κριτήριο για την επιλογή των συνεντεύξεων ήταν:

α) η δυνατότητα του ατόμου να παρέχει πληροφορίες για την ιστορία της εμφάνισης των αντιρρησιών στην Ελλάδα, των κινήσεων υπεράσπισής τους, διασύνδεσης με άλλες εθνικές και διεθνείς οργανώσεις και των προσπαθειών οργάνωσής τους.

β) η πληροφόρηση για εξειδικευμένα ζητήματα, που σχετίζονται με τις πρακτικές που υιοθετούν τα άτομα που αποφασίζουν να εκδηλώσουν την αντίρρηση συνείδησης ενάντια στην στρατιωτική θητεία.

⁸⁶ Βλ. Ιωσηφίδης Θ., *Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες*, Αθήνα, Κριτική, 2003, σελ. 39-50.

⁸⁷ Για τη θεωρητική δειγματοληψία βλ. Strauss A., Corbin J., *Basics of Qualitative Research*, ό.π., σελ. 201-215. Όπως αναφέρει η Mason «θεωρητική δειγματοληψία είναι η διαδικασία που αφορά την επιλογή ομάδων ή κατηγοριών προς μελέτη με κριτήριο τη σχετικότητα τους με τα ερευνητικά ερωτήματα, τη θεωρητική προσέγγιση και το αναλυτικό πλαίσιο, την αναλυτική πρακτική και, πάνω απ' όλα, την εξήγηση που οι ερευνητές αναπτύσσουν. Η θεωρητική δειγματοληψία έχει σχέση με τη δόμηση ενός δείγματος (που μερικές φορές αποκαλείται ομάδα μελέτης), σημαντικού από θεωρητική άποψη, ακριβώς επειδή αυτό συγκεντρώνει κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ή κριτήρια που διευκολύνουν την ερευνητή στην ανάπτυξη και τον έλεγχο της θεωρίας και της εξήγησης στην οποία στοχεύει.» (Βλ. Mason J., *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, ό.π., σελ. 205-207).

Οι συνεντεύξεις και οι στοχοθετημένες αυτές συζητήσεις είτε μαγνητοφωνήθηκαν, οπότε στη συνέχεια απομαγνητοφωνήθηκαν, είτε καταγράφηκαν χειρόγραφα. Στο σημείο αυτό τέθηκε ένα πολύ σημαντικό πρόβλημα, το οποίο σχετίζεται με το ζήτημα της ανωνυμίας. Μερικοί από τους συνομιλητές μας έχουν δραστηριοποιηθεί για χρόνια στο δημόσιο χώρο, και κατά κάποιον τρόπο είναι επώνυμοι. Εξάλλου, το στοιχείο της δημοσιότητας είναι καθοριστικό στην υπεράσπιση της αντίρρησης συνείδησης. Επρόκειτο δηλαδή για άτομα πολύ γνωστά, τα οποία είχαν κατά το παρελθόν δημοσιοποιήσει τις απόψεις τους με πάρα πολλούς τρόπους και είχαν φυλακιστεί για τα πιστεύω τους. Γι' αυτά τα άτομα όχι μόνο δεν τίθεται ζήτημα διαφύλαξης της ανωνυμίας, αλλά αντίθετα πιστεύουμε ότι ο υποβιβασμός του λόγου τους σε ανώνυμο υλικό θα αποδυνάμωνε την αφήγησή τους.

Αντίθετα, μιλήσαμε με άτομα τα οποία είχαν πρόδηλα παρανομήσει, εξαπατώντας τις στρατολογικές αρχές. Στην περίπτωση αυτή η παράθεση των απόψεών τους γίνεται με αναφορά σε αρχικά που παραπέμπουν σε ψευδώνυμο, και τα κοινωνικά χαρακτηριστικά που παρατίθενται είναι τόσο γενικά ώστε να μην υποδεικνύεται ούτε και εμμέσως ο εκάστοτε αφηγητής.

Επίσης, μας βοήθησαν παρέχοντας μας επιμέρους και συγκεκριμένες πληροφορίες άτομα που ναι μεν δεν είχαν ποτέ παρανομήσει αλλά εμπλέκονται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο με την άρνηση στράτευσης. Σε αυτές τις περιπτώσεις ακολουθήθηκε η αυτονόητη επιστημονική δεοντολογία, και η όποια αναφορά γίνεται σε αρχικά που παραπέμπουν σε ψευδώνυμο.

Έτσι, διεξήχθησαν οκτώ συνεντεύξεις.⁸⁸ Αρχικά συνομιλήσαμε με τέσσερα άτομα, είτε πρωτεργάτες της ίδρυσης του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης είτε επικεφαλής του για ένα διάστημα. Οι συνεντεύξεις αυτές πραγματοποιήθηκαν στην αρχή της εκπόνησης της εργασίας, το καλοκαίρι του 2006, και ήταν πλούσιες σε πληροφορίες που αφορούσαν τόσο τη λογική της αντίρρησης συνείδησης όσο και τις προσπάθειες οργάνωσης και υπεράσπισης των αντιρρησιών.

Στη συνέχεια, σε επόμενα στάδια της έρευνας, και αφού προχωρούσε η επεξεργασία και η ανάλυση του συνολικού υλικού μιλήσαμε με ένα άτομο που εκτελεί εναλλακτική κοινωνική πολιτική υπηρεσία σε δημόσια υπηρεσία, προκειμένου να μας δια φωτίσει για συγκεκριμένα ζητήματα που σχετίζονται με την επίπονη διαδικασία της απόκτησης της νομικής ιδιότητας του αντιρρησία. Επίσης

⁸⁸ Βλ. παράρτημα 1.

μιλήσαμε με έναν δημόσιο υπάλληλο ο οποίος έχει απαλλαχθεί για λόγους υγείας από την υποχρέωσή του να υπηρετήσει τη στρατιωτική του θητεία, παίρνοντας το περίφημο «τρελόχαρτο», προκειμένου να μας δώσει πληροφορίες για τις συγκεκριμένες δυσκολίες που έχει αυτή η επιλογή και για το νέο καθεστώς που εγκαθιδρύθηκε μετά τις αποφάσεις της Αρχής Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων (βλ. παρακάτω). Για τους ίδιους λόγους μιλήσαμε με ένα ψυχίατρο, εργαζόμενο στο ΕΣΥ, ο οποίος πληροφορηθήκαμε ότι διευκολύνει άτομα τα οποία δεν επιθυμούν να υπηρετήσουν τη θητεία τους για λόγους συνείδησης, παρέχοντας τους τις σχετικές ψυχιατρικές διαγνώσεις και πιστοποιητικά. Οι λοιπές συζητήσεις οι οποίες πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας αποσκοπούσαν στην παροχή εξειδικευμένων πληροφοριών, σε σχέση με ζητήματα που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της συγγραφής της εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΟΙ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΕΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρηθεί μια σκιαγράφιση του ιστορικού πλαισίου της εμφάνισης των ιδεολογικών αντιρρησιών συνείδησης στη μεταπολιτευτική Ελλάδα. Στόχος, είναι να απαντηθεί το βασικό ερώτημα γιατί εμφανίζονται οι αντιρρησίες συνείδησης που επικαλούνται ιδεολογικούς λόγους στα τέλη της δεκαετίας του 1980. Θα ξεκινήσουμε την ανάλυση από τους θρησκευτικούς αντιρρησίες συνείδησης, δηλαδή τους Μάρτυρες του Ιεχωβά, και θα καταλήξουμε στους ιδεολογικούς αντιρρησίες και στην συγκρότηση του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης.

3.1. Οι μάρτυρες του Ιεχωβά

Από την θέσπιση της υποχρεωτικής στράτευσης το 1911, έως τα μέσα της δεκαετίας του 1980 αρνητές στράτευσης για λόγους συνείδησης είναι σχεδόν αποκλειστικά οι Μάρτυρες του Ιεχωβά. Οι ποινές που αντιμετωπίζουν από τα στρατιωτικά δικαστήρια είναι πολύ βαριές, συνήθως 10 ή 15 χρόνια σε στρατιωτικές φυλακές, μετά από αλλεπάλληλες καταδίκες, ακόμα και ισόβια. Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά αρνούνται να παραλάβουν όπλο. Η συνήθης ποινή ήταν τετράχρονη φυλάκιση για ανυπακοή και αν μετά τη λήξη της ο στρατιώτης εξακολουθούσε να μη θέλει να υπακούσει ακολουθούσε νέα καταδίκη και ούτω καθεξής, έτσι ώστε υπήρξαν άτομα που έμειναν στη φυλακή μέχρι και 23 χρόνια για την άρνησή τους να φορέσουν τη στρατιωτική στολή. Ορισμένοι Μάρτυρες καταδικάζονται σε θάνατο και δύο τουλάχιστον από αυτούς εκτελούνται κατά τη διάρκεια του εμφυλίου.⁸⁹ Άλλοι φαίνεται ότι υπέκυψαν

⁸⁹ Βλ. «Άρνηση στράτευσης για λόγους συνείδησης στην Ελλάδα- Συνοπτική αναδρομή», www.antirrhiesies.gr. Στο *Βήμα*, της 11^{ης} Φεβρουαρίου 1949 αναφέρεται το παρακάτω δημοσίευμα: «Εξετελέσθη εις Λάρισα Μάρτυς του Ιεχωβά». Δεν παρελάμβανε όπλον. Κατ' ανακοίνωσιν του Βασιλικού Επιτρόπου, εξετελέσθη ενταύθα ο στρατιώτης Ι. Τσούκαρης, εκ Καρύστης. Ούτος είχε καταδικαστεί εις θάνατον υπό το Στρατοδικεῖον επί ανυπακοῆς. Συγκεκριμένως ο Τσούκαρης, ισχυριζόμενος ὅτι ανήκεν εις τὴν αἵρεσιν τῶν «Μαρτύρων του Ιεχωβά», ἠρνεῖτο νὰ παραλάβει ὄπλον, λέγων ὅτι τούτο ἀντίκειται εις τὴν Θεῖαν ἐπιταγὴν.» (βλ. Τσαρούχας Κ., *Αντιρρησίες συνείδησης*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1996, σελ. 15). Τὴν ἴδια τύχη εἶχε σὺν τῶν 2 Μαρτίου 1949 ὁ ἀντιρρησίας Γ. Ορφανίδης, ὁ ὁποῖος ἐκτελέσθη με τοῦφεκισμό στο Ναύπλιο (στο ἴδιο, σελ. 31). Τὸν Αὐγούστου τοῦ 1966 ὁ ἀντιρρησίας συνείδησης Χρήστος Καζάνης καταδικάστηκε ἐπίσης σὲ θάνατο, ἀλλὰ ἡ ἀπόφαση τοῦ Στρατοδικείου εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα διαμαρτυρίες τέτοιες ὥστε ἡ θανατικὴ ποινὴ νὰ μετατραπῆ σὲ φυλάκιση τεσσάρων ἐτῶν (στο ἴδιο σελ. 31-32).

από τα βασανιστήρια στα οποία τους υπέβαλλαν οι στρατιωτικές αρχές,⁹⁰ ενώ πολλοί εξορίζονται.⁹¹

Το νομικό καθεστώς και η βάνουση μεταχείριση των αντιρρησιών συνείδησης δεν άλλαξε ούτε όταν επανήλθε ο κοινοβουλευτισμός το καλοκαίρι του 1974. Εκείνη την περίοδο υπήρχαν κρατούμενοι Μάρτυρες του Ιεχωβά οι οποίοι είχαν εκτίσει πολυετή φυλάκιση σε στρατιωτικές φυλακές. Πολλοί νεαροί Μάρτυρες του Ιεχωβά αναγκάστηκαν να ξενιτευτούν σε ευρωπαϊκές χώρες για να αποφύγουν τις συντριπτικές συνέπειες που επέφερε αυτή η αντιμετώπιση εκ μέρους της πολιτείας στη ζωή τους, λόγω της σταθερής τους απόφασης να μην πάρουν όπλο.⁹²

Στοιχεία για τους αντιρρησίες συνείδησης περιέχονται στη δευτερογενή βιβλιογραφία. Ο παρακάτω πίνακας μας δίνει μια αδρή εικόνα του αριθμού των Μαρτύρων του Ιεχωβά, οι οποίοι υπήρξαν αντιρρησίες συνείδησης, λαμβάνοντας υπόψη ότι από τη δεκαετία του 1980 και μετά εμφανίζονται και ιδεολογικοί αντιρρησίες συνείδησης:

Αντιρρησίες Συνείδησης⁹³

Έτη	Ατομα	Τελική Ποινή (σε χρόνια)	Εκτιθείσα Ποινή (σε χρόνια)
1940-1949	127	448	283
1950-1959	79	372	226
1960-1969	137	663	482
1970-1979	288	960	612
1980-1989	1.279	4.972	2.975
1990-1994	818	2.635	1.153
Σύνολο:	2.728	10.050	5.731

Πηγή: Τσαρούχας, 1996, σελ. 30.

Επιπλέον, κατά το παραπάνω διάστημα, από τα τέλη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου έως το 1994, σε ισόβια καταδικάστηκαν 26 αντιρρησίες Μάρτυρες του Ιεχωβά, θανατική καταδίκη αντιμετώπισαν 42, εκ των οποίων δύο εκτελέστηκαν,

⁹⁰ Βλ. την περίπτωση Βασίλη Καραφάτσα, στο Τσαρούχας Κ., *Αντιρρησίες συνείδησης*, ό.π., σελ. 40-52. Για τα βασανιστήρια γενικά των Μαρτύρων του Ιεχωβά στο στρατό βλ. σελ. 34-40, 100-104.

⁹¹ «Μακρόνησος, Γιάρος, Μπογιάτι, Κοζάνη, Λάρισα, Χανιά, Γεντί Κουλέ, Καβάλα, Αίγινα, Αβέρωφ, Κέρκυρα, Αυλώνα, Κασσάνδρα ήταν φυλακές που επιφύλαζαν πολύ σκληρή μεταχείριση για τους αρνητές στρατεύσεως, Μάρτυρες του Ιεχωβά. Η κατάσταση δεν άλλαξε παρά πολύ μετά την πτώση της στρατιωτικής δικτατορίας, τον Ιούλιο του 1974. Κατά τη διάρκεια της γενικής επιστράτευσης που ακολούθησε, δεκάδες αντιρρησίες που καλέστηκαν ως έφεδροι, δοκίμασαν διαφόρων ειδών βασανιστήρια λόγω της άρνησης στρατιωτικής υπηρεσίας.» Βλ. *Μάρτυρες του Ιεχωβά και αντίρρηση συνείδησης*, Αθήνα, έκδοση Μαρτύρων του Ιεχωβά, 1995, σελ. 8.

⁹² <http://el.wikipedia.org>

⁹³ Δεν περιλαμβάνονται οι αντιρρησίες που κατέφυγαν στο εξωτερικό. Τα στοιχεία είναι μέχρι και το 1994, τρία χρόνια πριν από την θεσμοθέτηση της εναλλακτικής θητείας.

εξορίστηκαν 68 και σύμφωνα με μαρτυρίες βασανίστηκαν έως θανάτου τουλάχιστον πέντε.⁹⁴

Το 1977 ρυθμίζεται νομοθετικά το ζήτημα της αντίρρησης συνείδησης βάσει θρησκευτικών πεποιθήσεων, με το Ν.731/1977 (βλ. παρακάτω), με τον οποίο επιτράπηκε στους Μάρτυρες του Ιεχωβά να εκπληρώνουν άοπλη θητεία, διπλάσια της κανονικής, και σταματούν οι διαδοχικές φυλακίσεις. Με το Ν.731/77 όσοι αρνούνται να στρατευτούν για θρησκευτικούς λόγους μπορούν είτε να εκπληρώσουν τετραετή άοπλη θητεία σε στρατόπεδο είτε να φυλακιστούν για τέσσερα χρόνια σε στρατιωτικές φυλακές, εξαιρούμενοι τελεσίδικα από νέες κλήσεις κατάταξης. Ωστόσο ο νόμος δεν εφαρμόστηκε αμέσως από τις στρατιωτικές αρχές.⁹⁵ Έτσι, το Φεβρουάριο του 1978, 45 Μάρτυρες του Ιεχωβά, οι οποίοι κρατούνταν στις Στρατιωτικές Φυλακές Αυλώνας με επιστολή τους στο Συμβούλιο της Ευρώπης παρέθεταν συγκεκριμένα στοιχεία για τις άσχημες συνθήκες κράτησής τους.⁹⁶ Χαρακτηριστική είναι η απάντηση του Ευάγγελου Αβέρωφ, τότε Υπουργού Εθνικής Άμυνας: *«Πολύ πριν την ψήφιση του νόμου 731 επιτροπές Ιεχωβάδων μου είχαν δηλώσει ότι τους ικανοποιούσε απόλυτα η σχετική παράγραφος του νόμου (...) Παρ' όλα αυτά, λίγο μετά την ψήφιση του νόμου άλλαξαν τακτική. Και αρνούνται και την στρατιωτική στολή ακόμα να φορέσουν. Οι σκοποί τους είναι πρόδηλοι: αποπειρώνται να διαμορφώσουν κλίμα αναρχίας και να επηρεάσουν τους υπό κατάταξη στρατεύσιμους. Παράλληλα με τις 'εκκλήσεις' τους προς τους ελεύθερα σκεπτόμενους ανθρώπους, οι λεγόμενοι Μάρτυρες του Ιεχωβά προσπαθούν να εκθέσουν τη χώρα και το κύρος της ηγεσίας των Ενόπλων Δυνάμεων με αστείες καταγγελίες, προκειμένου να επιτύχουν προνομιακή μεταχείριση έναντι όλων των υπολοίπων Ελλήνων. Συγκρίνατέ τους με τα τσοπανόπουλα, τα χιλιάδες τσοπανόπουλα ή αγροτόπαιδα –προστάτες των γονέων τους- που υπηρετούν 30 μήνες. Αδιαφορώ για τα αστεία επιχειρήματά τους και για τις προθέσεις αυτών που τους υποκινούν. Τους δηλώ μόνον ότι ματαιοπονούν και ότι η αντιμετώπιση όσων εξ αυτών σκέπτονται να μειώσουν το κύρος των Ενόπλων Δυνάμεων θα είναι αυστηρότατη.»*⁹⁷ Η κινητοποίηση των 45 είχε ως αποτέλεσμα να επισκεφτεί την Ελλάδα εκπρόσωπος της Διεθνούς Αμνηστίας. Μόλις έγινε γνωστή η άφιξή του, οι αντιρρησίες συνείδησης μεταφέρθηκαν στις Αγροτικές Φυλακές Κασσάνδρας, όπου και παρέμειναν τελικά.

⁹⁴ Τσαρούχας Κ., *Αντιρρησίες συνείδησης*, ό.π., σελ. 30.

⁹⁵ Βλ. Τσαρούχας Κ., *Αντιρρησίες συνείδησης*, ό.π., σελ. 98-100.

⁹⁶ Η εν λόγω επιστολή δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, στις 15 Ιουλίου 1978.

⁹⁷ <http://el.wikipedia.org>.

Η οξυμένη κατάσταση είχε ως αποτέλεσμα στις 15 Μαρτίου του 1979 να επιβληθεί στον 20χρονο τότε μάρτυρα του Ιεχωβά Ε. Γαζή ποινή κάθειρξης 18 ετών. Το γεγονός αυτό έγινε αφορμή ώστε στις 10 Μαΐου του ίδιου έτους να υποβληθεί στο Συμβούλιο της Ευρώπης πρόταση δέκα ευρωβουλευτών με την οποία ζητούνταν να εξεταστεί η ελληνική περίπτωση παραβίασης του δικαιώματος αντίρρησης συνείδησης έναντι της στρατιωτικής υπηρεσίας.⁹⁸

Τα χρόνια που ακολούθησαν, αν και τα κινήματα για το σεβασμό των δικαιωμάτων των στρατιωτών ήταν ιδιαίτερα ενεργά, το θέμα της μη θρησκευτικής άρνησης στράτευσης παρέμεινε ταμπού για τα κόμματα και για τις οργανώσεις της Αριστεράς, η δράση των οποίων επικεντρώθηκε στο ζήτημα του εκδημοκρατισμού του στρατού, στο πλαίσιο μιας στρατηγικής παρέμβασης στα «στεγανά του συστήματος».⁹⁹

3.2. Το πλαίσιο των κινητοποιήσεων στη μεταπολίτευση

Η ελληνική κοινωνία βγαίνοντας από την δικτατορία θα έχει ένα καταπιεσμένο δυναμικό διεκδίκησης, το οποίο σε συνδυασμό με τους αποκλεισμένους πολίτες αριστερών φρονημάτων θα συμβάλει σε μια έκρηξη προσδοκιών, σε όλους τους τομείς.¹⁰⁰ Στο διεθνές επίπεδο, οι κυβερνήσεις αντιμετώπιζαν την διαδικασία ευρωπαϊκής ένταξης, καθώς και το κυπριακό ζήτημα. Τα κόμματα θα γίνουν οι βασικοί μοχλοί της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Για πρώτη φορά στην Ελλάδα, τα μαζικά και οργανωμένα σε εθνική κλίμακα κόμματα αναδεικνύονται σε αποκλειστικούς, σχεδόν, συντελεστές του πολιτικού συστήματος.

⁹⁸ Σύμφωνα με στοιχεία του 1995 δίνεται η εξής εικόνα του αριθμού και της κατάστασης των φυλακισμένων αντιρρησιών συνείδησης, η οποία είναι ενδεικτική και για τα χρόνια που προηγήθηκαν: Διάφορα πειθαρχεία 10 άτομα, Στρατιωτικές Φυλακές Αυλώνας 31, Αγροτικές Φυλακές Κασσάνδρας 81, Αγροτικές Φυλακές Κασσαβέτειας Βόλου 73, Αγροτικές Φυλακές Αγίας Χανίων 20, Αγροτικές Φυλακές Τίρυνθας 25, Στρατιωτικές Φυλακές Σίνδου 128, συνολικά 368 άτομα. Βλ. *Μάρτυρες του Ιεχωβά και αντίρρηση συνείδησης*, ό.π., σελ. 11.

⁹⁹ <http://el.wikipedia.org>.

¹⁰⁰ Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές του 1980 η Ελλάδα βρισκόταν σε μια φάση μεταβατική όσον αφορά το θέμα των κοινωνικών διεκδικήσεων. Την περίοδο του Εμφυλίου αλλά και της Δικτατορίας λειτούργησε ένα είδος «διπλού κράτους», με την έννοια ότι εφαρμόστηκαν διακρίσεις σε βάρος των πολιτών αριστερών φρονημάτων, υπέρ αυτών που τάσσονταν με την «εθνικόφρονα παράταξη.» Για την «εθνικόφρονα παράταξη» λειτούργησαν οι φιλελεύθεροι θεσμοί, οι πολιτικές ελευθερίες και εγγυήσεις ενώ η πρόσβαση στο δημόσιο ήταν ανεμπόδιστη. Για τους αριστερούς υπήρχαν ειδικοί κατασταλτικοί μηχανισμοί, ειδικό θεσμικό πλαίσιο, περιορισμένα ή υπό αίρεση δικαιώματα και αδυναμία πρόσβασης στο δημόσιο. Βλ. Βούλγαρης Γ., *Η Ελλάδα της μεταπολίτευσης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2001, σελ. 31-43. Βλ. για το ίδιο θέμα Χαραλάμπης Δ., *Στρατός και πολιτική εξουσία. Η δομή της εξουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας, 1985, σελ. 222-241.

Κατά τη συνταγματική αναθεώρηση του 1975, το ΠΑ.ΣΟ.Κ. είχε ήδη καταθέσει πρόταση, ως αξιωματική αντιπολίτευση, για τη συνταγματική κατοχύρωση της εναλλακτικής υπηρεσίας για όσους αρνούνται να εκπληρώσουν στρατιωτική θητεία για θρησκευτικούς αλλά και ιδεολογικούς λόγους: *«Κανένας δεν εξαναγκάζεται σε ένοπλη υπηρεσία παρά τη συνείδησή του. Νόμος ορίζει τον τρόπο εφαρμογής της προηγούμενης διάταξης και την αξιοποίηση των υπηρεσιών αυτών που απαλλάσσονται»*.¹⁰¹ Η πρόταση απορρίπτεται από τον Καραμανλή, ξεχνιέται όμως και από το ίδιο το ΠΑΣΟΚ. Αυτό που ζητούσε το 1975 το πραγματοποιεί τελικά μετά από έντονες πιέσεις, και μόνο εν μέρει, πολύ αργότερα, στα τέλη της δεκαετίας του 1990.

Η καθυστέρηση αυτή μπορεί να ερμηνευτεί. Στη μεταπολίτευση υπήρχε διάθεση κρίσης και ανατοποθέτησης των πάντων. Όμως, παρά τον εκδημοκρατισμό του πολιτικού συστήματος, ο στρατός εξακολουθεί να μην υφίσταται αυστηρό κοινοβουλευτικό ή κοινωνικό έλεγχο. Η Δεξιά, περιορίστηκε σε μια αμφίβολη «αποχουντοποίηση», παραλείποντας να ασκήσει κριτική στη δομή του, ενώ η κομμουνιστική, τουλάχιστον, Αριστερά περιορίστηκε σε επιμέρους διεκδικήσεις, υποστηρίζοντας ότι κάθε συνεπής αριστερός οφείλει να αγωνίζεται μέσα από το στρατό, για τη βελτίωση των όρων λειτουργίας του. *«Η Αριστερά στην Ελλάδα, κουβαλώντας το βράχο του εμφυλίου και τη ρετσίνα του ξενόδουλου, έχει υπέρμετρα εγκλωβιστεί σε εθνικο-πατριωτικά πλαίσια, θεωρεί σχεδόν ταμπού τις εναλλακτικές αναφορές στα ζητήματα πατρίδα-άμυνα-μη βία, ενώ ο διεθνισμός της μετά βίας ξεπερνά το επίπεδο στήριξης αδελφών κομμάτων ή κινημάτων.»*¹⁰² Δεν είναι λοιπόν τυχαίο πως οι πρώτες «αιρετικές» αντιλήψεις για το στρατό αναπτύσσονται στο χώρο της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς, κύρια από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 και μετά, και σχετίζονταν τόσο με την άνοδο των οικολογικών-πράσινων κομμάτων στην Ευρώπη όσο και με τη σύγκριση του νομικού πλαισίου της αντίρρησης συνείδησης που ίσχυε στις χώρες της Ε.Ο.Κ.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το Σεπτέμβρη του 1977, κάτω από την πίεση διεθνών οργανισμών και ιδιαίτερα του Συμβουλίου της Ευρώπης, σε σχέση με τη μεταχείριση των Μαρτύρων του Ιεχωβά, η κυβέρνηση Καραμανλή, στην τελευταία μέρα λειτουργίας της Βουλής, προωθεί το νόμο 731 (ΦΕΚ 314/14.10.1977, τ. Α.).¹⁰³

¹⁰¹ Άρθρο 3 παρ. 5 του Σχεδίου Συντάγματος του ΠΑ.ΣΟ.Κ.

¹⁰² Μαραγκάκης Μ., «Εμείς, οι 'μη βίαιοι'...», *Σχολιαστής*, τ. 60, 1988, σελ. 53.

¹⁰³ Τσαρούχας Κ., *Αντιρρησίες συνείδησης*, ό.π., σελ. 78-90.

Στο μεταπολιτευτικό ιδεολογικοπολιτικό περιβάλλον αναπτύχθηκαν ιδιαίτερα ενεργά κινήματα για το «σεβασμό των δικαιωμάτων των στρατιωτών». Ωστόσο το θέμα της μη θρησκευτικής άρνησης στράτευσης παρέμεινε ταμπού, τόσο για τα κόμματα όσο και για το νεολαϊστικό κίνημα. Έτσι ο εκδημοκρατισμός και ο έλεγχος του στρατού, όπως και η «λαϊκή παρέμβαση στα στεγανά του συστήματος», είχαν αναγνωριστεί ως βασικός στόχος, ο οποίος θα επιτυγχανόταν με τη συμμετοχή κάποιων «συνειδητοποιημένων» πολιτών στους υπάρχοντες θεσμούς.¹⁰⁴

Το διάστημα που συμπίπτει με την πρώτη διακυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, γίνονται σχετικές εκδηλώσεις, υπάρχει συνεχής αρθρογραφία στον τύπο και αναπτύσσονται διεθνείς διασυνδέσεις. Όπως μας αναφέρει ο Πετρομελίδης, πρώην πρόεδρος του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης, «ήταν γύρω στο 83-84, στην Ελλάδα που είχαμε μόλις μπει στην Ένωση, μαθαίναμε τι γίνεται έξω, δεν ήταν κλειστή η χώρα, όταν ταξιδεύαμε έξω. Κυρίως στην κεντρική Ευρώπη, στη Γερμανία, ήταν οι πράσινοι που εμφανίζονταν σαν δύναμη, είχανε εντάξει κοινωνικές απόψεις. Και αυτά φτάναν στην Ελλάδα πια.»¹⁰⁵ Το αποτέλεσμα είναι η ανάπτυξη μιας ιδεολογικής διεργασίας, η οποία επεδίωκε την αποφυλάκιση των Μαρτύρων του Ιεχωβά, την παύση των σχετικών διώξεων και τη θέσπιση της «εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας». Τότε, και συγκεκριμένα τον Οκτώβρη του 1983, ιδρύεται η Ελληνική Επιτροπή για την Αναγνώριση του Δικαιώματος στην Αντίρρηση Συνείδησης.¹⁰⁶

Οι κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ θα παραβλέψουν συστηματικά το ζήτημα των θρησκευτικών, όπως μετέπειτα και των ιδεολογικών, αντιρρησιών. Αυτό συμβαίνει

¹⁰⁴ Όπως αναφέρει σε άρθρο του το 2000, το τότε μέλος της Γραμματείας του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης: «Μέχρι τότε - και παρόλο το κύμα των αλλαγών που σάρωνε τη χώρα μετά τη μεταπολίτευση, η κριτική γύρω από το στρατό περιοριζόταν σχεδόν αποκλειστικά στην προσπάθεια για καλύτερες συνθήκες για τους στρατεύσιμους κατά τη διάρκεια της θητείας τους. Στο πλαίσιο αυτό είχαν άλλωστε κινηθεί τόσο η Επιτροπή για το Στρατό όσο και παρόμοιες επιτροπές που συσπειρώθηκαν γύρω από το ζήτημα τα τέλη του '70 και τις αρχές του '80. Ουσιαστική όμως ανάλυση γι' αυτόν δεν είχε γίνει, αφού η στράτευση θεωρούνταν περισσότερο ως κατακτημένο δικαίωμα των Ελλήνων που συνάμα εξασφάλιζε την κυριαρχία της λαϊκής βούλησης παρά ως κάποιου είδους υποχρέωση, αποτελώντας ταυτόχρονα - κάτι που σε μεγάλο βαθμό ισχύει και στις μέρες μας - την ουσιαστική τελετουργία μετάβασης από το στάδιο του έφηβου σε αυτό του άντρα.» Βλ. Πετρομελίδης Λ., «Αντίρρηση συνείδησης και Ελληνική Κοινωνία: Μια Ανολοκλήρωτη Σχέση», *Δικαιωματικά! Ηλεκτρονική Επιθεώρηση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα*, τ. 9, 2000.

¹⁰⁵ Απόσπασμα από συνέντευξη με τον Λάζαρο Πετρομελίδη, πρώην πρόεδρο του ΣΑΣ.

¹⁰⁶ Πρόκειται πιθανότατα για μια ολιγομελή ομάδα, για την οποία δεν έχουμε συλλέξει επαρκείς πληροφορίες. Μπορούμε μόνο να αναφέρουμε το παρακάτω απόσπασμα για τη δράση της επιτροπής αυτής το διάστημα 1984-1986: «*Η Ελληνική Επιτροπή για την αναγνώριση του δικαιώματος στην Αντίρρηση Συνείδησης προσπαθεί να πείσει τους ελληνικούς αντιμικλιταριστικούς κύκλους για τη σημασία της αναγνώρισης του δικαιώματος στην άρνηση στράτευσης. Δευτερευόντως απευθύνεται σε όλη την ελληνική κοινωνία, επίσης συμμετέχει σε διεθνείς συναντήσεις αντιρρησιών συνείδησης.*» Βλ. «Χρονικό των αγώνων για την αναγνώριση του δικαιώματος στην αντίρρηση συνείδησης», Αθήνα, Σύνδεσμος Αντιρρησιών Συνείδησης, χ.χ.

γιατί η πολιτική των κυβερνήσεων του ΠΑΣΟΚ δεν ήταν ευέλικτη στον τομέα της άμυνας της χώρας. Η εθνική άμυνα, ιδιαίτερα εξαιτίας της «τουρκικής απειλής», θα αποτελέσει βασικό συστατικό της συγκρότησης ταυτότητας του κόμματος. Βέβαια θα ήταν παράληψη να μην αναφερθούμε στην στάση της ορθόδοξης εκκλησίας, η οποία ήταν κάθετα αντίθετη στο ζήτημα των θρησκευτικών αντιρρησιών και ενίσχυε με τον τρόπο της την κυβερνητική γραμμή (βλ. παρακάτω).¹⁰⁷

Ωστόσο, η κορύφωση των ξέφρενων εξοπλισμών στο διεθνές περιβάλλον και κυρίως ο κίνδυνος για μια πυρηνική σύγκρουση στην Ευρώπη έδωσαν το έναυσμα για την κινητοποίηση ενός φιλειρηνικού τμήματος της ελληνικής κοινής γνώμης. Ας μην ξεχνάμε ότι βρισκόμαστε στην αρχή της δεκαετίας του 1980, στην περίοδο του «β' ψυχρού πολέμου», όταν οξύνεται η όξυνση της αντιπαράθεσης Δύσης-Ανατολής.¹⁰⁸ Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η επιθετική πολιτική του Ρέιγκαν, που στόχο της είχε την οικονομική κατάρρευση της ΕΣΣΔ και την πρόσδεση της Δυτικής Ευρώπης στην πολιτική των ΗΠΑ. Έτσι στην μάχη κατά της «αυτοκρατορίας του κακού» εντάχθηκαν τεράστια εξοπλιστικά προγράμματα από την πλευρά τόσο της Δύσης (π.χ. εγκατάσταση πυρηνικών πυραύλων Πέρσινγκ και Κρούζ στην Ευρώπη, στρατιωτικές επεμβάσεις στην Γρενάδα, βομβαρδισμός της Λιβύης) όσο και από την πλευρά των Σοβιετικών, με την εισβολή στο Αφγανιστάν, και την εγκατάσταση πυραύλων μέσου βεληνεκούς SS-20 που στόχευαν την Ευρώπη. Ως αποτέλεσμα, στην κούρσα των εξοπλισμών δημιουργούνται ή αναζωογονούνται αρκετές οργανωμένες κινήσεις ειρήνης σε όλη τη χώρα. Δραστηριοποιείται η Ελληνική Επιτροπή για την Διεθνή Ύφεση και Ειρήνη (Ε.Ε.Δ.Υ.Ε.), που δημιουργήθηκε πολύ νωρίτερα (βλ. παρακάτω) και η οποία συνδέεται με το ΚΚΕ, η Κίνηση για την Εθνική Ανεξαρτησία και τη Διεθνή Ειρήνη και τον Αφοπλισμό (Κ.Ε.Α.Δ.Ε.Α.), που πρόσκειται στο ΠΑ.ΣΟ.Κ., και η Αδέσμευτη Κίνηση Ειρήνης (Α.Κ.Ε.), που πρόσκειται στο ΚΚΕ Εσωτερικού.

Για να κατανοήσουμε την δραστηριότητα αυτών των οργανώσεων σε σχέση με το ερώτημα που εδώ μας ενδιαφέρει, δηλαδή την ανάδειξη της αντίρρησης συνείδησης, θα πρέπει να επιστρέψουμε στο ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο των πρώτων χρόνων της μεταπολίτευσης, όπου μπορούμε να πούμε ότι αναδεικνύεται ένα κεντρικό ζήτημα. Το πρόβλημα που τίθεται είναι αν οι πολιτικές παρατάξεις

¹⁰⁷ Για τις θέσεις της ορθόδοξης ελληνικής εκκλησίας βλέπε Λιόσης Σ., *Αντιρρησίες συνείδησης*, Αθήνα, Σάκουλας, 2004, σελ. 87-92 και Μητροπολίτης Δημητριάδος Χριστόδουλος, «Οι αντιρρησίες για τους αντιρρησίες» *Το Βήμα*, 8.6.1997.

¹⁰⁸ Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της μεταπολίτευσης*, ό.π., σελ. 306-318.

οφείλουν να παρέμβουν και να ελέγξουν τα κοινωνικά κινήματα, τις οργανώσεις και ευρύτερα τους θεσμούς, ή αν θα πρέπει να δοθεί χώρος για μια αυτόνομη έκφραση των κάθε λογής κινήσεων.

Έτσι, στην ερώτηση αν το συνδικαλιστικό κίνημα θα πρέπει να είναι αυτόνομο ή όχι από τα πολιτικά κόμματα δίνονται διαφορετικές απαντήσεις. Το ΚΚΕ δίνει μονοσήμαντα αρνητική απάντηση: το συνδικαλιστικό κίνημα δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητο από το κόμμα. Την ίδια απάντηση δίνει και το ΠΑΣΟΚ. Η Νέα Δημοκρατία δεν φαίνεται να έχει ερείσματα στο συνδικαλιστικό χώρο, τέτοια που να της θέσουν επιτακτικά το ζήτημα αυτό, επειδή ακριβώς θα αναπτύξει αξιοσημείωτη συνδικαλιστική δράση από τα τέλη του 1985 και μετά.¹⁰⁹

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η στάση του ΚΚΕ Εσωτ. Ο λόγος που θεωρείται σημαντική η στάση του είναι επειδή ένα μεγάλο μέρος των ιδεολογικών αντιρρησιών συνείδησης θα προέρθουν από την διάσπαση του χώρου αυτού και την ανάδειξη νέων συλλογικών μορφωμάτων. Στο ΚΚΕ Εσωτ. θα αναπτυχθεί ένας έντονος εσωτερικός προβληματισμός. Σε διακηρυκτικό επίπεδο φαίνεται ότι γίνεται αποδεκτή η αυτονομία του συνδικαλιστικού κινήματος, ενώ πρακτικά η λογική των παρεμβάσεων δεν τερματίζεται. Το συνδικαλιστικό κίνημα και λίγο αργότερα οι διάφορες κοινωνικές οργανώσεις και κινήσεις που θα εμφανιστούν στην ελληνική επικράτεια θα πρέπει να είναι αυτόνομες, χωρίς την ασφυκτική κηδεμονία του κόμματος ή όχι; Το ζήτημα αυτό θα προβληματίσει ευρύτερα την Αριστερά και θα συμβάλλει στις διαδοχικές διασπάσεις της, αρχικά του ΚΚΕ το 1968 (συγκρότηση του ΚΚΕ Εσωτ.), και στη συνέχεια της νεολαίας του ΚΚΕ Εσωτ., του «Ρήγα Φεραίου». Δεν φαίνεται να είναι τυχαίο ότι στη Β' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη του Ρήγα Φεραίου, τον Απρίλιο του 1978, ένα μεγάλο μέρος των συνέδρων διαφωνεί με τον πολιτικό προσανατολισμό του ΚΚΕ Εσωτ. και αποχωρεί φτιάχνοντας μια αυτόνομη κίνηση, τη «Β' Πανελλαδική», η οποία θα λειτουργήσει χωρίς κομματική υποστήριξη, ασκώντας μεγάλη ιδεολογική επιρροή, μέχρι και τον Οκτώβριο του 1981, οπότε και αυτοδιαλύθηκε.¹¹⁰ Το ζήτημα αυτό, της αυτονομίας των κινήσεων και διεκδικήσεων στην Αριστερά, σχετίζεται άμεσα με τους όρους εμφάνισης των αντιρρησιών συνείδησης. Προς αυτήν την κατεύθυνση της αυτονομίας κινούνται και κάποιες αντιεξουαστικές ομάδες που μόλις τότε εμφανίζονται στην Ελλάδα, και οι

¹⁰⁹ Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της μεταπολίτευσης*, ό.π., σελ. 189-193.

¹¹⁰ Βερναρδάκης Χ., «ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος – Β' Πανελλαδική 1978-1981, *Εκτός Γραμμής*, τ. 14, 2006, σελ. 52-54.

οποίες θα συγκροτήσουν αργότερα έναν από τους πόλους του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης.

Το διακύβευμα λοιπόν της εποχής αυτής για την ευρύτερη Αριστερά είναι αν θα πρέπει να επιλεγεί μια πολιτική εκδημοκρατισμού και μεταρρυθμίσεων των θεσμών, στο πλαίσιο μιας κομματικής παρέμβασης, που οδηγεί στην προκειμένη περίπτωση σε κινήσεις για τον εκδημοκρατισμό των ενόπλων δυνάμεων, ή αν θα πρέπει οι κινήσεις αυτές να υπερβαίνουν ή ενδεχομένως και να αρνιούνται θεσμούς, όπως η πρακτική των αντιρρησιών συνείδησης υποδηλώνει. Πρόκειται βέβαια για κινήσεις που έχουν διαφοροποιημένη ιδεολογική καταγωγή. Ως προς το ζήτημα του στρατού και της υποχρεωτικής θητείας φαίνεται να διαμορφώνονται δύο στάσεις: πλειοψηφικά, οι οργανώσεις της Αριστεράς θα διαμορφώσουν αιτήματα σχετικά με τα δικαιώματα των κληρωτών και του εκδημοκρατισμού του στρατού, μειοψηφικά, ορισμένοι θα αρχίσουν να θέτουν το ζήτημα της αντίρρησης συνείδησης.

3.3. Το ζήτημα του εκδημοκρατισμού του στρατού και οι επιτροπές ειρήνης

Μέσα σε αυτό το κλίμα, των διεκδικήσεων το ειρηνιστικού κινήματος και των πολιτικών διλημμάτων, υφάινεται το σκηνικό της εμφάνισης των πρώτων επιτροπών για τα δικαιώματα των φαντάρων στο στρατό, κυρίως από τον χώρο της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς. Έτσι στις αρχές της δεκαετίας του 1980 δημιουργούνται οι πρώτες επιτροπές για τον στρατό, που για τον Σπύρο Ψύχα, ιδρυτικό μέλος του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης «...ήτανε επιτροπές φαντάρων, σμηνιτών και ναυτών, μέλη κυρίως στην αρχή της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς». Το ΚΚΕ επίσης είχε δημιουργεί την Κίνηση για τον Εκδημοκρατισμό των Ενόπλων Δυνάμεων (ΚΕΕΔ), μια κίνηση η οποία δεν αμφισβητούσε το στάτους του στρατού, δίνοντας έμφαση στα δικαιώματα των στρατιωτών και τον συνδικαλισμό τους, «το δικαίωμα ας πούμε του φαντάρου να διαβάξει ριζοσπάστη και να τον έχει στην κωλότσεπη χωρίς να τρώει φυλακή».¹¹¹

Οι άνθρωποι αυτοί δημιούργησαν μικρές άτυπες ομάδες στις μονάδες τους και έτσι ήταν εύκολο να γίνονται καταγγελίες για το τι συμβαίνει μέσα στο στρατόπεδο. Ειδικότερα αυτοί που εντάσσονταν στους χώρους της εξωκοινοβουλευτικής τότε αριστεράς επιχείρησαν μια πιο έντονη πολιτική καταγγελία για το θέμα των αυτοκτονιών, κυρίως μετά από το κύμα αυτοκτονιών της

¹¹¹ Απόσπασμα από τη συνέντευξη με τον Σπύρο Ψύχα.

δεκαετίας του 1980.¹¹² Σύμφωνα με τον ίδιο αφηγητή, «θα γίνει μια συστηματική δουλειά για 4-5 χρόνια, η οποία θα οδηγήσει σε πολλές καταγγελίες, και σε αρκετές αλλαγές». Οι επιτροπές αυτές καταγγέλλανε δημόσια τις παρεκτροπές των αξιωματικών, οπότε και οι διοικητές των μονάδων πρόσεχαν, γιατί κάθε «καψώνι» μπορούσε να δημοσιοποιηθεί, ιδιαίτερα από την στιγμή που μια μερίδα δημοσιογράφων υποστήριζε τις κινήσεις αυτές.

Από το 1980 έως το 1986 οι επιτροπές για τα δικαιώματα στο στρατό ήταν ισχυρές, παρόλο που ποτέ δεν έθεσαν το ζήτημα να καταργηθεί ο στρατός και η στρατιωτική θητεία. Ήταν αντιπολεμικές αλλά όχι ριζοσπαστικές. Υπήρχε λοιπόν όλο αυτό το διάστημα μια πίεση να αλλάξει από τα μέσα ο θεσμός του στρατού, να τροποποιηθεί και να γίνει λιγότερο αυταρχικός. Το γεγονός αυτό μείωνε συστηματικά το προνόμιο των στρατιωτικών αρχών να ασκούν απόλυτη εξουσία στους φαντάρους.

Είναι ενδεικτική σχετική ανακοίνωση της Κίνηση για τον Εκδημοκρατισμό των Ενόπλων Δυνάμεων (ΚΕΕΔ, προσκείμενη στο ΚΚΕ), για το ζήτημα της εναλλακτικής θητείας, όπου αναφέρεται το εξής: «*Η ΚΕΕΔ λοιπόν δε συμφωνεί με το αίτημα για 'εναλλακτική κοινωνική θητεία'. Πιστεύουμε ότι το σύστημα της γενικής υποχρεωτικής θητείας είναι το πιο δίκαιο. 'Εναλλακτική' λύση στο σύστημα αυτό θα ήταν η κατάργηση της θητείας για ΟΛΟΥΣ τους νέους, κάτι που σημαίνει όμως ολοκληρωτικά μισθοφορικό στρατό. Για το δημοκρατικό κίνημα ο στρατός εφédρων προσφέρει ενότητα, περισσότερες δυνατότητες εναρμόνισης με τα δεδομένα της κοινωνικής ζωής*».¹¹³

Παρόλα τα «ανοίγματα» στο στρατό, το υπουργείο εθνικής άμυνας ανά διαστήματα επιχειρεί να ελέγξει τη διαδικασία απαλλαγών για λόγους υγείας, ιδιαίτερα τα «τρελόχαρτα». Για παράδειγμα, μεγάλη δημοσιότητα απέκτησε η περίπτωση του ηθοποιού Λάκη Λαζόπουλου, ο οποίος είχε απαλλαγεί από τα στρατιωτικά του καθήκοντα επικαλούμενος ψυχολογικά προβλήματα.¹¹⁴ Όπως

¹¹² Βλ. σχετικά «'Ατυχήματα' στο στρατό. Μια προσέγγιση από τη σκοπιά των Επιτροπών Στρατιωτών-Ναυτών-Σμηνιτών και της Επιτροπής για το Στρατό», *Για το στρατό*, τ. 5, 1985, και «Στρατιωτικά ατυχήματα», *Για το στρατό*, τ. 4, 1985, αναλυτική παρουσίαση της αφανούς πλευράς των στρατιωτικών ατυχημάτων της περιόδου από το πολιτικό αυτό έντυπο.

¹¹³ ΚΕΕΔ, «Η ΚΕΕΔ για τους 'αντιρρησίες'», *Σχολιαστής*, τ. 60, 1988, σελ. 52.

¹¹⁴ Υπήρξε μεγάλη συζήτηση για το θέμα Λαζόπουλου, βλ. «Τρέλα και στρατός», *Τα άνθη του κακού*, τ. 2, 1988, σελ. 40-42. Για την περίπτωση Λαζόπουλου βλ. και Κυρίτσης Φ. *Το τρελόχαρτο*, Αθήνα, Χάος & Κουλτούρα, 1993, σελ. 196-197, 201, 205-206, 208, 210, 212, 215-216, 218, 219-220, 222, 227, 237, 334. Σχετικές αναφορές για την περίπτωση Λαζόπουλο υπάρχουν στην εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*: «Έντονες ανακοινώσεις ψυχιάτρων δίνουν νέα τροπή στο θέμα του Λαζόπουλου», Παρασκευή 16 Οκτωβρίου 1987. Επίσης γίνεται αναφορά και στο περιοδικό *Άνθη του Κακού*, «Τρέλα και Στρατός», ό.π., σελ 40-42.

αναφέρει ο Ψύχας, αυτό είχε λειτουργήσει «ως απειλή βέβαια, σε όσους έχουν πάρει τρελόχαρτα, να ξέρουν ότι ποτέ δεν θα είναι σίγουροι ότι έχουν απαλλαγεί από το στρατό, γιατί η απαλλαγή τους είναι προσωρινή. Οπότε υπήρξε έτσι μία φιλοτρομοκρατία σε θεαματικό επίπεδο, το οποίο αυτό γίνεται κάθε δύο τρία χρόνια, έτσι; Με αφορμή κάποιο καλλιτέχνη που παίρνει απαλλαγή, ή κάτι άλλο». Τον ίδιο στόχο φαίνεται να είχε, σύμφωνα με τον ίδιο, η προσπάθεια των στρατιωτικών αρχών, ιδιαίτερα την περίοδο 1985 έως 1988, να αφαιρεθούν τα διπλώματα οδήγησης από όσους είχαν πάρει τρελόχαρτο: «αυτό ήτανε μία πολιτική τρομοκράτησης. Να ξέρεις ότι αν πάρεις τρελόχαρτο, ή δεν θα πάρεις ποτέ δίπλωμα οδήγησης ή θα στο πάρουνε... Υπήρχε μια τέτοια απειλή, που βέβαια ήτανε μύθος. Αλλά δεν έχει σημασία, ήτανε μία τρέχουσα απειλή, που αφορούσε χιλιάδες ανθρώπους».

Οι επιτροπές για τα δικαιώματα των φαντάρων, λοιπόν, παρόλο που δεν αμφισβητούσαν την στρατιωτική θητεία, συμπαραστέκονταν στους κατ' ουσίαν αντιρρησίες συνείδησης, οι οποίοι επιδίωκαν να απαλλαγούν μέσω του «τρελόχαρτου». Όμως, η τακτική της έμμεσης άρνησης στράτευσης, για λόγους υγείας, κυρίως μέσω του τρελόχαρτου, οδηγούσε στην «ψυχιατροποίηση της άρνησης».¹¹⁵ Πράγμα που σημαίνει ότι, αν αποφασίσει κάποιος να μην πάει στρατό, η κοινωνία θα τον περιθωριοποιήσει προσδίδοντας του την ετικέτα του «ψυχοπαθή», δημιουργώντας επιπλέον αζεπέραστο πρόβλημα για διορισμό στο δημόσιο τομέα.¹¹⁶ Χαρακτηριστική είναι η τοποθέτηση ενός μέρους γιατρών, κυρίως ψυχιάτρων, ότι πρέπει να υπάρχει το δικαίωμα της επιλογής στην στρατιωτική θητεία.

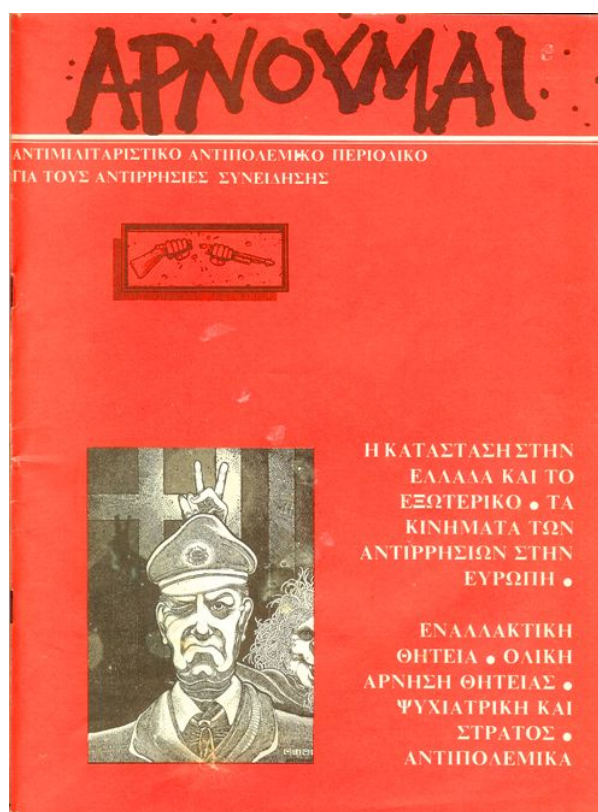
Οι πρώτες σποραδικές δημόσιες αναφορές για το θέμα των αντιρρησιών τοποθετούνται στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1980. Την περίοδο αυτή κυκλοφορεί το περιοδικό *Αρνόμαι* που εκδίδεται από την *Οικολογική Κίνηση Θεσσαλονίκης*, το οποίο θα δώσει φωνή και θα προσανατολίσει λίγο αργότερα την νεοδημιουργηθείσα επιτροπή υποστήριξης για τους αντιρρησίες συνείδησης.¹¹⁷ Οι

¹¹⁵ Δανειζόμενοι τον όρο αυτό από τον Σπύρο Ψύχα.

¹¹⁶ Ο αποκλεισμός, για όσους έχουν νόμιμα απαλλαγεί από τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις για λόγους υγείας δεν ισχύει πλέον, μετά από οδηγία της Ανεξάρτητης Αρχής Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων, η οποία επιβάλλει το απόρρητο κάθε πληροφορίας που αφορά ιατρικό φάκελο ή θέματα υγείας.

¹¹⁷ Η Οικολογική Κίνηση Θεσσαλονίκης ξεκίνησε τη δράση της στις 20 Οκτώβρη του 1982. Η κίνηση αυτή τίθεται εξ αρχής στο χώρο της «κοινωνικής οικολογίας» και αντιδιαστέλλει τον εαυτό της από τον «περιβαλλοντισμό». Εξ αρχής τίθενται ζητήματα που σχετίζονται με την αντίρρηση συνείδησης, και πριν από την έκδοση του περιοδικού *Αρνόμαι*. Είναι χαρακτηριστικό ότι ως υπότιτλος του πρώτου τεύχους αναφέρεται το εξής: «Αντιμιλιταριστικό αντιπολεμικό περιοδικό για τους αντιρρησίες συνείδησης». Μετά από αρκετές μεταποτίσεις στο 11^ο και τελευταίο τεύχος, το 1997, αναφέρεται ο εξής υπότιτλος: «Επιθεώρηση για τη μη βία, τον αντιμιλιταρισμό, τα δικαιώματα και την κοινωνική

αξίες του περιοδικού ήτανε η μη βία, ο αντιμιλιταρισμός, η άρνηση στράτευσης, η πολεμική βιομηχανία και το εμπόριο όπλων. Δηλαδή «είχε ένα ξεκάθαρο αντιμιλιταριστικό μοτίβο το οποίο προσπαθούσε να συνδέσει τη μη βία με την οικολογία».¹¹⁸ Επίσης, η εκδοτική ομάδα του περιοδικού *Σχολιαστής*, από την οποία προήλθε αργότερα ο Ιός της *Κυριακάτικης Ελευθεροτυπίας*, ήταν άλλος ένας χώρος που κινούσε δημοσιογραφικά το θέμα, από τις αρχές της δεκαετίας του 1980.¹¹⁹ Γενικότερα η εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, εκτός από διάφορα άρθρα που δημοσίευε ανά διαστήματα είχε από τότε μόνιμη στήλη για τα θέματα του στρατού, η οποία εξακολουθεί να υπάρχει και σήμερα.¹²⁰

οικολογία». Για ένα σύντομο ιστορικό της οικολογικής αυτής κίνησης βλ. www.ecology-salonika.org και «Οικολογική κίνηση Θεσσαλονίκης: Δέκα χρόνια δεν ήταν αρκετά!», *Αρνούμαι*, τ. 8, 1992, σ. 57. Η κίνηση αυτή συμμετείχε στην Ομοσπονδία των Οικολόγων Εναλλακτικών, αλλά αποχώρησε το καλοκαίρι του 1992. Βλ. σχετικά «Οι οικολόγοι εναλλακτικοί διέψευσαν τις ελπίδες μας», *Αρνούμαι*, τ. 8, 1992, σελ. 58.

¹¹⁸ Απόσπασμα από συνέντευξη με τον Σπύρο Ψύχα. Βλ. επίσης Ψύχας Σ., «Πως δηλώνει κανείς αντιρρησίας συνείδησης», *Αρνούμαι*, τ. 5, 1991, σελ. 64-67, όπου δίνεται ένας πλήρης οδηγός σύνταξης δηλώσεων άρνησης στράτευσης, με νομικά και ιδεολογικά επιχειρήματα και πρακτικές λύσεις.

¹¹⁹ Βλ. κυρίως το δεύτερο τεύχος του περιοδικού *Σχολιαστής*, το οποίο εμφανίζεται το 1982.

¹²⁰ Αναφερόμαστε στη στήλη «Φαντάρε που πάς;»

3.4. Η Επιτροπή για τους Αντιρρησίες Συνείδησης

Το ζήτημα της στρατιωτικής θητείας είχε πλέον τεθεί και στην Ελλάδα. Η πολιτική αμφισβήτησης της υποχρεωτικής θητείας θα ξεκινήσει από τις οικολογικές ομάδες της Θεσσαλονίκης αλλά και της Αθήνας, από τους κύκλους των ανυπότακτων,¹²¹ από μερίδα του αντιεξουσιαστικού χώρου, από κάποια μέλη των ειρηνιστικών οργανώσεων, και ακόμα από μέλη της Διεθνούς Αμνηστίας, και από κάποιους γιατρούς, κυρίως ψυχιάτρους. Όλοι αυτοί θα αποτελέσουν την μαγιά για να δημιουργηθεί η Επιτροπή για τους Αντιρρησίες Συνείδησης. Από δω και πέρα θα παίξει μεγάλο ρόλο ο χειρισμός των εμπλεκόμενων αλλά και η δυνατότητα συνύπαρξης τους με άλλες ομάδες, και αυτό με τη σειρά του θα οδηγήσει σε μια ευρύτερη συνεργασία ομάδων, οργανώσεων, και επιτροπών.

Το 1986-87 εμφανίζεται ο πρώτος μη θρησκευτικός αντιρρησίας συνείδησης. Συγκεκριμένα, στις 5 Δεκεμβρίου του 1986, ο 28χρονος τότε Μιχάλης Μαραγκάκης, είναι ο πρώτος που ανακοίνωσε δημόσια την άρνησή του να στρατευτεί για λόγους συνείδησης, σε συνέδριο για την ειρήνη, στο Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας, που οργανώνεται από την ΚΕΑΔΕΑ.¹²² Συλλαμβάνεται στις 7 Μαρτίου του 1987 και τον Ιούνιο του ίδιου έτους καταδικάζεται σε τετραετή φυλάκιση για ανυποταξία σε καιρό γενικής επιστράτευσης από το Διαρκές Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης. Το αποτέλεσμα ήταν η ανάπτυξη ενός εντυπωσιακού κινήματος συμπαράστασης το οποίο υπερβαίνει τα εθνικά σύνορα.¹²³ Μετά από έφεση το Φεβρουάριο του 1988 η ποινή του Μαραγκάκη μετατρέπεται σε ποινή 26 μηνών. Στις 22 του ίδιου μήνα ο Μαραγκάκης αρχίζει απεργία πείνας που σταματά την Πρωτομαγιά, ύστερα από την υπόσχεση της

¹²¹ Πολλοί από τους ανυπότακτους του εξωτερικού είχαν συγκροτήσει δίκτυα, ομάδες και οργανώσεις, οι οποίες ήταν ενάντια στην στρατιωτική θητεία. Βλ. ενδεικτικά «Δίκτυο ενάντια στην υποχρεωτική θητεία», *Αρνούμαι*, τ. 5, 1991, σελ. 16. Μπορούμε να αναφέρουμε ως παράδειγμα ανάλογων δραστηριοτήτων το «Πανερωπαϊκό Συμπόσιο Ελλήνων ενάντια στην εξαναγκαστική στρατιωτική θητεία», βλ. σχετικά «Συμπόσιο ενάντια στην υποχρεωτική θητεία», *Αρνούμαι*, τ. 4, 1991, σελ. 4, και τις εκδηλώσεις για τα δέκα χρόνια της επιτροπής για το στρατό Βερολίνου. Για τις τελευταίες βλ. «10 χρόνια της Επιτροπής για το Στρατό Βερολίνου», *Αρνούμαι*, τ. 8, 1992, σελ. 62.

¹²² Για το σχετικό ιστορικό βλ. Τσαρούχας Κ., *Αντιρρησίες συνείδησης*, ό.π., σελ. 121-130.

¹²³ Σε επίσκεψή μας σε εκδήλωση την οποία συνδιοργάνωσε η Διεθνής Αμνηστία, ο ΣΑΣ και η οργάνωση «Κόσμος Χωρίς Πολέμους και Βία», το Σάββατο, 9 Δεκεμβρίου (7 μμ., στο χώρο της Εταιρίας *Ελλήνων Σκηνοθετών, Τοσίτσα 11, στα Εξάρχεια*) με αφορμή τα 20 χρόνια από την πρώτη δημόσια μη-θρησκευτική δήλωση αντίρρησης συνείδησης στην Ελλάδα, στις 6.12.86 από τον Μαραγκάκη, ο ίδιος αναφέρθηκε στις επιστολές συμπαράστασης που δέχτηκε στη φυλακή, οι οποίες γεμίζουν ένα μπαούλο, το οποίο και ανακοίνωσε ότι προτίθεται να δωρίσει στη Διεθνή Αμνηστία, προς τιμή της σταθερής υποστήριξης των αντιρρησιών συνείδησης όλα αυτά τα χρόνια.

θορυβημένης από τη διεθνή υποστήριξη κυβέρνησης ότι θα εξετάσει την υπόθεση της αντίρρησης συνείδησης κάτω από θετικό πρίσμα.¹²⁴

ΣΥΜΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ● ΑΡΝΟΥΜΑΙ

Ο Μαραγκάκης κι ο Ψύκας (από αριστερά) με συνεργάτες του ΑΡΝΟΥΜΑΙ στις στρατιωτικές φυλακές.

Στις 12 του Απρίλη του 1988, συλλαμβάνεται και ο δεύτερος αντιρρησίας, ο Θανάσης Μακρής, ο οποίος θα συμπαρασταθεί στην απεργία πείνας του Μαραγκάκη. Στις 20 Μαρτίου 1988 καταδικάζεται σε πενταετή φυλάκιση.¹²⁵ Αντιδρώντας, ξεκινάει απεργία πείνας, στην οποία τον συνοδεύει ο Μαραγκάκης, που διακόπτεται μόνο όταν η κυβέρνηση δημοσιοποιεί νομοσχέδιο τον Ιούλιο. Αυτό το σχέδιο νόμου, το οποίο προέβλεπε ανάμεσα σε άλλα διπλάσιας διάρκειας «αναπληρωματική θητεία», δεν θα φτάσει ποτέ στη Βουλή.

Πρέπει να σημειώσουμε πως οι δηλώσεις άρνησης του Μαραγκάκη και του Μακρή προς τις στρατιωτικές αρχές έχουν ανθρωπιστικό χαρακτήρα, προωθούν την «μη βία» αλλά και την «κοινωνική ανυπακοή». Και οι δύο αυτοί πρώτοι αντιρρησίες συνείδησης είχαν θεολογική παιδεία.¹²⁶ Οι δύο αυτές συλλήψεις θα συμβάλουν στην δημιουργία της *Επιτροπής για τους αντιρρησίες* συνείδησης, την άνοιξη του 1987. Η επιτροπή αυτή θα ξεκινήσει ουσιαστικά για να οργανώσει τη συμπαράσταση στους Μαραγκάκη και Μακρή. Σύμφωνα με τον Σωτηρόπουλο, «δεν ήταν ένα

¹²⁴ Πληροφορίες για το εύρος και το είδος της υποστήριξης, βλ. Κυρίτσης Φ, *Το τρελόχαρτο*, ό.π., σελ. 40, 43, 70-71, 78, 94, 103, 160-161, 216, 218, 219-220, 221, 320, 344-345. Βλ. ακόμα «Οι εκδηλώσεις συμπαράστασης στους αντιρρησίες συνείδησης», *Αρνούμαι*, τ. 3, 1987, σελ. 18-19.

¹²⁵ Η ποινή θα μειωθεί από το Δευτεροβάθμιο Διαρκές Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης, στις 26 Μαΐου του 1988 σε 18 μήνες φυλάκιση.

¹²⁶ «Ο πρώτος ιδεολογικός αντιρρησίας συνείδησης ήταν ο Μιχάλης Μαραγκάκης, ο οποίος όμως ήταν κι αυτός δηλωμένος χριστιανός, όπως και ο δεύτερος ιδεολογικός αντιρρησίας ο Θανάσης Μακρής. Για το θράσος τους να εφαρμόσουν την χριστιανική εντολή 'ου φονεύσεις', συγκέντρωσαν πάνω τους το μίσος της επίσημης εκκλησίας...». Βλ. Κυρίτσης Φ., «Η αντίρρηση συνείδησης στην Ελλάδα», www.sitemaker.gr, σελ. 3.

μορφοποιημένο όργανο, δεν είχε νομική υπόσταση, ήταν ένα κίνημα (...). Την εποχή εκείνη, ο χαρακτήρας του Συνδέσμου δεν ήταν παρά μια κίνηση συμπαράστασης των διωκόμενων και φυσικά του Μαραγκάκη. Και με αυτή τη μορφή, αυτή την υπογραφή εμφανιζότανε προς τα έξω.»¹²⁷ Φυσικά μετά από αυτούς ακολούθησαν και άλλοι αντιρρησίες συνείδησης. Στόχος της επιτροπής δεν θα αποτελέσει η άμεση σύγκρουση. Δεν τίθεται ακόμα το θέμα της ολικής άρνησης στράτευσης. Το ζητούμενο ήταν η θέσπιση της εναλλακτικής κοινωνικής θητείας και η έμφαση δινόταν στα ανθρώπινα δικαιώματα. Όπως αναφέρει ο Σπύρος Ψύχας, «η επιτροπή λοιπόν αυτή είχε βγει με ένα λίγο... μοτίβο δικαίωμα στην άρνηση στράτευσης, και να γίνει κάποιος νόμος για την εναλλακτική κοινωνική υπηρεσία, να αποφυλακιστούν οι αντιρρησίες, κάπως έτσι. Είχε μπει δηλαδή λίγο σε μία λεγκαλιστική προσέγγιση, η οποία όμως είχε να κάνει με τις δυσκολίες της εποχής». Πράγματι, η κυβέρνηση θορυβημένη από τις διαρκείς εσωτερικές και εξωτερικές πιέσεις θα δημοσιοποιήσει στις αρχές του 1988 ένα νομοσχέδιο που επεκτείνει τις διατάξεις για τους θρησκευτικούς αντιρρησίες που προέβλεπε ο Ν.731/1977, επιτρέποντας και στους ιδεολογικούς αντιρρησίες να εκπληρώνουν άοπλη θητεία, διπλάσια της κανονικής.

3.5. Η δημοσιοποίηση του ζητήματος των αντιρρησιών

Την περίοδο αυτή παρατηρείται μια κινητικότητα, από πλευράς έκδοσης ψηφισμάτων, εκ μέρους διεθνών οργανισμών στην Ευρώπη για το ζήτημα των αντιρρησιών. Το θέμα σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες είχε ήδη τεθεί ως ανθρώπινο δικαίωμα που πηγάζει από την εξάσκηση της ελευθερίας της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας. Έτσι τον Φεβρουάριο του 1983 υπήρξε το πρώτο ψήφισμα στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το λεγόμενο ψήφισμα Macciocchi,¹²⁸ το οποίο ανέφερε ότι σε ευρωπαϊκό επίπεδο το δικαίωμα άρνησης στράτευσης πρέπει να είναι ένα αναγνωρισμένο δικαίωμα. Θα ακολουθήσουν μετά από αυτό μια σειρά από ψηφίσματα. Σύμφωνα με τον Ψύχα, τα ψηφίσματα αυτά «ήτανε μία ευχή, αλλά, επίσης ήτανε και το πρώτο θεσμικό ζήτημα. (...) δεν ήταν τίποτα βασικό... τίποτα

¹²⁷ Απόσπασμα από τη συνέντευξη με τον Δημήτρη Σωτηρόπουλο, σημερινό πρόεδρο του ΣΑΣ.

¹²⁸ Η Maria Antonetta Macciocchi, ως Ευρωβουλευτής του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, είχε προωθήσει το πρώτο ψήφισμα για την Αντίρρηση Συνείδησης, στις 7 Φεβρουαρίου του 1984. Για τη δράση της υπήρξε τιμή ένεκεν, ιδρυτικό μέλος του Ευρωπαϊκού Γραφείου για την Αντίρρηση Συνείδησης. Υπήρξε καθηγήτρια στα γαλλικά πανεπιστήμια Paris VIII και Sorbonne. Πέθανε τον Απρίλη του 2007 και είναι χαρακτηριστικό ότι στο επίσημο περιοδικό-δελτίο του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης γίνεται ειδική αναφορά. Βλ. *Χωρίς Παραλλαγή*, τ. 5, Ιούλιος 2007. Για το ιστορικό των σχετικών δράσεων της Macciocchi βλ. Τσαρούχας Κ., *Αντιρρησίες συνείδησης*, ό.π., σελ. 154-159, 219-226.

σπουδαίο. Ήταν όμως κάτι που επέτρεψε στους πρώτους μη θρησκευτικούς αντιρρησίες να το επικαλεστούν, και να πουν 'έχουμε και ένα ψήφισμα στο ευρωκοινοβούλιο '». ¹²⁹

Ειδικότερα στην περίπτωση των Μαραγκάκη και Μακρή υπήρξε υποστήριξη από τις διεθνείς οργανώσεις, από ευρωβουλευτές όλων των τάσεων και κυρίως από την Διεθνή Αμνηστία. ¹³⁰ «Είχαμε σταθερή υποστήριξη από το εξωτερικό, ειδικά από τη Διεθνή Αμνηστία από το Λονδίνο, σε όποια δίκη κι αν γινότανε ερχότανε μάρτυρας, όχι μάρτυρας, παρατηρητής από τη Διεθνή Αμνηστία, ξέρεις, που μετράνε». ¹³¹ Ακόμα μια πρακτική, στο πλαίσιο της συμπαράστασης προς τους κρατούμενους, ήταν η διοργάνωση συναυλιών. «Εριξαν τέσσερα χρόνια στο Μαραγκάκη στην πρώτη δίκη και κάναμε κι εμείς μία συναυλία στη Φρεατίδα με δέκα ροκ συγκροτήματα. Που συμμετείχαν όμως πέντε χιλιάδες άνθρωποι... Ή στα Προπύλαια ξέρω 'γώ.... Ή στο λόφο του Στρέφη. Κάναμε συνεχώς εκδηλώσεις οι οποίες προσπαθούσαν να δημοσιοποιήσουν το θέμα». ¹³² Όπως φαίνεται, για την δημοσιοποίηση του θέματος σημαντικό ρόλο θα παίξει ο εσωτερικός και ο διεθνής τύπος. Ορισμένοι δημοσιογράφοι θα λειτουργήσουν σαν ένα μικρό λόμπι πίεσης και υποστήριξης. ¹³³

Κατά τη διάρκεια της φυλάκισης των Μαραγκάκη - Μακρή αναπτύσσεται μια τεράστια καμπάνια αποστολής χιλιάδων επιστολών συμπαράστασης που φέρνει σε δύσκολη θέση την κυβέρνηση. Στην Ελλάδα οργανώνονται δεκάδες συναυλίες και εκδηλώσεις συμπαράστασης, ενώ πάνω από είκοσι άτομα δηλώνουν αντιρρησίες συνείδησης για ιδεολογικούς λόγους. ¹³⁴ Ο Μιχάλης Μαραγκάκης αποφυλακίζεται το Φθινόπωρο του 1988 μετά από τρεις διαδοχικές απεργίες πείνας 71, 50 και 20 ημερών, ενώ ο Θανάσης Μακρής τον Ιούλιο του 1989 μετά από δύο απεργίες, 55 και 33 ημερών. Και οι δύο αποφυλακίζονται έχοντας εκτίσει τα 2/3 της ποινής τους. Στο

¹²⁹ Για τις διαδοχικές επισκέψεις ξένων ευρωβουλευτών στις στρατιωτικές φυλακές Αυλώνας, για να ενημερωθούν για τις συνθήκες κράτησης των αντιρρησιών συνείδησης βλ. «Οι πονηροί Βαλκάνιοι», *Αρνούμαι*, τ. 5, 1991, σελ. 12-13.

¹³⁰ Σε μια χειρονομία ανταπόδοσης της υπεράσπισης, οι Μαραγκάκης και Μακρής δώρισαν στην Διεθνή Αμνηστία τις χιλιάδες επιστολές, τηλεγραφήματα και κάρτες συμπαράστασης που δέχτηκαν κατά τη διάρκεια των διώξεών τους. Βλ. Διεθνής Αμνηστία, «Ελλάδα: 20 χρόνια συνειδητή άρνηση για μη θρησκευτικούς λόγους. Η Διεθνής Αμνηστία τιμά τους πρωτοπόρους Έλληνες αντιρρησίες Μαραγκάκη και Μακρή», Δελτίο Τύπου, Αθήνα, 4.4.2007.

¹³¹ Απόσπασμα από τη συνέντευξη με τον Σπύρο Ψύχα.

¹³² Απόσπασμα από τη συνέντευξη με τον Σπύρο Ψύχα.

¹³³ Όπως αναφέρει ο Σπύρος Ψύχας «... μας υποστήριζαν, δηλαδή συνελήφθη κάποιος; Τσακ θα γράφανε ένα κομμάτι. Μας παίρνανε συνεντεύξεις που ήτανε καμιά φορά σελίδα, ξέρω 'γώ δισέλιδο, είχαμε τέτοιες δυνατότητες».

¹³⁴ Είναι χαρακτηριστικό ότι το Ιταλικό Ριζοσπαστικό Κόμμα, το οποίο έχει μεγάλη ιστορία στην υπεράσπιση κοινωνικών δικαιωμάτων, παίρνει ενεργά μέρος στην υποστήριξη της αποφυλάκισης του Μαραγκάκη, όπως και η Τσιτσιολίνα, η οποία ήταν τότε βουλευτής του κόμματος, κατά τη διάρκεια της επίσκεψής της στην Ελλάδα. Βλ. Κυρίτσης Φ., *Το τρελόχαρτο*, ό.π., σελ. 69, 94, 121, 126.

μεταξύ, η δυνατότητα άοπλης στρατιωτικής θητείας έχει επεκταθεί με το Ν.1763/88 (ΦΕΚ 57/24.3.88, τ. Α) και στους ιδεολογικούς αντιρρησίες συνείδησης, χωρίς κανείς εντούτοις να κάνει χρήση της ρύθμισης αυτής.

Από το 1989 η είσοδος των Οικολόγων Εναλλακτικών στη Βουλή και η θετική αντιμετώπιση του θέματος εκ μέρους του Συνασπισμού έφεραν το θέμα στο κοινοβουλευτικό προσκήνιο, και έπαψε πια να αποτελεί θέμα ταμπού. Βέβαια, οι Μάρτυρες του Ιεχωβά εξακολουθούν να φυλακίζονται, με αποτέλεσμα να υπάρχουν το διάστημα αυτό σταθερά περί τους 400 εγκλειστούς με τετραετείς ποινές στις στρατιωτικές φυλακές.¹³⁵ Ωστόσο, οι διώξεις κατά των μη θρησκευτικών αντιρρησιών συνείδησης, με εξαίρεση τις διοικητικές κυρώσεις, παγώνουν.

Η δράση της επιτροπής υποστήριξης των Μαραγκάκη και Μακρή, και των αντιρρησιών συνείδησης που διώχτηκαν στη συνέχεια, ήταν πολυεπίπεδη. Καταρχάς η «δουλειά βάσης», αν μας επιτραπεί να δανειστούμε τον όρο από έναν αφηγητή μας, ήταν η προσπάθεια επικοινωνίας και η διατήρηση σταθερής επαφής με όλο τον κόσμο που ενδιαφέρονταν για το θέμα, κυρίως νέους και φοιτητές. Επίσης με άτομα που είχαν υπηρετήσει ή είχαν απαλλαγεί για λόγους υγείας (τρελόχαρτο), και έδειχναν συμπάρασταση στους αντιρρησίες.¹³⁶ *«Προσπαθούσαμε λίγο να δημιουργήσουμε ένα ρεύμα στον χώρο τον πιο underground, τον πιο ριζοσπαστικό. Στον κόσμο..., στο νέο κόσμο που ψάχνεται στα πανεπιστήμια, και εκτός πανεπιστημίου.»*¹³⁷ Οπότε η τακτική της επιτροπής αυτής ήταν να συγκεντρώνουν πληροφορίες για τους νέους που ενδιαφέρονταν να δηλώσουν αντιρρησίες και *«στις 15 Νοεμβρίου, που ήτανε η ημερομηνία κατάταξης, βγαίνανε δυο-τρεις δηλώσεις στον τύπο. Άλλοι τρεις αντιρρησίες... γίνονται 29 οι αντιρρησίες, γίνονται 31, γίνονται*

¹³⁵ Τσαρούχας Κ., *Αντιρρησίες συνείδησης*, ό.π., σελ. 130. Σύμφωνα με στοιχεία που παραθέτει ο ίδιος συγγραφέας (σελ. 130), κατά τη διάρκεια του 1989 κρατούνται 17 συνολικά κρατούμενοι αντιρρησίες συνείδησης για μη θρησκευτικούς λόγους. Πρόκειται για τους Μιχάλη Μαραγκάκη, Θανάση Μακρή, Γιάννη Τσούκα, Γιάννη Παπαγιαννόπουλο, Βαγγέλη Σήμενη, Παναγιώτη Μακρή, Μπάμπη Μπίκα, Αλέκο Γεωργούλη, Παναγιώτη Ντεβετζή, Μάκη Πουλιάση, Θεόδωρο Μερζιώτη, Γιάννη Μερτζιώτη, Γιάννη Λαζαράτο, Γιώργο Σκούρο, Γιάννη Χαντζόπουλο και Μιχάλη Καραπάνο.

¹³⁶ Ο Σωτηρόπουλος μια δίνει μια εικόνα για το ποιοι αποτελούσαν τον αρχικό πυρήνα αυτής της κίνησης: *«Ήταν φυσικά ο Θανάσης ο Μακρής, ο δεύτερος στη σειρά αντιρρησίας συνείδησης, ήταν ο Σπύρος ο Ψύχας. Ήταν και άτομα τα οποία δεν ήτανε οπωσδήποτε αντιρρησίες συνείδησης, προερχόμενα από το χώρο των Οικολόγων Εναλλακτικών και διαφόρων οικολογικών πυρήνων που υπήρχαν εκείνη την εποχή. Γνώριζαν ήδη για την ύπαρξη αυτού του κινήματος –εγώ δεν γνώριζα τίποτα- καθώς είχανε αντίστοιχα μηνύματα από την αλλοδαπή. Γνωρίζουμε βέβαια πια ότι οι αντιρρησίες συνείδησης είναι ένα κίνημα το οποίο υπάρχει εδώ και πάνω από έναν αιώνα, αλλά εγώ δυστυχώς για πρώτη φορά άκουσα γι' αυτούς, όπως είπα, με τη σύλληψη του Μιχάλη του Μαραγκάκη.»* (Απόσπασμα από τη συνέντευξη με τον Δημήτρη Σωτηρόπουλο)

¹³⁷ Απόσπασμα από τη συνέντευξη με τον Σπύρο Ψύχα.

35». ¹³⁸ Με τον τρόπο αυτό η επιτροπή αποσκοπούσε στη δημιουργία εντυπώσεων και ταυτόχρονα στην ενθάρρυνση των νέων που το επιθυμούσαν να δηλώσουν την άρνησή τους για στράτευση. Επίσης, τα μέλη της επιτροπής διακινούσαν αφίσες σε όλη τη χώρα, «όχι πολύ ριζοσπαστικές, αλλά για την άρνηση στράτευσης ή κάποιες ήτανε και αρκετά αντιμιλιταριστικές, και στο σχέδιό τους και στο μήνυμά τους». ¹³⁹ Μια άλλη «δουλειά» ήταν η συμπαράσταση στους κρατούμενους αλλά και η έκφραση αλληλεγγύης στις επιτροπές για τα δικαιώματα των φαντάρων.

Το 1991, στις 15 Μαΐου, παγκόσμια ημέρα των αντιρρησιών συνείδησης, συλλαμβάνεται ο Νίκος Μαζιώτης. Την παραμονή της δίκης του Μαζιώτη, στις 15 Σεπτεμβρίου του 1991, συλλαμβάνεται, ενώ κολλάει αφίσες υπεράσπισής του, και ο ολικός αρνητής στράτευσης Παύλος Ναθαναήλ. ¹⁴⁰ Στις δηλώσεις τους αναφέρουν ως λόγο άρνησης την ταξική-αντιεξουσιαστική τους συνείδηση και διακηρύσσουν την απροθυμία τους να υπηρετήσουν οποιαδήποτε μορφή εναλλακτικής θητείας. ¹⁴¹ Και οι δύο καταδικάζονται σε φυλάκιση με αναστολή, και απελευθερώνονται, ενώ τους επιδίδεται φύλλο πορείας. Ο Μαζιώτης συλλαμβάνεται και πάλι στις 9 Οκτωβρίου του 1992 και αρχίζει απεργία πείνας, την οποία διακόπτει μετά από 50 μέρες, όταν και αποφυλακίζεται. ¹⁴²

¹³⁸ Απόσπασμα από τη συνέντευξη με τον Σπύρο Ψύχα.

¹³⁹ Απόσπασμα από τη συνέντευξη με τον Σπύρο Ψύχα.

¹⁴⁰ «Συμπαράσταση στον Παύλο Ναθαναήλ!», *Αρνούμαι*, τ. 5, 1991, σελ. 10.

¹⁴¹ Η δήλωση του Παύλου Ναθαναήλ έχει δημοσιευτεί, μεταξύ άλλων, και στο περιοδικό *Αρνούμαι*, τ. 6, 1992, σελ. 61.

¹⁴² Πληροφορίες για το ιστορικό της άρνησης στράτευσης του Μαζιώτη και τη δεύτερη δήλωση άρνησης, μετά τη δεύτερη σύλληψη και φυλάκιση, βλ. «Απεργία πείνας του Νίκου Μαζιώτη», *Αρνούμαι*, τ. 8, 1992, σ. 4.

Δήλωση του ολικού αρνητή στράτευσης Νίκου Μαζιώτη

Αρνήθηκα να υπηρετήσω τη στρατιωτική θητεία γιατί είμαι αναρχικός και αρνούμαι να υποταχθώ στο κράτος και στην εξουσία της αστικής τάξης. Και όταν λέω κράτος εννοώ μια ξανθή αγέλη από αρπακτικά που οργανωμένη πολεμικά βυθίζει τα νύχια της σε ένα πληθυσμό που αν και ποσοτικά ανώτερος, είναι εντελώς ανοργάνωτος, αδύναμος και στερημένος από τη δύναμη αντίστασης.

Πρέπει να τελειώνουμε με την απατηλή υπόθεση ότι το κράτος δημιουργήθηκε από ένα ελεύθερο συμβόλαιο μεταξύ "αγρίων" της προϊστορικής εποχής.

Αυτός που διατάζει, αυτός που κατέχει τα όπλα, αυτός που είναι βίαιος και στα λόγια και στις πράξεις του, δεν έχει καμιά σχέση με κανένα ελεύθερο συμβόλαιο.

Αυτό είναι το κράτος και η ιστορία του είναι γραμμένη με σφαγές, λεηλασίες και ποταμούς ανθρώπινου πόνου, αίματος και ιδρώτα.

Ο στρατός είναι το δολοφονικό εργαλείο, η πρώτη θεσμολογική μηχανή του κράτους, όργανο της άρχουσας τάξης για να κρατά υποδουλωμένο και υποταγμένο το προλεταριάτο.

Η ταξική κοινωνία που εξυψώνει τον άνθρωπο των όπλων και υποτάσσει τον άνθρωπο της εργασίας, επιβιώνει και διαιώνεται χάρη στα όπλα της στρατοκρατίας.

Ο δολοφονικός και καταπιεστικός χαρακτήρας του στρατού κρύβεται έντεχνα κάτω από την κρατική ιδεολογική προπαγάνδα των βρώμικων και ψεύτικων αξιών του "έθνους" και της "πατρίδας".....

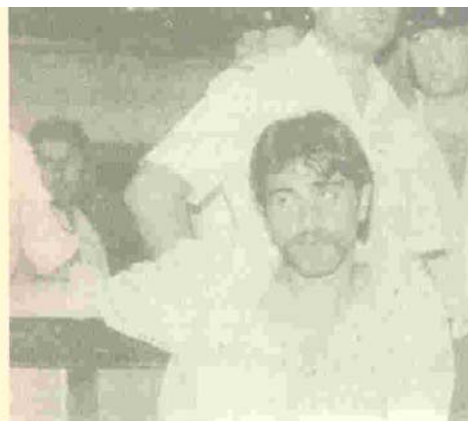
Η στρατιωτική μηχανή, αυτό το εξαχρειωτικό εργαλείο υποδούλωσης της ανθρώπινης ψυχής δεν έχει άλλο σκοπό παρά να κατασκευάσει δουλοληρευτές υπήκοους και προσκυνημένα ανδρικήλα έτοιμα να χτυπήσουν, να βασανίσουν και να σκοτώσουν τους αδελφούς και συντρόφους τους προλετάρους, όχι για τα δικά τους συμφέροντα αλλά για τα συμφέροντα των αφεντικών τους, της κεφαλαιοκρατίας.

Να ποιο είναι το εθνικοπατριωτικό έργο του στρατού.

Εγώ ο προλετάριος Νίκος Μαζιώτης, δεν έχω εθνικούς φίλους ή εχθρούς.

Έχω ταξικούς φίλους και ταξικούς εχθρούς.

Οι ταξικοί φίλοι μου είναι το ελληνικό και διεθνές προλεταριάτο και οι ταξικοί εχθροί μου είναι η ελληνική

και διεθνής κεφαλαιοκρατία.

Ο εθνικοπατριωτισμός είναι το σήμα κατατεθέν των βαρστανιστών και δολοφόνων της εξουσίας και του κράτους....

Το κεφάλαιο δεν έχει πατρίδα και βρίσκεται εκεί όπου υπάρχουν πρώτες ύλες και εργατικό δυναμικό να εκμεταλλευτεί.

Σήμερα λοιπόν που ο διεθνής καπιταλισμός συγκροτεί ένα παγκόσμιο ολοκληρωτικό κράτος, η ελληνική στρατοκρατία με καλεί δήθεν να υπερασπίσω τα ανύπαρκτα σύνορα μιας ανύπαρκτης πατρίδας από κάποιους ανύπαρκτους εθνικούς εχθρούς....

Στην κοινωνία της αυτοδιαχείρισης δεν έχουν θέση οι αστοί, οι γραφειοκράτες, οι αστυνόμοι και οι στρατοί.

Θεωρώ αναφαίρετο το δικαίωμά μου, που το παίρνω μόνος μου, να διαχειρίζομαι τη ζωή μου και να πολεμήσω το κράτος, το στρατό και την κοινωνία της εμπορευματοποίησης και του θεάματος.

Αρνούμαι να εκπληρώσω και οποιαδήποτε εναλλακτική πολιτική υπηρεσία στο κράτος.

Η ανθρωπότητα θα ευχόμαστε όταν ο τελευταίος καπιταλιστής κρεμαστεί με τα έντερα του τελευταίου στρατοκράτη".

Στρατιωτικές φυλακές Θεσσαλονίκης
Δευτέρα 20 του Μάη, 1991

Έχουμε λοιπόν την εμφάνιση των πρώτων ολικών αρνητών στράτευσης που προέρχονται κυρίως από τον αντιεξουσιαστικό χώρο. Οι ολικοί αρνητές προέρχονται και από άλλους ιδεολογικούς και πολιτικούς χώρους, όπως π.χ. την κοινωνική οικολογία.

Το 1992 η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας ανακοινώνει την προετοιμασία νομοσχεδίου του οποίου η περιπέτεια τερματίζεται όταν απορρίπτεται από το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους ως αντισυνταγματικό στο τέλος της χρονιάς.¹⁴³ Οι επόμενες

¹⁴³ <http://el.wikipedia.org>. Η κυβερνητική θέση ήταν σαφώς αρνητική και για τις διεθνείς αντιδράσεις. Για παράδειγμα, την έκθεση της βελγικής οργάνωσης Ανθρώπινα δικαιώματα χωρίς σύνορα, όπου

κυβερνήσεις μιλούν αόριστα για επικείμενο νομοσχέδιο που θα αναγνωρίζει την αντίρρηση συνείδησης.

Στο μεταξύ οι αντιρρησίες, οι οποίοι επικαλούνται ιδεολογικούς λόγους, φτάνουν τους 100 και δεν είναι όλοι διατεθειμένοι να υπηρετήσουν εναλλακτική θητεία, εάν και όταν αυτή επρόκειτο να θεσμοθετηθεί με νόμο.¹⁴⁴ Τον Αύγουστο του 1995 συλλαμβάνεται ο Νίκος Καρανίκας στην Αλεξάνδρεια Ημαθίας, μεταφέρεται σε στρατιωτικές φυλακές και καταδικάζεται σε φυλάκιση τεσσάρων χρόνων για ανυποταξία σε καιρό γενικής επιστράτευσης.¹⁴⁵ Το Δεκέμβρη του 1995 και μετά από την ανάπτυξη ενός μεγάλου κινήματος συμπαράστασης το Εφετείο μειώνει την ποινή του σε ένα χρόνο με τριετή αναστολή. Κατά την έξοδό του όμως από τη δικαστική αίθουσα, και σύμφωνα με τη συνηθισμένη πρακτική των στρατολογικών αρχών, του επιδίδεται φύλλο πορείας. Ο Καρανίκας δεν παρουσιάζεται και η εναντίον του κατηγορία μετατρέπεται πλέον σε «λιποταξία». Το αποτέλεσμα είναι να αναπτυχθούν κινήσεις συμπαράστασης και γι' αυτόν.

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΥΜΠΑΡΑΣΤΑΣΗΣ ΣΤΟΝ ΑΡΝΗΤΗ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ

Σολωμού 27
106 82-Αθήνα
Τηλ. 3802773-3841268

ΝΙΚΟ ΚΑΡΑΝΙΚΑ

Βαλτετισίου 35
106 81-Αθήνα
Τηλ. 3813928-3840390

Δελτίο Τύπου

Θέμα: ΔΙΑΔΗΛΩΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΡΑΝΙΚΑ

Συγκέντρωση και Πορεία συμπαράστασης στον αρνητή στράτευσης Νίκο Καρανίκα οργανώνει για αύριο Τρίτη 3/10 στην Πλατεία Κάνιγγος στις 6:30 μ.μ. Η Επιτροπή Συμπαράστασης, που αποτελείται από μέλη του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης, της Αντιεθνικιστικής Ευσπειρώσης, του Δικτύου για τα Κοινωνικά Δικαιώματα, της ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος, της ΟΣΕ, της ΥΡΕ (Νεολαία κατά του Ρατσισμού), του "Σοσιαλιστή Εργάτη" και της Ένωσης Αριστερών Νέων (του ΣΥΝ), ζητεί την άμεση αποφυλάκιση του κρατούμενου αντιρρησία συνείδησης.

Ο Καρανίκας κρατείται στις στρατ. φυλακές του Παύλου Μελά και θα δικάσσει την Πέμπτη 5/10 στο Στρατοδικείο της Θεσσαλονίκης για "ανυποταξία". Ο Νίκος Καρανίκας έχει ήδη υιοθετηθεί από την ΔΙΕΘΝΗ ΑΜΝΗΣΙΑ (Λονδίνο), η οποία έστειλε επιστολή διαμαρτυρίας προς τον Υπουργό Εθνικής Άμυνας Κ. ΑΡΣΕΝΗ.

Επιστολές διαμαρτυρίας στο ΥΕΘΑ έχουν στείλει και πολλές οργανώσεις αντιρρησιών συνείδησης, που τονίζουν την ανάγκη αναγνώρισης του δικαιώματος στην άρνηση στράτευσης και από την Ελλάδα.

(παρακαλούμε επικοινωνήστε μαζί μας για περισσότερο υλικό και πληροφορίες)

Στις 27 Ιουνίου του 1997 ψηφίζεται από την κυβέρνηση Σημίτη ο Ν.2510 (ΦΕΚ 136/27.6.1997, τ. Α.), με τον οποίο εισάγεται μια μορφή «πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας» ως εναλλακτική της στρατιωτικής θητείας. Ο όρος αντιρρησίας συνείδησης αναφέρεται για πρώτη φορά σε νομικό κείμενο, χωρίς

καταγγέλλονταν παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα στο θέμα των αντιρρησιών συνείδησης, χαρακτήρισε στις 7.11.1992 ο τότε εκπρόσωπος της κυβέρνησης Β. Μαγγίνας «ανθελληνική» (βλ. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* - Ιός της Κυριακής, 17.12.1995).

¹⁴⁴ www.antirrisies.gr

¹⁴⁵ Βλ. Κυρίτσης Φ., *Το τρελόχαρτο*, ό.π., σελ. 58.

βέβαια αυτό να σηματοδοτεί την τυπική αναγνώριση ενός ανθρώπινου δικαιώματος. Στην εισηγητική έκθεση του νόμου αναφέρεται πως «η αντιμετώπιση του σχετικού ζητήματος των αντιρρησιών συνείδησης, με σεβασμό πάντα στον υποχρεωτικό και καθολικό χαρακτήρα της στρατιωτικής θητείας είναι αναγκαία και για τη συμμόρφωση της χώρας προς υποχρεώσεις που έχει αναλάβει από διεθνείς συνθήκες».¹⁴⁶

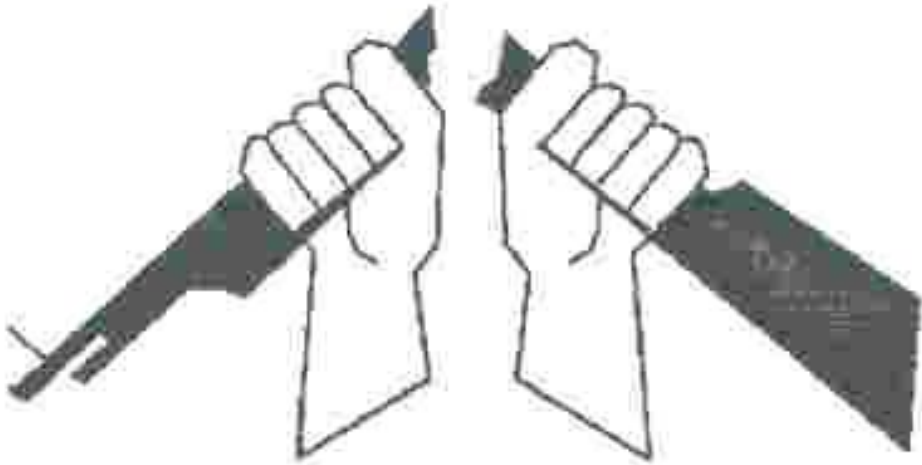
Η στάση του στρατού φαίνεται να γίνεται πιο «σκληρή» αμέσως μετά την ψήφιση του νόμου. Οι πρώτοι Μάρτυρες του Ιεχωβά που αρνούνται να υπηρετήσουν εναλλακτική υπηρεσία καταδικάζονται σε έξι χρόνια φυλάκιση, το διπλάσιο της τότε ισχύουσας εναλλακτικής. Παράλληλα οι αντιρρησίες συνείδησης Λάζαρος Πετρομελίδης και Γιάννης Χρυσοβέργης προσφεύγουν δικαστικά ενάντια στην υπερβολικά μεγάλη διάρκεια και τις συνθήκες εκπλήρωσης του θεσμού (βλ. παρακάτω). Ο Πετρομελίδης, ενεργό στέλεχος του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης, συλλαμβάνεται, και τον Απρίλη του 1999 καταδικάζεται σε τέσσερα χρόνια φυλάκιση, απελευθερώνεται δε με απόφαση του Εφετείου, μετά από την ανάπτυξη μεγάλου κινήματος συμπαράστασης.

3.6. Ο Σύνδεσμος Αντιρρησιών Συνείδησης

Η δράση της επιτροπής για τους αντιρρησίες περιλάμβανε και μια προσπάθεια εσωτερικής οργάνωσης. Ποιο συγκεκριμένα επιδίωξε το συντονισμό των αντιρρησιών όλων των τάσεων και τη δημιουργία του *Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης*. Έτσι παράλληλα με την επιτροπή για τους αντιρρησίες συνείδησης, ξεκίνησε ήδη από το 1988 να δραστηριοποιείται ο Σύνδεσμος Αντιρρησιών Συνείδησης. Όμως, ο σύνδεσμος, ως μετεξέλιξη της επιτροπής, σιγά-σιγά την υποσκελίσει. Έτσι, μετά από τα τρία πρώτα χρόνια συνύπαρξής τους, στο δημόσιο χώρο εμφανίζεται πλέον μόνο ο Σύνδεσμος Αντιρρησιών Συνείδησης.

¹⁴⁶ Σε έκθεσή της η Διεθνής Αμνηστία αναφέρει ότι οι αντιρρησίες συνείδησης είχαν εκτίσει συνολικά, από τη δεκαετία του 1930 έως το 1993 5.000 χρόνια φυλάκισης! Βλ. Διεθνής Αμνηστία, *Ελλάδα: 5.000 χρόνια φυλάκισης: Οι αντιρρησίες συνείδησης στην Ελλάδα*, Έκθεση, Αθήνα, Μάρτιος 1993.

Σύμβολο του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης

Εδώ τίθεται το ζήτημα του ποιοι ήταν αυτοί που αποτέλεσαν τον πυρήνα του ΣΑΣ; Ποιες ήταν οι ιδεολογικές τους αναφορές; Σύμφωνα με τον Σπύρο Ψύχα, ο οποίος ήταν από τους πρωταγωνιστές της δημιουργίας του συνδέσμου ήταν «και αυτοί που ζητάγανε να κάνουν κοινωνική θητεία, και αυτοί που ήταν εναντίον της κοινωνικής θητείας και ήταν της ολικής άρνησης, και αυτοί που ήταν αναρχικοί και αυτοί που ήταν οικολόγοι, και αυτοί που ήταν της μη βίας και της χορτοφαγίας... Ναι υπήρχε άρνηση που ήτανε μη βία από μία καθαρά πασιφιστική και νεοεποχική προσέγγιση. Ή ο άλλος ήτανε ξέρω 'γώ το φως, μια βουδιστική ίσως... προσέγγιση».

Ο ένας πόλος του ΣΑΣ λοιπόν θα συγκροτηθεί από άτομα που έχουν ως βασική αρχή τους την μετωπική σύγκρουση, δηλαδή την απόρριψη οποιασδήποτε μορφής θητείας είτε εναλλακτικής είτε κοινωνικής, δηλαδή τους ολικούς αρνητές στράτευσης παρόλο που για λίγο θα επιδιώξουν να δουλέψουν και να συνεργαστούν με τον άλλο πόλο, τους «μεταρρυθμιστές», αυτούς που θέτουν ως στόχο τους καταρχήν την εναλλακτική υπηρεσία. Είναι φανερό πως για λόγους τακτικής ήταν ποιο εύκολο ο ΣΑΣ να διεκδικήσει στο δημόσιο χώρο την εναλλακτική υπηρεσία από την κατάργηση της στρατιωτικής θητείας, ή και του στρατού, για τον λόγο ότι θεωρήθηκε πως η ελληνική κοινωνία δεν ήταν ακόμη έτοιμη να δεχθεί λύσεις πιο ριζοσπαστικές. Σε πρώτη φάση λοιπόν όλες αυτές οι τάσεις που αποτέλεσαν τον ΣΑΣ

συνυπήρξαν.¹⁴⁷ Προσπάθησαν να δουλέψουν μαζί και να συνθέσουν μια κοινή συνισταμένη, παρ' όλες τις ιδεολογικές τους διαφορές. Όμως *«ήταν κάτι... δύσκολο, αδύνατο, αλλά προσπαθήσαμε να δουλέψουμε μαζί»*.¹⁴⁸

Οι χειρισμοί με το θέμα του νομικού πλαισίου της εναλλακτικής υπηρεσίας έπρεπε να είναι πολύ λεπτοί προκειμένου να διατηρηθούν οι ισορροπίες στις διαφορετικές αυτές ομάδες που συγκροτούσαν τον ΣΑΣ. Έτσι, επί του πρακτέου υπήρχε δυσκολία από τα μέσα να τεθεί το ζήτημα της νομοθετικής ρύθμισης της κοινωνικής θητείας, γιατί αυτό ενοχλούσε τον χώρο των αντιεξουσιαστών, ο οποίος, όπως τονίζει ο Σπύρος Ψύχας, *«εμφάνιζε ολικούς αρνητές... ή γιατί είχαμε κι εμείς ολικούς αρνητές, οι οποίοι δεν ήταν ντε και καλά αναρχικοί, αλλά λέγανε εγώ βασικά αρνούμαι το στρατό, θα μπορούσα ίσως να κάνω μια κοινωνική θητεία, αλλά δεν είναι όμως η επιλογή μου»*. Έτσι, είχε αρχίσει να δημιουργείται μια εσωτερική πόλωση, με κεντρικό δίλημμα την εναλλακτική κοινωνική θητεία ή την άρνηση στράτευσης. Η πόλωση αυτή θα μπορούσε να μεταφραστεί και με άλλους όρους, επαναφέροντας λίγο την συζήτηση που αναφέρθηκε παραπάνω, δηλαδή μεταρρύθμιση του θεσμού και αναγνώριση του δικαιώματος της αντίρρησης συνείδησης ή μετωπική σύγκρουση και εντέλει κατάργηση του ίδιου του θεσμού; Σύμφωνα με ένα αποχωρήσαντα μέλος του Συνδέσμου τα προβλήματα προέκυψαν *«γιατί η επιμονή της πλειοψηφίας να προβάλλει την κοινωνική θητεία οδήγησε τον Σύνδεσμο σε διάσπαση και αποχώρηση πολλών μελών μεταξύ των οποίων του ποιο δραστήριου μέλους του, του ιδρυτή του Σπύρου Ψύχα»*.¹⁴⁹

Ένα σημείο τομής στην λειτουργία του συνδέσμου θα υπάρξει η ψήφιση τελικά του Ν.2510/1997, που αναφέρθηκε παραπάνω. Ο νόμος αυτός εισάγει μια μορφή πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας ως εναλλακτικής της στρατιωτικής θητείας. Φυσικό επακόλουθο ήταν η ψήφιση του νόμου για την εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία να θεωρηθεί ένα θετικό βήμα. Παρόλα αυτά δεν κατάφερε να λύσει τα πολλά και περίπλοκα προβλήματα που είχαν συσσωρευτεί. Απεναντίας, η νομική κατοχύρωση θα δημιουργήσει επιπρόσθετα ιδεολογικά προβλήματα ταυτότητας για τους ανθρώπους που συγκροτούν τον ΣΑΣ. Όπως μας λέει ο Πετρομελίδης, *«αυτό που έγινε ήταν ότι με την ψήφιση του 2510 του 1997 (...) έγινε*

¹⁴⁷ Για την πολύχρονη δράση του ο ΣΑΣ τιμήθηκε από την γερμανική οργάνωση υπεράσπισης των αντιρρησιών συνείδησης με το βραβείο Φρίντριχ Σίγκμουντ-Σούλτσε, το 1997. Το βραβείο, το οποίο συνοδεύονταν με το ποσό των 10.000 μάρκων, το μοιράστηκε με την αντίστοιχη οργάνωση της Τουρκίας, τον Αντιπολεμικό Σύνδεσμο Σμύρνης.

¹⁴⁸ Απόσπασμα από τη συνέντευξη με τον Σπύρο Ψύχα.

¹⁴⁹ Κυρίτσης Φ., «Η αντίρρηση συνείδησης στην Ελλάδα», ό.π., σελ. 2-4.

μια μεγάλη συζήτηση στα πλαίσια του Συνδέσμου. Ήταν μάλλον μια διάσπαση, με τους σημερινούς όρους, με την έννοια ότι τα παιδιά το μπλοκ του αντιεξουσιαστικού χώρου ήταν εκεί και δήλωνε, ήτανε της άποψης να απορρίψουμε το νόμο, ότι αν υπάρχει ένας νόμος αυτό παγιώνει μια κατάσταση που θα υπάρχει εναλλακτική θητεία και αδυνατίζει τη δική τους θέση, πιστεύοντας ότι μπορούμε να διεκδικήσουμε μια ολική άρνηση του στρατού. Η πλειοψηφία του Συνδέσμου εν πάση περιπτώσει, όπως γίνεται συνήθως σε τέτοιες περιπτώσεις αποφάσισε να στηρίζει την εναλλακτική θητεία, να στηρίζει... Όχι να στηρίζει με την έννοια του ότι θα πηγαίναμε, να μην την καταγγείλει (...) Αυτό που μας προβληματίσε όλους είναι τι κάνουμε, τι κάνουμε ως Σύνδεσμος. Γιατί ως Σύνδεσμος λέγαμε ναι μεν είναι καλό, αλλά έχει αυτό, αυτό, αυτό και αυτό το αρνητικό. Παρ' όλα αυτά είναι καλό.»¹⁵⁰

Μετά την πόλωση και την αποχώρηση πολλών δραστήριων μελών του Συνδέσμου, από τα τέλη του 2002 έως τις αρχές του 2003 ξεκίνησε μια εσωτερική συζήτηση σχετικά με τη σκοπιμότητα μιας αναγνώρισης του Συνδέσμου ως σωματείου. Αυτό για λόγους τυπικής εκπροσώπησης με τους θεσμούς, όπως οι στρατιωτικές αρχές ή κάποιο υπουργείο, σύμφωνα με τον Πετρομελίδη: «μας αντιμετωπίζει αλλιώς κάποιος άλλος».¹⁵¹ Αλλά και για λόγους εσωτερικής οργάνωσης. «Ένα σωματείο, με ένα καταστατικό, ακόμα και σε ένα θεωρητικό επίπεδο θεσπίζονται κάποιοι κανόνες λειτουργίας. Γιατί υπήρχαν φαινόμενα που διάφοροι άνθρωποι έβγαιναν κι έλεγαν ο Σύνδεσμος λέει αυτό. Χωρίς να έχουν συζητήσει με κανένα. Δηλαδή δε λειτουργούσε πάντα δημοκρατικά.»¹⁵² Ο ΣΑΣ, λοιπόν, αποκτά σαφή νομική υπόσταση το 2003, όταν στις 28 Σεπτεμβρίου πραγματοποιείται στην Αθήνα η ιδρυτική συνδιάσκεψη του σωματείου και εγκρίθηκε η τελική μορφή του καταστατικού, το οποίο στις 1.12.2003 συζητήθηκε στο Πρωτοδικείο Αθηνών. Επίσης, ο ΣΑΣ είναι μέλος του Ευρωπαϊκού Γραφείου για την Αντίρρηση Συνείδησης (EBCO), και επίσης ενεργό μέλος και αντιπροσωπεύει στην Ελλάδα την Διεθνή των Αντιστεκόμενων στον Πόλεμο (War Resisters International).

¹⁵⁰ Απόσπασμα από συνέντευξη με τον Λάζαρο Πετρομελίδη, πρώην πρόεδρο του ΣΑΣ.

¹⁵¹ Απόσπασμα από συνέντευξη με τον Λάζαρο Πετρομελίδη.

¹⁵² Απόσπασμα από συνέντευξη με τον Λάζαρο Πετρομελίδη.

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

Βαλσατσίου 35, 106 81 ΑΘΗΝΑ

Τηλ: 3613928, Fax: 3640390, E-mail: dimchloe@ath.forthnet.gr

**ΕΠΙΤΕΛΟΥΣ!
ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ
ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΡΡΗΣΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ**

Ο Σύνδεσμος Αντιρρησιών Συνείδησης θεωρεί τον νόμο που ψήφισε στις 5 Ιουνίου η Βουλή, με τον οποίο καθιερώνεται η δυνατότητα εναλλακτικής πολιτικής υπηρεσίας για τους αντιρρησίες συνείδησης, ως ένα θετικό βήμα προς τη σωστή κατεύθυνση.

Ένα βήμα που γίνεται με έννεκα ελόκληρα χρόνια καθυστέρηση, εξ' αιτίας της λυσσαλέας αντίδρασης του στρατιωτικο-εκκλησιαστικού κατεστημένου, το οποίο φοβάται ότι μειώνονται πλέον αισθητά οι δυνατότητες πλύσης εγκεφάλου στη νεολαία.

Ένα βήμα ωστόσο, που διακατέχεται από τη λογική της στρατολογικής εκτροχιασμού κάποιων λουφατζήδων και αναξιοπαθούντων που παραστράτισαν. Η απαράδεκτη αυτή λογική, η οποία γίνεται φανερά από τις σοβαρότατες αδυναμίες του νόμου σε ό,τι αφορά στο σεβασμό των αρχών της ελευθερίας συνείδησης και την ισότητα των πολιτών έναντι του νόμου.

Η προσ αύξηση της διάρκειας της κοινωνικής θητείας κατά 18 μήνες, είναι σαφώς πρωτοπυκτικού χαρακτήρα, και έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τις συστάσεις των διεθνών οργανισμών (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Συμβούλιο της Ευρώπης) για μια κοινωνική θητεία μη πρωτοπυκτικής διάρκειας. Επιπλέον, μετατρέπει την αντίρρηση συνείδησης από δικαίωμα του πολίτη σε προνόμιο των εύπορων τάξεων. Για τον ίδιο λόγο είναι απαράδεκτες και η διατάξεις που αφορούν στην έκπτωση από το δικαίωμα της κοινωνικής θητείας.

Οι διατάξεις που θεσπίζουν "επιτροπή ελέγχου συνείδησης" είναι απαράδεκτες και προσκρούουν στη συντάγματικά κατοχυρωμένη ελευθερία συνείδησης, καθώς είναι αδύνατο τρίτα πρόσωπα να αποφανθούν για τη συνείδηση άλλου προσώπου.

Σε ό,τι δε αφορά στις συνθήκες εκτέλεσης της κοινωνικής θητείας υπάρχει μια πλειάδα διατάξεων οι οποίες θεσπίζουν την άνοιξη μεταχείριση των αντιρρησιών συνείδησης έναντι των στρατευμένων και που αποκλειστικό σκοπό έχουν να κάνουν αφόρητη την κοινωνική θητεία.

Βαδιστική είναι επίσης η συμπεριφορά του νόμου απέναντι στους 500 και πλέον φυλακισμένους αντιρρησίες συνείδησης (Μάρτυρες του Ιεχωβά) οι οποίοι θα πρέπει να περιμένουν εννιά τουλάχιστον

μήνες στη φυλακή, έως ότου αναγνωριστούν ως αντιρρησίες συνείδησης.

Για όλους τους παραπάνω λόγους ο αγώνας δεν έχει τελειώσει. Τουναντίον, τώρα αρχίζει. Αρχίζει αγώνας για τη βελτίωση των όρων της κοινωνικής θητείας.

ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΘΙΕΡΩΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΗΤΕΙΑΣ ΠΟΥ ΔΕΝ ΘΑ ΕΧΕΙ ΤΙΜΩΡΗΤΙΚΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ
ΓΙΑ ΜΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΗΤΕΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΧΡΗΣΙΜΗ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

Αθήνα, 26 Σεπτεμβρίου 1997

3.7. Διεθνείς οργανισμοί και ψηφίσματα υπέρ των αντιρρησιών

Η ανάπτυξη της ιδέας της άρνησης στράτευσης στην Ελλάδα συνδέεται με μια παράλληλη έκδοση ψηφισμάτων από πλευράς διεθνών οργανισμών. Η αντίρρηση συνείδησης τίθεται ως ανθρώπινο δικαίωμα, το οποίο ανάγεται στην ελευθερία της

σκέψης και της επιλογής θρησκείας.¹⁵³ Έτσι μετά το ψήφισμα της κοινοβουλευτικής συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης (337 του 1967) και την υπερψήφιση της έκθεσης Maccioschi από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (Φεβρουάριος 1983) ακολουθούν, ενδεικτικά:

- Το ψήφισμα της 10/3/87 της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Ο.Η.Ε.
- Η σύσταση R(87) της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης.
- Το Ψήφισμα 1989/59 της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Ο.Η.Ε.
- Διαδοχικά ψηφίσματα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.¹⁵⁴

Σ' αυτά θα πρέπει να προστεθεί και η αποδοχή από τον ΟΑΣΕ του δικαιώματος στην άρνηση στρατεύσης, στη Διάσκεψη της Κοπεγχάγης τον Ιούνιο του 1990. Ιδιαίτερη σημασία έχουν τα ψηφίσματα A4-0034/98 και A4-0468/98 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, καθώς αυτά εκδόθηκαν μετά την ψήφιση του ελληνικού Ν.2510/1997. Στα ψηφίσματα αυτά η Ελλάδα καλείται να άρει τις τιμωρητικές διατάξεις του νόμου, να αμνηστεύσει τους αντιρρησίες σε βάρος των οποίων εκκρεμούν ποινικές διώξεις και να απαλλάξει πλήρως ή εν μέρει όσους είχαν δημόσια δηλώσει την άρνησή τους να στρατευτούν πριν την ψήφιση του νόμου.¹⁵⁵ Η πρακτική επίσης της Ελλάδας να ασκεί συνεχείς και επαναλαμβανόμενες διώξεις για το ίδιο ουσιαστικά αδίκημα μπήκε στο στόχαστρο της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Ο.Η.Ε. Σε πρόσφατη συνεδρίασή της, το Μάρτιο του 2005, κατηγορήθηκε ότι παραβιάζει το Διεθνές Σύμφωνο για τα Πολιτικά και Κοινωνικά Δικαιώματα. Επίσης, η War Resisters International, η διεθνής οργάνωση των αρνητών στρατεύσης, αποφάσισε να αφιερώσει το έτος 2005 στην Ελλάδα, πραγματοποιώντας μια εβδομάδα εκδηλώσεων στην Θεσσαλονίκη, από 9 έως 15 Μάη.

¹⁵³ Για μια συνοπτική και περιεκτική περιγραφή της σταδιακής θεμελίωσης της αντίρρησης συνείδησης ως δικαιώματος στο δυτικό κόσμο βλ. Σιμιτζής Κ., «Αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία: Η ανάδυση ενός δικαιώματος του ανθρώπου σε διεθνές επίπεδο», *Δίκαιο και πολιτική*, τ. 17-18, 1990, σελ. 61-110. Βλ. ακόμα Κασίμης Ν., «Η αντίρρηση συνείδησης μέσα απ' τους διεθνείς οργανισμούς», *Αρνούμαι*, τ. 4, 1991, σελ. 65-69.

¹⁵⁴ Για παράδειγμα, στις αρχές του Δεκέμβρη του 1987, 81 Έλληνες και ξένοι ευρωβουλευτές υπογράφουν κείμενο έκκληση προς την ελληνική κυβέρνηση για απελευθέρωση του Μαραγκάκη (Κυρίτης Φ., *Το τρελόχαρτο*, ό.π., σελ. 318-319). Για τις καταδικές της Ελλάδας από διεθνείς οργανισμούς έως το 1996, βλ. Τσαρούχας Κ., *Αντιρρησίες συνείδησης*, ό.π., σελ. 55-109.

¹⁵⁵ Απόφαση σταθμό αποτέλεσε αυτή του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, μετά από προσφυγή του Αντιρρησία Συνείδησης Ιάκωβου Θλιμμένου, σύμφωνα με την οποία οι ελληνικές αρχές έπρεπε να φροντίσουν να μην αναγράφεται στο ποινικό τους μητρώο οποιαδήποτε ποινή τους έχει επιβληθεί για στρατιωτικό αδίκημα ανυπακοής ή ανυποταξίας. Με αλλαγή του συντάγματος και με τις διατάξεις του Ν.2915 το ζήτημα του ποινικού μητρώου των αντιρρησιών ρυθμίστηκε οριστικά.

3.8. Οι αντιδράσεις στην κατοχύρωση της αντίρρησης συνείδησης

Σε άρθρο του στην εφημερίδα, *Το Βήμα* ο συνταγματολόγος Ν. Αλιβιζάτος αφού διατυπώσει κάποιες επιφυλάξεις για τις νέες ρυθμίσεις χαιρετίζει τον Ν.2510/1997 και εξάρει το θάρρος του τότε υπουργού Α. Τσοχατζόπουλου «που τόλμησε να αναλάβει τις ευθύνες εκεί που προκάτοχοι του στο υπουργείο εθνικής άμυνας είχαν διστάσει μπροστά στο αδιαμφισβήτητο πολιτικό κόστος».¹⁵⁶ Ο Αλιβιζάτος συνεχίζοντας αναφέρεται στον πολιτικό κυρίως κόσμο που αντιτάχθηκε στην εναλλακτική θητεία: «Οι αντιδράσεις κατά του νέου νόμου προέρχονται από τρεις κυρίως εστίες: από το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης εν πρώτης, από τη λεγόμενη 'πατριωτική' πτέρυγα του ΠΑΣΟΚ και από τον εκ παραδόσεως σφοδρότερο πολέμιο των αντιρρησιών στη χώρα μας την Εκκλησία της Ελλάδος».¹⁵⁷ Πράγματι, εάν θέλουμε να κωδικοποιήσουμε τους πολιτικοϊδεολογικούς και θεσμικούς χώρους από τους οποίους πηγάζει, έως τις μέρες μας, η αντίδραση στην θεμελίωση του δικαιώματος στην αντίρρηση συνείδησης είμαστε υποχρεωμένοι να αναφερθούμε καταρχήν στα πολιτικά κόμματα.

Η Νέα Δημοκρατία διατήρησε σταθερά μια επιφυλακτική στάση απέναντι στην αντίρρηση συνείδησης. Ακόμα και όταν ως αξιωματική αντιπολίτευση δεν απέκλειε κάποια μορφή εναλλακτικής υπηρεσίας, όταν συζητήθηκε στη Βουλή το 1997 η πρώτη προσπάθεια κατοχύρωσής της υπαναχώρησε από τις θέσεις που φαινόταν να υποστηρίζει. Γενικότερα, οι παρεμβάσεις των αγορητών της Νέας Δημοκρατίας δεν ξέφυγαν από την πεπατημένη: «Εφόσον απειλείται η χώρα μας δεν μπορεί να εξομοιωθεί π.χ. με το Βέλγιο ώστε να έχει την πολυτέλεια να καθιερώσει την εναλλακτική θητεία, οι νέες ρυθμίσεις θα καταστρατηγηθούν από τους κάθε λογής λουφαδόρους ...»¹⁵⁸

Η λεγόμενη «πατριωτική» πτέρυγα του ΠΑΣΟΚ εναντιώθηκε σταθερά στην θέσπιση μιας εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι βουλευτές που εντάσσονταν στον ιδεολογικό χώρο του «πατριωτικού» ΠΑΣΟΚ κινήθηκαν στα ίδια επίπεδα την επίμαχη περίοδο της συζήτησης του μετέπειτα Ν.2510/1997, υποστηρίζοντας ότι «ετοιμάζεται μια στρατιά εξοργιστικών

¹⁵⁶ Αλιβιζάτος Ν., «Οι αντιρρησίες, οι εκσυγχρονιστές και οι επικρίσεις των λαϊκιστών», *Το Βήμα*, 15 Ιουνίου 1997.

¹⁵⁷ Αλιβιζάτος Ν., «Οι αντιρρησίες, οι εκσυγχρονιστές και οι επικρίσεις των λαϊκιστών», *Το Βήμα*, 15 Ιουνίου 1997.

¹⁵⁸ Αλιβιζάτος Ν., «Οι αντιρρησίες, οι εκσυγχρονιστές και οι επικρίσεις των λαϊκιστών», *Το Βήμα*, 15 Ιουνίου 1997.

*αργόμισθων», και θα έπρεπε να αναρωτηθούμε σύμφωνα με τον κ. Σ. Παπαθεμελή αν «θα πρέπει το κράτος όλους αυτούς τους αργόσχολους και τους τεμπέληδες τους δήθεν αντιρρησίες συνειδήσεως να τους ταΐζει, να τους ποτίζει να τους τρέφει και να τους έχει κατά το κοινώς λεγόμενα στα όπα-όπα».*¹⁵⁹

Το ΚΚΕ εξακολουθεί μέχρι τις μέρες μας να μην θέτει το ζήτημα των αντιρρησιών σε πρώτη προτεραιότητα, υιοθετώντας ουσιαστικά αρνητική θέση. Για το κόμμα αυτό η καθολική στράτευση αποτελεί μια λαϊκή κατάκτηση, για το λόγο αυτό τάσσεται και κατά του «μισθοφορικού» στρατού. Είναι δηλαδή εναντίον της επαγγελματοποίησης του στρατού.¹⁶⁰

Σήμερα ο Συνασπισμός της Ριζοσπαστικής Αριστεράς φαίνεται να είναι η μόνη κοινοβουλευτική πολιτική δύναμη που τάσσεται σταθερά υπέρ της θεμελίωσης της αντίρρησης συνείδησης ως δικαιώματος. Επίσης, Έλληνες ευρωβουλευτές που προέρχονταν από τους χώρους του έδειξαν ιδιαίτερη ευαισθησία για το θέμα των αντιρρησιών. Ο Μιχάλης Παπαγιαννάκης, ευρωβουλευτής τότε του Συνασπισμού, επανειλημμένα είχε δραστηριοποιηθεί υπέρ των αντιρρησιών. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του σε διεθνές συνέδριο, το Νοέμβριο του 1993: *«Είδα στα μάτια των νέων παιδιών, που φυλακίζονται προκειμένου να υπερασπιστούν την ελεύθερη συνείδηση τους, την έκφραση ότι δεν αδικούν κανέναν. Και το απλοϊκό ερώτημα, αν όλοι πηγαίνουν φυλακή ή αρνιούνται τη στράτευση λόγω συνειδησιακής αντίρρησης, τι θα γίνει, έχει την απάντηση ότι θα ζούμε σε μια άλλη, καλύτερη κοινωνία.»*¹⁶¹

Είναι σαφές επίσης ότι ακροδεξιοί-εθνικιστικοί κύκλοι είναι κάθετα αντίθετοι με την αντίρρηση συνείδησης, σε κάθε της μορφή. Ενδεικτική είναι η «ακραία» τοποθέτηση της Οργάνωσης Ελληνόνηφων Νέων – Μέγας Αλέξανδρος στην εφημερίδα *Στόχος*, απέναντι στην επικείμενη δίκη του Νίκου Μαζιώτη και Δημήτρη Περούλα, το 1990: *«Για να μπορέσει όμως ο Ελληνικός Στρατός να πραγματοποιήσει*

¹⁵⁹ Αλιβιζάτος Ν., «Οι αντιρρησίες, οι εκσυγχρονιστές και οι επικρίσεις των λαϊκιστών», *Το Βήμα*, 15 Ιουνίου 1997.

¹⁶⁰ Βλ. ενδεικτικά την ομιλία της κ. Α. Παπαρήγα με θέμα «Τα ζητήματα της Εθνικής Άμυνας και των Ενόπλων Δυνάμεων, Ξενοδοχείο Τιτάνια, 30.9.2003, www.kke.gr», αλλά και τις θέσεις του κόμματος που παρατίθενται στην ιστοσελίδα αυτή. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στην συζήτηση νομοσχεδίου σχετικού με στρατολογικά θέματα τον Δεκέμβριο του 1992 κατατέθηκε τροπολογία από το ΚΚΕ, η οποία υπογράφονταν από τον Βουλευτή Στρατή Κόρακα, με την οποία προβλέπονταν η θεσμοθέτηση της αντίρρησης συνείδησης, η οποία καταψηφίστηκε από την πλειοψηφία της Νέας Δημοκρατίας. Βλ. σχετικά *Μάρτυρες του Ιεχωβά και αντίρρηση συνείδησης*, ό.π., σελ. 23.

¹⁶¹ *Μάρτυρες του Ιεχωβά και αντίρρηση συνείδησης*, ό.π., σελ. 24. Για παράδειγμα, στις 17.5.2005 ο Συνασπισμός εξέδωσε ανακοίνωση με αφορμή την επικείμενη δίκη του αντιρρησία συνείδησης Νίκου Μπαλτούκα, υπογραμμίζοντας ότι «το Τμήμα Δικαιωμάτων του Συνασπισμού θεωρεί ως απαραίτητη και αυτονόητη υποχρέωση της πολιτείας να διασφαλίσει το δικαίωμα του κάθε πολίτη να διεκδικεί τη νομική ιδιότητα του αντιρρησία συνείδησης οποιαδήποτε στιγμή της ζωής του, τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια ή και μετά την ένταξή του στις Ένοπλες Δυνάμεις...».

τους στόχους του, θα πρέπει η κοινωνία να τον βοηθήσει. Και για να τον βοηθήσουν, θα πρέπει να συντρίψουν τους αυτοαποκαλούμενους ‘ολικούς Αρνητές Στράτευσης.’ (...) Γι’ αυτόν τον λόγο η Ελληνόψυχη ‘ΣΤΟΧΙΚΗ’ νεανική ‘Οργάνωση Ελληνόψυχων Νέων –Μέγας Αλέξανδρος’ προτείνει την ΕΔΩ ΚΑΙ ΤΩΡΑ επιβολή της θανατικής ποινής σ’ αυτά τα φαρμακερά και αντεθνικά φάρμακα, δύο απ’ τα οποία δικάζονται 11 Νοεμβρίου στο Στρατοδικείο του Ρουφ!»¹⁶²

Όσον αφορά τώρα τη θέση της Εκκλησίας της Ελλάδος, ήταν κάθετα αντίθετη στην καθιέρωση της εναλλακτικής θητείας και στην αντίρρηση συνείδησης γενικότερα. Ο μητροπολίτης Δημητριάδος κ. Χριστόδουλος, ο μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και Πάσης Ελλάδος, σε άρθρο του την επίμαχη περίοδο της ψήφισης του Ν.2510/1997 στην εφημερίδα *Το Βήμα* επεδίωξε να αποδείξει ότι ακόμα και στην Δύση, η εναλλακτική θητεία κάθε άλλο παρά αναγνωρίζεται.¹⁶³ Ο μητροπολίτης στέκεται στη νομολογία των δικαιοδοτικών οργάνων του Στρασβούργου, σε μερικές αποφάσεις εθνικών δικαστηρίων και κάποια αποσπάσματα από συγγράμματα ευρωπαϊών συγγραφέων. Και τούτο όχι για να πει ότι η εναλλακτική θητεία δεν αναγνωρίζεται ως ξεχωριστό ατομικό δικαίωμα από την ευρωπαϊκή σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου ή από τα συντάγματα των περισσότερων ευρωπαϊκών χωρών, αλλά για να υποστηρίξει ότι η συνταγματικότητά της αμφισβητείται σε όλα τα πλάτη και μήκη της Ευρώπης.¹⁶⁴ Για την θέση αυτή του Χριστόδουλου ο Ν. Αλιβιζάτος αναφέρει: «Πρόκειται στην καλύτερη των περιπτώσεων, για παρανόηση, αφού δίνει την εντύπωση πως αγνοεί το πρόδηλο, αφού αποσιωπά το προφανές: ότι δηλαδή εδώ και πολλές δεκαετίες, σε όλες ανεξαιρέτως τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (...) η εναλλακτική θητεία αναγνωρίζεται επίσημα ως δυνατότητα των αντιρρησιών, είτε με ρητή συνταγματική πρόβλεψη... είτε με ειδικούς νόμους.»¹⁶⁵

Η αλήθεια είναι ότι η γνώμη της εκκλησίας είχε και φαίνεται να εξακολουθεί να έχει μεγάλη επιρροή στο στρατό, ειδικότερα στο ζήτημα της αντίρρησης συνείδησης. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε απόρρητη έκθεση που συνέταξαν υπηρεσίες

¹⁶² Βλ. Τσαρούχας Κ., *Αντιρρησίες συνείδησης*, ό.π., σελ. 132.

¹⁶³ Μητροπολίτης Δημητριάδος Χριστόδουλος, «Οι αντιρρήσεις για τους αντιρρησίες», *Το Βήμα*, 08.06.1997.

¹⁶⁴ Για μια σύνοψη της συζήτησης σχετικά με τη συνταγματική διάσταση της εμφάνισης των πρώτων ιδεολογικών αντιρρησιών συνείδησης στην Ελλάδα, βλ. Βασιλογιάννης Φ., «Η ‘αντίρρηση συνείδησης’ από συνταγματική άποψη», *Δίκαιο και πολιτική*, τ. 17-18, 1990, σελ. 25-60.

¹⁶⁵ Αλιβιζάτος Ν., «Οι αντιρρησίες, οι εκσυγχρονιστές και οι επικρίσεις των λαϊκιστών», *Το Βήμα*, 15.06.97.

του Γ.Ε.ΕΘ.Α. το 1995 (πριν τη νομοθετική κατοχύρωση της εναλλακτικής υπηρεσίας) με θέμα τους αντιρρησίες συνείδησης, αφού αναφερθούν οι πρακτικές που ακολουθούν «οι Έλληνες που αυτοαποκαλούνται αντιρρησίες συνείδησης» και υπογραμμισθούν τα «ανυπέρβλητα νομικά» και συνταγματικά κωλύματα της χώρας στο ζήτημα αυτό, γίνεται αναφορά στην αρνητική στάση της εκκλησίας: «*Η θέση της εκκλησίας στο θέμα αυτό είναι εντελώς αρνητική... (πόρισμα της πραγματοποιηθείσας την 15-2-95 Ημερίδας της Ιεράς Συνόδου της Ελλάδος) (...) Σοβαρά θα πρέπει να ληφθεί επίσης η αρνητική θέση τόσο της εκκλησίας όσο και του μεγαλύτερου αριθμητικά και ηλικιακά και πιο υπεύθυνου μέρους της κοινωνίας μας. Κατόπιν των προαναφερομένων εκτιμούμε ότι η ύπαρξη του συγκεκριμένου συνταγματικού κωλύματος για την καθιέρωση του θεσμού της κοινωνικής-πολιτικής θητείας είναι καταλυτική για το υπό εξέταση θέμα και δεν αφήνει περιθώρια επεξεργασίας νέου σχεδίου νόμου για τη στράτευση των αντιρρησιών συνείδησης. Η παραπάνω αναφερθείσα ύπαρξη συνταγματικού κωλύματος είναι δυνατόν να ξεπερασθεί με ανάλογη τροποποίηση του Συντάγματος, επί της οποίας είμαστε αντίθετοι για εθνικούς και θρησκευτικούς λόγους, δηλαδή των γνωστών κινδύνων που διατρέχει η χώρα μας*». ¹⁶⁶

Όπως αναφέρει ένας αντιρρησίας συνείδησης, πρώην μέλος του ΣΑΣ, σε άρθρο του, «*η αντίρρηση στην στρατιωτική θητεία για λόγους συνείδησης, συνεπιφέρει την αμφισβήτηση του στρατού και της Εκκλησίας, που συνεπάγεται την αμφισβήτηση της εθνικής και κατ' επέκταση πολιτιστικής ταυτότητας του Έλληνα.*»¹⁶⁷ Επομένως, η αντίρρηση συνείδησης υπό αυτή την οπτική αμφισβητεί κάτι θεμελιώδες, την ίδια την εθνική ταυτότητα, και δεν σχετίζεται αποκλειστικά και μόνο με το στρατό. Για το λόγο αυτό, συνεχίζει ο ίδιος «*ήταν επόμενο, ιστορικά, οι πρώτοι αντιρρησίες συνείδησης στην Ελλάδα να είναι κάποιιοι που αμφισβητούσαν την Ορθόδοξη Χριστιανική Εκκλησία και συγκεκριμένα οι Μάρτυρες του Ιεχωβά*».

Πρέπει να τονισθεί πως εξαίρεση από την επίσημη γραμμή της Εκκλησίας αποτέλεσε ο Μητροπολίτης Κισσάμου και Σελίνου Κρήτης Ειρηναίος, που από την αρχή δήλωσε συμπαράσταση στο Μαραγκάκη, υποστηρίζοντας το δικαίωμα της συνείδησης και την κατοχύρωση της κοινωνικής θητείας. Όπως επίσης και η

¹⁶⁶ Γ.Ε.ΕΘ.Α., *Στράτευση Αντιρρησιών Συνειδήσεως*, Αθήνα, εμπιστευτικό έγγραφο της Δ/σης Στρατολογικού και Δ/σης Δικαστικού, 1995. Βλ. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* – Ιός της Κυριακής, 17.12.1995.

¹⁶⁷ Κυρίτης Φ., «Η αντίρρηση συνείδηση στην Ελλάδα», ό.π., σελ. 1.

«Εναλλακτική Κίνηση Χριστιανοσοσιαλιστών» αλλά και η «Επιτροπή Θεολόγων», που συμπαραστέκονται στους αντιρρησίες και διοργανώνουν εκδηλώσεις.¹⁶⁸

Επίσης ο Ι. Ψαρουδάκης, ως εκπρόσωπος της «Χριστιανικής Δημοκρατίας», στον λόγο του στη Βουλή για την άμυνα, θα αρνηθεί τον τίτλο του αντιρρησία συνείδησης στους μάρτυρες του Ιεχωβά, ενώ τίθεται αλληλέγγυος με τους Μαραγκάκη και Ψύχα, τονίζοντας όμως το γεγονός ότι και είναι και οι δύο χριστιανοί.

Είναι σαφές ότι ορισμένες, τουλάχιστον, από τις ιδεολογικές αναφορές των αντιρρησιών συνείδησης, τις οποίες θα εξετάσουμε στη συνέχεια, δεν περιορίζονται στην άρνηση της υποχρεωτικής θητείας και του στρατού, αλλά συνδέονται με το πρόταγμα μιας εναλλακτικής οργάνωσης της κοινωνίας.

---

¹⁶⁸ Βλ. Τρεμόπουλος Μ., «Η Ριζοσπαστική Χριστιανική Άποψη», *Αρνόμαι*, τ. 3, 1987, οπισθόφυλλο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

Στόχος αυτού του κεφαλαίου είναι η καταγραφή των βασικών ιδεολογικών αναφορών των ατόμων που δραστηριοποιήθηκαν για τη συγκρότηση του ΣΑΣ ή που ακολούθησαν το δρόμο της αντίρρησης συνείδησης, με άμεσο ή έμμεσο τρόπο. Θα επιδιώξουμε να σκιαγραφήσουμε, όσο αυτό είναι δυνατόν, τις ιδεολογικές καταβολές κάθε μιας από τις συνιστώσες αυτές, έχοντας πάντα κατά νου τι πρακτικές αντίρρησης θα αναδείξει, ως κύριο μοντέλο δράσης, η κάθε μια.

Βέβαια το εγχείρημα αυτό παρουσιάζει κάποιες δυσκολίες, γιατί οι ιδεολογικοί αυτοί χώροι δεν είναι εντελώς διακριτοί και ξεκάθαροι, πολύ περισσότερο οι μεμονωμένες δράσεις. Οφείλουμε να διευκρινίσουμε εξ αρχής ότι στόχος μας δεν είναι να αναλυθούν εξαντλητικά και διεξοδικά οι διάφορες ομάδες και κοινωνικοί χώροι που δημιουργήθηκαν και έδρασαν στην Ελλάδα από την περίοδο της μεταπολίτευσης και μετά. Αυτό εξάλλου θα ήταν ένα διαφορετικό αντικείμενο εργασίας, που θα ταίριαζε καλύτερα στην χαρτογράφηση του χώρου της ευρύτερης αριστεράς, του αντιεξουσιαστικού και οικολογικού χώρου της περιόδου αυτής.

4.1. Ο αναρχισμός

Στις απαρχές της εμφάνισης του εργατικού κινήματος στα τέλη του 19^{ου} αιώνα κάνουν την εμφάνιση τους στον ελλαδικό χώρο ιδέες σοσιαλιστικές με έντονες αναρχικές αποχρώσεις. Η ρήξη των Μαρξ και Μπακούνιν (Α΄ Διεθνής) δεν έχει εμπедωθεί αρκετά ώστε να αποτυπωθεί κιόλας σε μια σαφή ιδεολογική διάκριση. Ο αναρχισμός είναι αρκετά διαδεδομένος στον προλεταριακό λόγο της εποχής, οι αναρχικοί όμως σπάνια έχουν αυτόνομη πολιτική έκφραση, και η δράση τους θα αναπτύσσεται παράλληλα με το συνδικαλιστικό κίνημα.¹⁶⁹

Ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος θα βρει τους σοσιαλιστές αδύναμους στο να μεταφράσουν τις σοσιαλιστικές τους ιδέες σε μια ξεκάθαρη και διακριτή άποψη για

¹⁶⁹ Έτσι την περίοδο αυτή συναντάμε τις πρώτες συστηματικές προσπάθειες για την συγκρότηση κεντρικών οργάνων του εργατικού κινήματος. Στα 1910 ιδρύεται το Εργατικό Κέντρο Αθηνών (ΕΚΑ) με σκοπό την δημιουργία της Πανελλήνιας Εργατικής Ομοσπονδίας τον επόμενο χρόνο. Η οποία σύντομα εκφυλίζεται, την τύχη της ακολουθούν και άλλες παρόμοιες προσπάθειες στα 1914 και 1916. Αποτυγχάνει επιπλέον η προσπάθεια ενοποίησης των σοσιαλιστικών ομάδων.

τις τρέχουσες εξελίξεις.¹⁷⁰ Μετέπειτα, η Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917 θα δώσει μια ανάσα στο καταπονημένο από τον πόλεμο εργατικό κίνημα της Ευρώπης. Η Ελλάδα δεν θα εξαιρεθεί από το γενικότερο κλίμα ευφορίας και έτσι το 1918 οργανώνεται το πρώτο Πανελλαδικό Εργατικό Συνέδριο. Στο συνέδριο συμμετέχουν 44 εργατικά σωματεία, και εκεί λαμβάνεται η απόφαση για ίδρυση της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας (ΓΣΕΕ). Στη συζήτηση για τις καταστατικές διατάξεις θα καταγραφεί η πρώτη ριζική διαφωνία, όσον αφορά την πολιτική δράση και την σχέση του εργατικού κινήματος με τις άλλες πολιτικές οργανώσεις, διαφωνία που αποτελεί διαρκή πηγή σύγκρουσης ανάμεσα σε σοσιαλμαρξιστές και αναρχικούς. Η αναρχοσυνδικαλιστική πτέρυγα του συνεδρίου, με κύριους εκφραστές της τους Σπέρα, Φανουράκη και Κιουχτσόγλου θα υποστηρίξει πως «ο εργάτης πρέπει να μείνει μακριά από κάθε πολιτική και μακριά από το κοινοβούλιο και να ενδιαφέρεται μόνο για τα σωματεία του και την επαγγελματική του οργάνωση».¹⁷¹ Επιπλέον στις καταστατικές αρχές της συνομοσπονδίας η αναρχοσυνδικαλιστική πτέρυγα θα ζητήσει να περιλαμβάνεται άρθρο που να ορίζει πως η ίδια «θα μείνει έξω από κάθε πολιτική επιρροή», εννοώντας φυσικά την επιρροή των σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών κομμάτων.¹⁷² Ο Σπέρας εκλέγεται μέλος της Εποπτικής Επιτροπής της ΓΣΕΕ ενώ έντονη θα είναι η παρουσία της αναρχοσυνδικαλιστικής τάσης και στο ιδρυτικό συνέδριο του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδας (ΣΕΚΕ), το κατοπινό Κ.Κ.Ε., το Νοέμβριο του 1918.¹⁷³

Όπως φαίνεται λοιπόν ήδη από το 1920 εμφανίζεται μια αριστερή αντιπολίτευση στο ΚΚΕ από οργανώσεις οι οποίες λειτουργούν έξω από τον ασφυκτικό έλεγχο της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Η αναρχοσυνδικαλιστική πλευρά, από νωρίς θα διαχωριστεί και θα διεκδικήσει ένα διεθνισμό, ακατανόητο στην πλειοψηφούσα τάση της εποχής στην Ελλάδα. Το ΣΕΚΕ μετονομάζεται σε ΚΚΕ το 1924.

¹⁷⁰ Στίνας Α., *ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-ΟΠΛΑ*, Αθήνα, Διεθνής Βιβλιοθήκη, 1984.

¹⁷¹ Στίνας Α., από Πετρούλακη Μ., *Οι Αναρχικοί στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, Σεμιναριακή εργασία, Παν/μιο Κρήτης – Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης, Σεμινάριο «Βία και πολιτική, Ρέθυμνο, 2002, σελ. 9.

¹⁷² Στίνας Α., από Πετρούλακη Μ., *Οι Αναρχικοί στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, ό.π. σελ. 9.

¹⁷³ Οι αναρχοσυνδικαλιστές δεν εναντιώνονται προς το παρόν στην ύπαρξη ενός σοσιαλιστικού φορέα αλλά δεν θα του προσδώσουν ποτέ ένα καθοδηγητικό ρόλο πράγμα αντίθετο στις αρχές τους. Αργότερα η αντίδραση του Σπέρα στον πατερναλισμό του εργατικού κινήματος από τον σοσιαλιστικό φορέα θα τον οδηγήσει στην διαγραφή από το Γ' συνέδριο της ΓΣΕΕ με την κατηγορία ως εχθρού της εργατικής τάξης.

Μετάπειτα, η ανακήρυξη του εθνικοσοσιαλισμού σε επίσημο καθεστώς στην Γερμανία θα κάνει τον Στίνα, πρόσωπο που θα παίζει κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση του τροτσκισμού στην Ελλάδα, να υποστηρίξει ότι «η κομμουνιστική Διεθνής και τα τμήματά της είναι οριστικά χαμένα και τελεσίδικα για την εργατική τάξη...»¹⁷⁴

Το 1935 εμφανίζεται η Κομμουνιστική Διεθνιστική Ένωση (ΚΔΕ). Η ΚΔΕ πιστή στις αρχές του επαναστατικού διεθνισμού στην διάρκεια της γερμανικής κατοχής θα προπαγανδίζει τη «μετατροπή του αδελφοκτόνου πόλεμου ανάμεσα στους λαούς σε πόλεμο των λαών εναντίων των εκμεταλλευτών τους» και θα μοιράζει προκηρύξεις με σύνθημα «υπεύθυνος για την ανθρωποσοφαγή είναι ολόκληρος ο καπιταλισμός και όχι μια μόνο μεριά του», ή ακόμα «συναδέλφωση Ελλήνων εργατών με τους Γερμανούς και Ιταλούς στρατιώτες στην κοινή πάλη για τον σοσιαλισμό».¹⁷⁵ Κοινή άποψη της ΚΔΕ επίσης είναι ότι τα εθνικά ιδεώδη αντιστρατεύονται τις αρχές του επαναστατικού μαρξισμού και το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ καλλιεργώντας τα δεν κάνουν τίποτα άλλο παρά να καταστρέφουν την ταξική σκέψη και συνείδηση. Χαρακτηριστική είναι η άποψη του Στίνα την δεκαετία του 1960 ότι «η υπεράσπιση του έθνους και η υπεράσπιση της πατρίδας δεν είναι στη εποχή μας τίποτε άλλο από την υπεράσπιση του ιμπεριαλισμού, του κοινωνικού συστήματος που δημιουργεί τους πολέμους, που δε μπορεί να ζήσει χωρίς πολέμους και που οδηγεί την ανθρώπινη κοινωνία στο χάος και στη βαρβαρότητα».¹⁷⁶ Οι ιδεολογικοί αυτοί λόγοι θα κάνουν οριστική τη ρήξη με το ΚΚΕ και θα οδηγήσουν την ομάδα του Στίνα εκτός της Δ' Διεθνούς.

Ο Κορνήλιος Καστοριάδης θα συμμετάσχει στην ομάδα του Στίνα από το 1942 έως τα τέλη του 1945, όταν φεύγει για την Γαλλία.¹⁷⁷ Οι δύο τους θα αποτελέσουν τους βασικούς πυρήνες διάδοσης των αντεξουσιαστικών ιδεών στα χρόνια της χούντας.¹⁷⁸ Μέσα από την μετάφραση κλασικών βιβλίων και την έκδοση περιοδικών, κάνουν αισθητή την ύπαρξή τους όπως και την ιδεολογική τους

¹⁷⁴ Στίνας Α., *Αναμνήσεις*, Αθήνα, Ύψιλον, 1985, σελ. 181. Βλ. και αρχείο Στίνα, www.vrahokipos.net/subs/stinas, όπου περιλαμβάνεται το μεγαλύτερο μέρος από το έργο του.

¹⁷⁵ Στίνας Α., *Αναμνήσεις*, ό.π., σελ. 181.

¹⁷⁶ Στίνας Α., *Αναμνήσεις*, ό.π., σελ. 384.

¹⁷⁷ Θα διαγνώσει ανεπάρκεια της Τροτσκιστικής θεωρίας για να προάγει την υπόθεση της επανάστασης θα διατηρήσει στενές σχέσεις με τον Στίνα, αποκαλώντας τον «οιονεί πατέρα του». Ταυτόχρονα με την αποχώρηση του Στίνα από την Δ' Διεθνή, αποχωρεί και η τάση Καστοριάδη-Λεφόρ από το Τροτσκιστικό Κομμουνιστικό Διεθνιστικό Κόμμα (PCI), ιδρύοντας την αυτόνομη ομάδα «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα».

¹⁷⁸ Βλ. «Πολιτικό Μνημόσυνο του Α. Στίνα», *Τα Άνθη του κακού*, τ. 4, 1989, σελ. 30.

διαφοροποίηση σε σχέση με το ΚΚΕ, θεωρώντας την πρακτική αυτή επείγουσα, επειδή το ΚΚΕ είχε καταφέρει να μονοπωλήσει τη θέση του εκφραστή των επαναστατικών ιδεών.

Το φαινόμενο του αναρχισμού της μεταπολίτευσης δεν θα μπορούσε να συρρικνωθεί σε μια και μόνη διάσταση, για παράδειγμα στην ιδεολογία ή στην ουτοπία, στη σύγκρουση ή τη βία. Δεν θα πρέπει να αναζητήσουμε έναν «ενικό» του αναρχισμού, ένα συμπαγές σώμα ιδεών και στοχεύσεων, ένα ενιαίο φορέα έκφρασης πολιτικού λόγου. Απεναντίας, οι ποικίλες δραστηριότητες στον αναρχικό χώρο θα οδηγήσουν στην δημιουργία πολλών αυτόνομων ομάδων.¹⁷⁹ Σημαντική κινητικότητα στον πολιτικό αυτό χώρο αναπτύσσεται αμέσως μετά την αποκατάσταση του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος, ιδιαίτερα την περίοδο 1978 και μετά.¹⁸⁰

Στις 6 Δεκεμβρίου του 1997, ο ολικός αρνητής στράτευσης και αναρχικός Νίκος Μαζιώτης τοποθετεί μια βόμβα στο Υπουργείο Βιομηχανίας και Ανάπτυξης, η οποία από λάθος του δεν εξερράγη. Συλλαμβάνεται και αναλαμβάνει την ευθύνη για την βομβιστική αυτή επίθεση. Καταδικάζεται σε πολύχρονη κάθειρξη. Ο ίδιος αναφέρει ότι «... η βόμβα στο Υπουργείο Βιομηχανίας και Ανάπτυξης, για την οποία πήρα την ευθύνη, έγινε ως πράξη αλληλεγγύης στον αγώνα των χωριών του Στρυμονικού, ενάντια στο κράτος και την ΤVΧ...»¹⁸¹ Σε δηλώσεις του στην εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* αλλά και αλλού θα διεκδικήσει τον τίτλο του κοινωνικού αντάρτη και όχι του ένοπλου αντάρτη,¹⁸² τονίζοντας πως οι πράξεις του έως τώρα ήταν πράξεις αλληλεγγύης και όχι απελπισίας.¹⁸³ Οφείλουμε να υπογραμμίσουμε πως η δήλωση ολικής άρνησης στράτευσης του Μαζιώτη έχει προηγηθεί από τα εν λόγω επεισόδια στο Υπουργείο Βιομηχανίας και Ανάπτυξης.

Ένα μεγάλο μέρος των ολικών αρνητών στράτευσης θα ξεπηδήσει από τον χώρο των αντιεξουσιαστών. Υιοθετώντας κατά περίπτωση διαφορετικές πρακτικές άρνησης του θεσμού του στρατού, όπως το τρελόχαρτο, την ανυποταξία, τη λιποταξία, ή την ολική άρνηση στράτευσης. Στον ευρύτερο αυτό ιδεολογικό χώρο θα θεωρηθούν, όπως νωρίτερα πρότεινε ο Στίνας, οι έννοιες του έθνους και της πατρίδας

¹⁷⁹ Πετρουλάκη Μ., *Οι Αναρχικοί στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, ό.π., σελ 25-30.

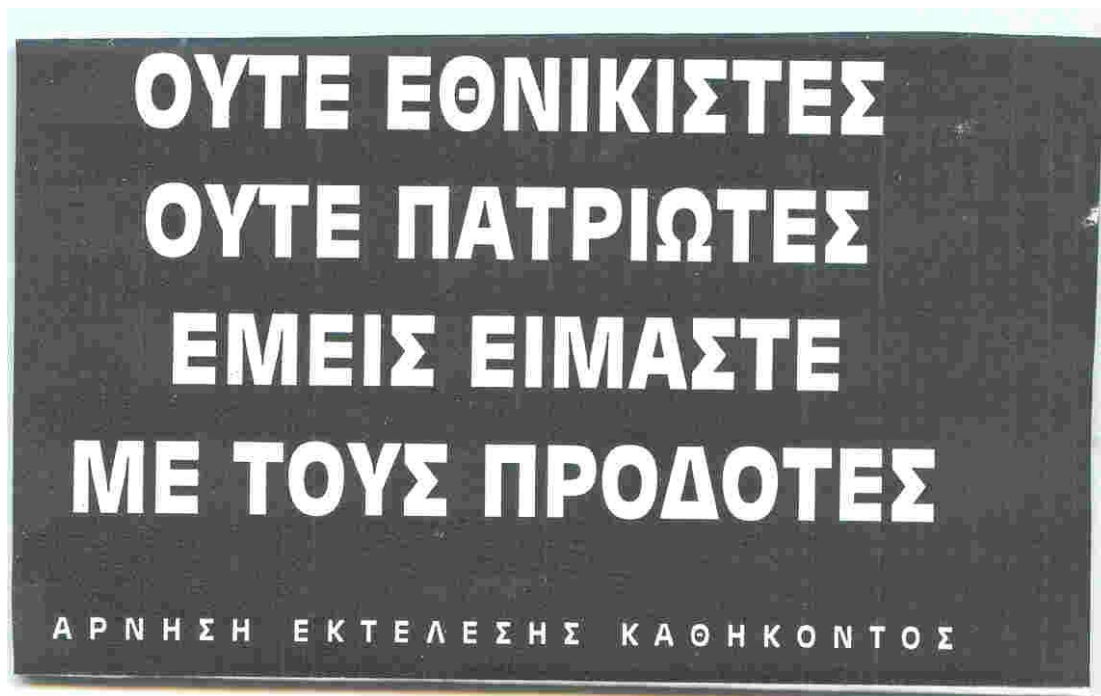
¹⁸⁰ Βλ. «Εξάρχεια 1984-2007. Η ιστορία ενός ψευδοκράτους», Ιός της Κυριακής, *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 13.5.2007.

¹⁸¹ Ενδιαφέρον παρουσιάζει η συζήτηση που αναπτύσσεται ανάμεσα στον Μαζιώτη και τον «Ιό της Κυριακής». Βλ. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 11.7.1998.

¹⁸² «Ένας χρήσιμος πολιτικός κρατούμενος», εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 23.5.1998.

¹⁸³ Κείμενο απάντηση του Νίκου Μαζιώτη στην εφημερίδα *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 11.7.1998, με τίτλο «Ήταν όλες πράξεις αλληλεγγύης».

ως ιστορικές κατασκευές οι οποίες εξυπηρετούν τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης, των εκμεταλλευτών και συνδέονται με τους επεκτατικούς, εθνικό-θρησκευτικούς και οικονομικούς πολέμους.

Τμήμα φυλλαδίου που διακινούνταν στο χώρο των αντιρρησιών συνείδησης

Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός πως πολύ λίγα άτομα από τον χώρο αυτό θα επιδιώξουν να εκτελέσουν εναλλακτική υπηρεσία. Η πρακτική που συνδέεται με τον αναρχισμό είναι αρχικά το «τρελόχαρτο» και η ανυποταξία, και αργότερα η ολική άρνηση στράτευσης, παρ' ότι άτομα από τον χώρο αυτό συμμετείχαν στη συγκρότηση του ΣΑΣ, που ως ένα σημείο είχε επιδιώξει ως βασικό στόχο την θέσπιση της εναλλακτικής θητείας. Αλλά όπως φάνηκε, η συνεργασία είχε πολλές δυσκολίες, εξαιτίας ιδεολογικών διαφωνιών που συνδέονται με το κεντρικό ερώτημα της πάλης μέσα ή έξω από το θεσμό του στρατού.

Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1980, σε περιοδικά του χώρου των αντιεξουσιαστών, όπως *Τα άνθη του κακού*,¹⁸⁴ μπαίνει επιτακτικά το θέμα της αυτονομίας και της εκπροσώπησης. Ο λόγος είναι ότι μια μερίδα του χώρου¹⁸⁵ επιθυμεί να στηρίξει το ψηφοδέλτιο των οικολόγων εναλλακτικών, ενώ μια άλλη έχει

¹⁸⁴ *Τα Άνθη του Κακού* αυτοπαρουσιάζονται, στο εξώφυλλο τους, ως Τριμηνιαία Αντιεξουσιαστική – Εναλλακτική- Επιθεώρηση.

¹⁸⁵ Βλ. *Τα άνθη του κακού*, τ. 1, 2, 3, 4.

την αντίληψη ότι η όποια παρέμβαση θα πρέπει να λάβει χώρα αποκλειστικά και μόνο έξω και ενάντια στους θεσμούς. Για τα άτομα που ασπάζονταν αυτή την τελευταία άποψη, κάθε σκέψη συμμετοχής-παρέμβασης σε θεσμούς, όπως ο στρατός, είναι «ανίερη», «προδοτική», συνώνυμη του «ρεφορμισμού». Εντούτοις, συντάκτης άρθρου από το περιοδικό *Τα άνθη του κακού* υποστηρίζει ότι «...παρόλα αυτά, και παρ' ότι οποιοσδήποτε κάθετος διαχωρισμός μεταξύ αντί-θεσμικών και μη θα ήταν ηλίθιος, νομίζω πως ο εναλλακτικός χώρος θα πρέπει να προωθεί ένα λόγο που να κατανοεί πως υπάρχει η δυνατότητα παρέμβασης ανατρεπτικού χαρακτήρα και στους θεσμούς.»¹⁸⁶ Με τον τρόπο αυτό μπορεί να πραγματοποιηθούν συγκλήσεις σε ένα ευρύ φάσμα που να εκτείνεται από ένα μέρος της κοινοβουλευτικής αριστεράς μέχρι το εναλλακτικό κομμάτι του αντιεξουσιαστικού χώρου. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, προωθώντας τον διάλογο ανάμεσα σε ομάδες, οργανώσεις, ρεύματα, θα ξεπεραστούν προκαταλήψεις που ταλαιπωρούν τον χώρο. «Έτσι θα εκφραστούν οι αγώνες, οι ευαισθησίες οι αντιστάσεις, τα κοινωνικά κινήματα που διαμορφώθηκαν και έδρασαν τα τελευταία χρόνια. Θα καταγραφεί και εκλογικά η συμμαχία ριζοσπαστικών δυνάμεων που στήριξε και ανέπτυξε αγώνες και κοινωνικά κινήματα όλη την περίοδο, απ' την απεργία των καθηγητών μέχρι τους αντιρρησίες συνείδησης.»¹⁸⁷

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Καστοριάδης, σε ερώτηση που του τέθηκε το 1989, αν θα πρέπει να συμμετάσχει ο αντιεξουσιαστικός χώρος σε εκλογές, απάντησε χαριτολογώντας ότι «αντί να κατεβείτε στις εκλογές θα μπορούσατε να προπονηθείτε στο μπάσκετ εκείνη την Κυριακή», και ότι «η μόνη περίπτωση συνειδητή, διαυγασμένη,

¹⁸⁶ Καστρινάκης Μ., «Επειδή το μόνο που έχουμε να χάσουμε είναι οι προκαταλήψεις μας», *Τα άνθη του κακού*, τ. 3, 1989, σελ. 9.

¹⁸⁷ Καστρινάκης Μ., «Επειδή το μόνο που έχουμε να χάσουμε είναι οι προκαταλήψεις μας», *Τα άνθη του κακού*, ό.π., σελ. 9.

*τίμια προσπάθεια που έγινε για εκλογική συμμετοχή, των πρασίνων της Γερμανίας, δείχνει το εσφαλμένο αυτής της γραμμής».*¹⁸⁸

4.2. Η οικολογία

Την 1 Οκτωβρίου του 1989 ιδρύθηκε στην Αθήνα, μετά από διήμερη συνδιάσκεψη, η «Ομοσπονδία Οικολογικών και Εναλλακτικών Οργανώσεων». Στην ίδρυση συμμετείχαν 46 οργανώσεις, ομάδες, άτομα κλπ. ενώ συμμετείχαν οργανώσεις και ομάδες ως παρατηρητές.¹⁸⁹ Σύμφωνα με εκτίμηση του Καραμπελιά, η ιστορική συγκυρία της συγκρότησης του οικολογικού εναλλακτικού κινήματος στην Ελλάδα αποτελείται από δύο συνιστώσες.¹⁹⁰ Από την μια έχουμε την εναλλακτική συνιστώσα, η οποία έχει την προέλευσή της από τον χώρο της άκρας αριστεράς και των αντιεξουσιαστών. Από την άλλη έχουμε την οικολογική συνιστώσα, στην οποία μπορούμε να διακρίνουμε δύο ιδεολογικά ρεύματα. Το πρώτο θα μπορούσαμε να το χαρακτηρίσουμε ως «περιβαλλοντικό-οικολογικό», με καταγωγή την Αριστερά, ιδιαίτερα την «ανανεωτική», και το ΠΑΣΟΚ. Το δεύτερο ρεύμα θα το χαρακτηρίζαμε ρεύμα της «πολιτικής-κοινωνικής» οικολογίας, που αποτελείται από νέους ανθρώπους με ευαισθησίες, κοντά στον εναλλακτικό χώρο. Τα άτομα αυτά, επειδή έχουν σχέσεις τόσο με το εναλλακτικό όσο και με το περιβαλλοντικό ρεύμα, ανέλαβαν την πρωτοβουλία για το εγχείρημα της από κοινού συμμετοχής στις κοινοβουλευτικές και ευρωκοινοβουλευτικές διαδικασίες, και αποτέλεσαν το συνδετικό κρίκο ανάμεσα σε ρεύματα και δυνάμεις που έως τότε είχαν ελάχιστη επαφή μεταξύ τους.

Τρεις ήταν από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 οι κυριότερες οικολογικές οργανώσεις της χώρας, η Νέα Οικολογία, η Εναλλακτική Κίνηση Οικολόγων και η Οικολογική Κίνηση Θεσσαλονίκης.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η Οικολογική Κίνηση Θεσσαλονίκης, η οποία όπως ήδη έχουμε τονίσει, υπήρξε πρωτοπόρος στο να διαδώσει ιδέες υπέρ της

¹⁸⁸ Βλ. «Το πολιτικό μνημόσυνο του Α. Στίνας», *Τα άνθη του κακού*, ό.π., σελ. 32. Βλ. επίσης το κείμενο του Καστοριάδη *Μπροστά στον πόλεμο*, Αθήνα, Imago, 1981. Στο βιβλίο αυτό ο Καστοριάδης μιλάει για την εποχή των αρχών του 1980, η οποία κατά τη γνώμη του χαρακτηρίζεται ως μια κατάσταση υπό την οπτική του ολοκληρωτικού πολέμου. Όπως υποστηρίζει, «το μόνο που εξαρτάται από μας είναι η συμβολή μας στο να επιζήσουν, μέσα απ' τον κατακλυσμό που μας απειλεί, όσο το δυνατό πολυαριθμότερα και ζωτικότερα σπέρματα κριτικού πνεύματος, διαύγειας, ελευθερίας, υπευθυνότητας» (σελ. 15).

¹⁸⁹ «Οικολόγοι Εναλλακτικοί. Οικολογικές και Εναλλακτικές Οργανώσεις που συμμετέχουν στην Ομοσπονδία», *Τα άνθη του κακού*, τ. 4, 1989, σελ. 14.

¹⁹⁰ Καραμπελιάς Γ., «Οικολόγοι και εναλλακτικοί», *Ρήξη*, τ. 38.

ιδεολογικής αντίρρησης συνείδησης, χρησιμοποιώντας ως μέσο το αντιμιλιταριστικό περιοδικό *Αρνούμαι*, οι ιδεολογικές επιρροές του οποίου τροφοδότησαν τον πρώτο αντιρρησία συνείδησης Μιχάλη Μαραγκάκη.¹⁹¹

Ο χώρος των οικολόγων λοιπόν, με τις επιμέρους τάσεις και ρεύματα που συσπείρωσε στους κόλπους του, αποτέλεσε μια από τις εναλλακτικές φωνές της ελληνικής κοινωνίας. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και μετά, μέσω της κοινωνικής οικολογίας καταφέρνει να ξεπερνά τα στεγανά της οικολογικής ισορροπίας και της προστασίας του περιβάλλοντος και να εκτείνει την κριτική του στον τρόπο ζωής, την παραγωγής και την κατανάλωσης. Γιατί «σε τελική ανάλυση... η κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στη φύση δεν είναι παρά η αντανάκλαση της κυριαρχίας του ανθρώπου πάνω στον άνθρωπο.»¹⁹²

Τα ενδιαφέροντά τους, περιβάλλον, ειρήνη, μη βία, άμεση δημοκρατία, ανθρώπινα δικαιώματα, κοινωνική αλληλεγγύη, αλλά και η θέληση των διαφορετικών τάσεων για συνύπαρξη, είναι τα στοιχεία εκείνα που ώθησαν αντιεξουσιαστές να υιοθετούν πρακτικές παρεμβατικές σε θεσμικό επίπεδο, εν προκειμένω στο στρατό, και να αποδέχονται, έστω και προσωρινά, να παλέψουν μέσω του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης για την καθιέρωση της εναλλακτικής υπηρεσίας.

Το 1986, εξαιτίας του Τσερνομπίλ, θα υπάρξουν συνεργασίες ανάμεσα σε κάποιες αντιπυρηνικές επιτροπές και τον χώρο της οικολογίας, και συγκεκριμένα της «κοινωνικής οικολογίας». Σύμφωνα με τον Ψύχα, «στα πλαίσια της κοινωνικής οικολογίας είχες να δουλέψεις και με το θέμα της ρύπανσης, και το μοντέλο ανάπτυξης... Είχες να κάνεις όμως και με θέματα όπως την τεχνολογία, η οποία είναι αυτή που ρυθμίζει κιόλας και προς ποια κατεύθυνση εξελίσσεται η ανάπτυξη και η ρύπανση κλπ. και επίσης είχες να δεις και το θέμα του μιλιταρισμού. Οπότε, κάποιες κάπως, να μην το πώς ριζοσπαστικές, εν πάση περιπτώσει κάποιες οικολογικές οργανώσεις που δεν είχανε μόνο περιβαλλοντική αντίληψη, ή περιβαλλοντίστικη να το πω αντίληψη, είχανε εντάξει το αντιμιλιταριστικό στοιχείο στις θέσεις τους».¹⁹³

Όπως τονίσαμε παραπάνω, ο χώρος των οικολόγων είχε συγκροτηθεί από άτομα που εντάσσονταν στην ευρύτερη αριστερά, ειρηνιστές αλλά και αντιεξουσιαστές. Σημεία επαφής τους ήταν η μη βία, η αντιμιλιταριστική και

¹⁹¹ Βλ. «Ποιοι είμαστε», www.ecology-salonika.gr.

¹⁹² Βλ. «Ποιοι είμαστε», www.ecology-salonika.gr.

¹⁹³ Απόσπασμα από τη συνέντευξη με τον Σπύρο Ψύχα.

αντιεραρχική συγκρότηση του κοινωνικού κόσμου, όπως επίσης ένας εναλλακτικός τρόπος ζωής, που προσέγγιζε τις αρχές της αυτοδιαχείρισης.

Όμως ένα συμβάν τον χειμώνα του 1992, σε συνέδριο των Οικολόγων Εναλλακτικών, θα δείξει και τα όρια της προσπάθειας αυτής. Το περιοδικό *Κράξιμο* στο συνέδριο αυτό προτείνει την τροποποίηση στην καταστατική θέση της ομοσπονδίας για το θέμα της βίας. Έτσι υπερψηφίζεται η παρακάτω θέση: «*Τασσόμαστε υπέρ των μη βίαιων πρακτικών δράσης, αλλά δικαιολογούμε την βία ως εσχάτη μορφή ατομικής και κοινωνικής αυτοάμυνας. Υπάρχουν ιστορικά παραδείγματα που δικαιώνουν και τους υποστηρικτές και τους αρνητές της βίαιης αντιπαράθεσης άρα το θέμα χρίζει εναλλακτικής θεώρησης*».¹⁹⁴ Η τροποποίηση αυτή θα ψηφισθεί από τη *Ρήξη* και τους *Αντιεξουσιαστές*. Το πρόβλημα λοιπόν θα εντοπισθεί στον όρο «*εσχάτη κοινωνική αυτοάμυνα*» γιατί αφήνει πολλά περιθώρια που καλύπτουν από την μια τον εθνικό πόλεμο εναντίον των εχθρών του έθνους, αλλά και τον κοινωνικό πόλεμο κατά του κράτους. Το αποτέλεσμα ήταν ότι τη απόφαση, η οποία νομιμοποιούσε υπό προϋποθέσεις τη χρήση βίας, αποσύρθηκε αμέσως μετά την ψήφισή της.¹⁹⁵

Το θέμα της μη βίας και τα όρια της, φαίνεται να προβληματίζει τον οικολογικό χώρο, και κυρίως τους αναρχικούς που σχετίζονται με αυτόν. Επίσης το ίδιο θέμα θα απασχολήσει τους αναρχικούς που θα συμβάλλουν στη δημιουργία του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης, όμως θα ήταν λάθος να υποστηρίξουμε ότι το σύνολο του χώρου των αναρχικών είναι υπέρ της επαναστατικής βίας.¹⁹⁶

4.3. Ο ειρηνισμός

Η μεταπολεμική Ευρώπη δονήθηκε από τέσσερις ειρηνιστικές καμπάνιες.¹⁹⁷ Η κατηγοριοποίηση αυτή, χωρίς βέβαια να έχει απόλυτα όρια, μας δίνει πολύτιμες

¹⁹⁴ Κεκαιλιάδης Κ. «Εναλλακτικός υπέρ της βίας», *Αρνόμαι*, τ. 6, 1992, σελ. 4.

¹⁹⁵ Κεκαιλιάδης Κ. «Εναλλακτικός υπέρ της βίας», ό.π., σελ. 4.

¹⁹⁶ Τα προβλήματα για τους οικολόγους συνεχίζονται και στις αρχές του καλοκαιριού του ίδιου χρόνου, δηλαδή του 1992, όταν η Οικολογική Κίνηση της Θεσσαλονίκης θα κυκλοφορήσει κείμενο αποχώρησης από τους Οικολόγους Εναλλακτικούς: «*Βασικοί υπεύθυνοι της χρεοκοπίας του εγχειρήματος [είναι] οι ομάδες Ρήξη και Πράξη και με στόχο την εξασφάλιση ελέγχου της έδρας, διευκόλυναν το εξευτελιστικό βόλεμα της βουλευτίνας Κατερίνας Ιατροπούλου με την αγορά αφορολόγητου Ι.Χ., βουλευτικό προνόμιο που είχαμε δεσμευθεί στο παρελθόν να μην χρησιμοποιηθεί από τους Ο.Ε. (...) Και όχι μόνο αυτό. Το συνοικέσιο με την βουλευτίνα προχώρησε και στο βόλεμα του συζύγου της κάνοντας την εκπροσώπηση των Ο.Ε. μια οικογενειακή υπόθεση.*» Κλείνοντας το κείμενο αποχώρησης της η Οικολογική Κίνηση Θεσσαλονίκης ζητάει συγγνώμη από τους ανθρώπους που έλπισαν και πίστεψαν σε αυτούς. Βλ. «Οι οικολόγοι εναλλακτικοί διέψευσαν τις ελπίδες μας», *Αρνόμαι*, τ. 8, 1992, σελ. 58.

¹⁹⁷ Ψωμάς Σ., «Τα Κύματα της Ειρήνης», *Αρνόμαι*, τ.3, 1992, σελ. 55-59.

πληροφορίες προκειμένου να αντιληφθούμε τις επιρροές που έρχονται από το εξωτερικό και τροφοδοτούν τις ειρηνιστικές οργανώσεις στο εσωτερικό της χώρας.

Έτσι, το πρώτο κύμα των κινήσεων για την ειρήνη εμφανίζεται στα τέλη της δεκαετίας του 1940, με αφορμή την πυρηνική απειλή που αρχίζει να εμφανίζεται στον ορίζοντα. Σημείο αναφοράς είναι η «Έκκληση της Στοκχόλμης», η οποία θα σηματοδοτήσει τη ρήξη ανάμεσα στα κινήματα ειρήνης της δύσης με το φιλοσοβιετικό Παγκόσμιο Συμβούλιο Ειρήνης.

Το δεύτερο κύμα ξεσπά στα τέλη της δεκαετίας του 1950, και πάλι ενάντια στους πυρηνικούς εξοπλισμούς, που πλέον γίνονται απειλητικότεροι. Θυμίζουμε ότι ο ψυχρός πόλεμος βρίσκεται στο απόγειο του. Η Βρετανία ήδη από το 1955, με τον Bertrand Russell, πρωτοστατεί στην καμπάνια ενάντια στην υδρογονοβόμβα. Στην Δ. Γερμανία τα πράγματα ζωηρεύουν μετά την «έκλυση του Göttingen», από δυτικογερμανούς πυρηνικούς επιστήμονες. Το δεύτερο αυτό κύμα θα σηματοδοτήσει την γέννηση των πρώτων οργανωμένων ειρηνιστικών ομάδων, γιατί μέχρι τότε οι διαμαρτυρίες ήταν περισσότερο αυθόρμητα ξεσπάσματα του κόσμου.¹⁹⁸

Το τρίτο κύμα ξεκίνησε στις ΗΠΑ, με αφορμή τον πόλεμο του Βιετνάμ, γρήγορα όμως εξαπλώθηκε σε όλο τον κόσμο. Το αντιπολεμικό κίνημα εκείνης της εποχής ήταν το μεγαλύτερο και το πιο ζωντανό που γνώρισε η ανθρωπότητα. Προήγαγε τις ιδέες της μη βίαιης κοινωνικής άμυνας, των πολιτικών δικαιωμάτων, της πολιτικής ανυπακοής, της αντίρρησης συνείδησης και των εναλλακτικών τρόπων ζωής.

Αυτό που πυροδότησε το γένεση του τέταρτου κύματος ήταν η απόφαση των υπουργών Εξωτερικών και Άμυνας των χωρών του ΝΑΤΟ, το Δεκέμβρη του 1979, να εγκατασταθούν 572 νέοι πύραυλοι (464 Κρούζ και 108 Πέρσινγκ) σε 5 ευρωπαϊκές χώρες. *«Αν θέλουμε να περιγράψουμε με μια λέξη τα κύρια χαρακτηριστικά αυτού του νέου ειρηνιστικού κινήματος, δεν θα υπήρχε μάλλον καταλληλότερη από την λέξη 'ετερογένεια'. Για πρώτη φορά διευρύνεται τόσο η κοινωνική βάση αυτών που συμμετέχουν στα κινήματα ειρήνης. Ομάδες όπως 'Φυσικοί για την Ειρήνη', 'Δικηγόροι για την Ειρήνη', 'Σχολεία ενάντια στη βόμβα', 'Στρατηγοί για την ειρήνη', δείχνουν ξεκάθαρα ότι αυτή τη φορά το θέμα θα απασχολούσε όχι μόνο τους ενεργούς και συνειδητοποιημένους ειρηνιστές και αντιμιλιταριστές αλλά και ευρύτερα κοινωνικά*

¹⁹⁸ Ψωμάς Σ., «Τα Κύματα της Ειρήνης», ό.π., σελ. 56.

στρώματα.»¹⁹⁹ Στην φάση αυτή για πρώτη φορά υπήρξε συμφωνία απόψεων μεταξύ των Ευρωπαϊκών Κινήσεων Ειρήνης και του φιλοσοβιετικού Παγκόσμιου Συμβουλίου της Ευρώπης. Η αποσαφήνιση των στόχων του τέταρτου αυτού κύματος έγιναν το 1982 στις Βρυξέλες, όπου είχαμε και το πρώτο Ευρωπαϊκό Συνέδριο για την Ειρήνη.

Οι δυτικοευρωπαϊκές κυβερνήσεις, και κυρίως το ΝΑΤΟ, κατηγορούσαν τους ειρηνιστές ότι ήταν αθώα θύματα της σοβιετικής προπαγάνδας, στηρίζοντας τις κατηγορίες τους στο γεγονός ότι τα Κομμουνιστικά Κόμματα της δύσης συμμετείχαν ενεργά στον αγώνα που γινόταν ενάντια στους Νατοϊκούς εξοπλισμούς. Πράγμα που τα Ειρηνιστικά Κινήματα δεν αποδέχονταν, γιατί όπως εξηγούν «θεωρείται πως οι σοβιετικοί πύραυλοι εντάσσονται στην ίδια милитарιστική λογική που ωθεί το ΝΑΤΟ δηλαδή στον εκσυγχρονισμό του πυρηνικού οπλοστασίου.»²⁰⁰

Έμβλημα αντιπολεμικής ιστοσελίδας

Όσον αφορά την αυτονομία των κινήσεων ειρήνης στην Ελλάδα, το περιοδικό *Αρνούμαι*, μας πληροφορεί πως «η Σοβιετική Ένωση ελέγχει το Παγκόσμιο Συμβούλιο Ειρήνης στο οποίο συμμετέχουν όλες οι επίσημες ανατολικές οργανώσεις ειρήνης και ελάχιστες δυτικοευρωπαϊκές του στυλ της *Ε.Ε.Δ.Υ.Ε.*»²⁰¹ Υπάρχει εξάλλου διάχυτη η υποψία πως πολλές ειρηνιστικές οργανώσεις στο εσωτερικό της χώρα στρέφονται κυρίως εναντίον στους αμερικανικούς πύραυλους και αποσιωπούν τους σοβιετικούς.²⁰²

Το ειρηνιστικό λοιπόν κίνημα στην Ελλάδα αφενός θα καθοδηγηθεί από την Αριστερά και αφετέρου θα ανατεθεί στην «ευθύνη των γυναικών». Οι οποίες εξαιτίας της «φυσικής» τους προδιάθεσης μπορούν να δουλέψουν στον τομέα της ειρήνης. Μέσω του αριστερού λόγου της εποχής η γυναικεία φύση και η μητρότητα θα

¹⁹⁹ Ψωμάς Σ., «Τα Κύματα της Ειρήνης», ό.π., σελ. 56.

²⁰⁰ Ψωμάς Σ., «Τα Κύματα της Ειρήνης», ό.π., σελ. 59.

²⁰¹ Ψωμάς Σ., «Τα Κύματα της Ειρήνης», ό.π., σελ. 58-59.

²⁰² Η εξήγηση είναι ότι «βέβαια αγωνίζονται κυρίως έναντι των Νατοϊκών σχεδίων, και αληθινό είναι και λογικό, μια που οι πύραυλοι που εγκαταστάθηκαν ήδη είναι αμερικανικοί!» Βλ. Ψωμάς Σ., «Τα Κύματα της Ειρήνης», ό.π., σελ. 59.

γνωρίσουν την πιο θριαμβευτική τους αποδοχή. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα στο περιοδικό *ελληνίδες* της Πανελλήνιας Ένωσης Γυναικών (ΠΕΓ), «*θέμε ειρήνη, θέμε ησυχία! Θέμε να γενούμε τα παιδιά μας μέσα στη χαρά! Θέμε να τα καμαρώνουμε κοπέλες και παλικάρια στη δουλεία και στο ξεφάντωμα... σταματήστε πια κακές ανελέητες δυνάμεις!*»²⁰³ Η στράτευση για την ειρήνη γίνεται πλέον η ιδιαίτερη «γυναικεία πολιτική», αποσυνδέοντας το μεταπολεμικό γυναικείο κίνημα από το ριζοσπαστισμό των φεμινιστικό οργανώσεων του Μεσοπολέμου και εν προκειμένου του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα των Γυναικών.²⁰⁴

Στις 15 του Μάη του 1955 δημιουργήθηκε η Ελληνική Επιτροπή για τη Διεθνή Ύφεση και Ειρήνη, η Ε.Ε.Δ.Υ.Ε., η οποία διοργανώνει συγκεντρώσεις ενάντια στον πόλεμο, συμμετέχει σε διεθνείς δραστηριότητες και εκδίδει το περιοδικό *Δρόμοι της Ειρήνης*.²⁰⁵ Στις 21 Απριλίου του 1963 ανακοινώνεται ότι θα γίνει η πρώτη μαραθώνια πορεία ειρήνης, και όλος ο κρατικός μηχανισμός κινητοποιείται ώστε να την εμποδίσει. Ο κόσμος περιφρονεί την απαγόρευση με αποτέλεσμα περίπου 2.000 συλλήψεις και 300 τραυματισμούς. Από τον τύμβο του Μαραθώνα, ο Γρηγόρης Λαμπράκης θα ξεκινήσει την πρώτη πορεία ειρήνης. Ένα μήνα μετά, στις 22 του Μάη, θα αποφασιστεί να γίνει στη Θεσσαλονίκη εκδήλωση για την ειρήνη με κεντρικό ομιλητή τον Γρηγόρη Λαμπράκη. Το κράτος και ο παρακρατικός μηχανισμός που δρα πίσω του, θα τον δολοφονήσει, και επίσης θα τραυματίσει βαριά τον βουλευτή Γιώργο Τσαρούχα.

Η δολοφονία αυτή θα δώσει ακόμα μεγαλύτερη ώθηση και ενίσχυση στο φιλειρηνικό κλίμα. Αποτέλεσμα αυτού ήταν πορείες ειρήνης με μαζικές προσελεύσεις κόσμου. Μετά από ένα χρόνο, στις 14.05.64 θα γίνει η δεύτερη μαραθώνια πορεία ειρήνης, στις 23.05.65 η τρίτη πορεία, η τέταρτη στις 22.5.66 και η πέμπτη δεν θα πραγματοποιηθεί ποτέ γιατί επιβλήθηκε η απριλιανή δικτατορία. Κατά την περίοδο της δικτατορίας η Ε.Ε.Δ.Υ.Ε. θα διαλυθεί στο εσωτερικό της χώρας, αλλά θα συνεχίσει την δράση της από το εξωτερικό, κατά της δικτατορίας. Με την πτώση της δικτατορίας θα επαναδραστηριοποιηθεί στον ελληνικό χώρο. Τα αιτήματα της σε γενικές γραμμές διατυπώνονταν ως εξής: αποχώρηση της Ελλάδας

²⁰³ «Τι θένε οι ελληνίδες», *Ελληνίδες*, τ.4, 1946, εσώφυλο.

²⁰⁴ Ψαρά Α., «Χρονικό μιας μετάβασης (1934-1948)», *Διαβάζω*, τ. 198, 1988, σελ. 29-36.

²⁰⁵ Ζηλάκος Κ., «Η πορεία της ΕΕΔΥΕ από την ιδρυτική διακήρυξη μέχρι το 14^ο συνέδριο», *Ριζοσπάστης*, 9.11.2003. Στο άρθρο αυτό αναφέρεται ότι, οι καταβολές της ΕΕΔΥΕ προέρχονται από ένα συμβάν που έγινε στις 5 Μαρτίου του 1951, ο Νίκος Νικοφορίδης εκτελέστηκε στη Θεσσαλονίκη μετά από καταδίκη του σε θάνατο από έκτατο στρατοδικείο, γιατί μάζευε υπογραφές για την «έκκληση της Στοκχόλμης» που απαιτούσε την κατάργηση και απαγόρευση των ατομικών όπλων.

από το ΝΑΤΟ, απομάκρυνση των αμερικανικών βάσεων και των πυρηνικών όπλων, δημιουργία αποπυρηνικοποιημένης ζώνης στα Βαλκάνια, και αφοπλισμό.²⁰⁶ Γενικότερα η Ε.Ε.Δ.Υ.Ε ήταν υπέρ του γενικού και πλήρους πυρηνικού αφοπλισμού, «ακολουθώντας όμως τις γραμμές της Μόσχας.»²⁰⁷

Το χειμώνα του 1962 προς 1963 έχουμε την δημιουργία του Συνδέσμου Νέων για τον Πυρηνικό Αφοπλισμό «Μπέρτραντ Ράσελ».²⁰⁸ Μια διακήρυξη για την ειρήνη και τον πυρηνικό αφοπλισμό, με πρωτοβουλία του τότε φοιτητή της νομικής Αθηνών Μιχάλη Περιστεράκη, θα κάνει την αρχή για τον σύνδεσμο. Η ανταπόκριση που βρήκε ήταν άμεση στους χώρους των φοιτητών, μαθητών και εργαζομένων της Αθήνας και επαρχίας. Η νεολαία της Ε.Δ.Α, και αργότερα η Δημοκρατική Νεολαία Λαμπράκη, θα στηρίζουν το σύνδεσμο και θα τον βοηθήσουν να απλωθεί σε ολόκληρη την χώρα. Ο σύνδεσμος «Μπέρτραντ Ράσελ» ήταν υπέρ του πλήρους και ελεγχόμενου πυρηνικού αφοπλισμού, ακολουθώντας τις θέσεις των κινημάτων ειρήνης των δυτικών χωρών, και κυρίως της Βρετανίας. Οι δύο αυτές κινήσεις, η Ε.Ε.Δ.Υ.Ε. και ο Σύνδεσμος Νέων για τον Πυρηνικό Αφοπλισμό «Μπέρτραντ Ράσελ» είχαν αρμονικές σχέσεις και συνεργάστηκαν στην οργάνωση πορειών ειρήνης και στην δημιουργία του φιλειρηνικού κλίματος στην Ελλάδα.²⁰⁹

Την δεκαετία του 1980, όπως αναφέραμε παραπάνω, θα δράσουν κάτω από την συνεχή επίβλεψη και καθοδήγηση των ελληνικών κομμάτων, ως επί το πλείστον της αριστεράς, οι παρακάτω επιτροπές ειρήνης: η Ε.Ε.Δ.Υ.Ε, Ελληνική Επιτροπή για την Διεθνή Ύφεση και Ειρήνη που πρόσκειται στο ΚΚΕ, η Κ.Ε.Α.Δ.Ε.Α., Κίνηση για την Εθνική Ανεξαρτησία, τη Διεθνή Ειρήνη και τον Αφοπλισμό του ΠΑΣΟΚ, και η Α.Κ.Ε., Αδέσμευτη Κίνηση Ειρήνης, του ΚΚΕ Εσωτ. Από το 1986, θα υπάρξουν συνεργασίες ανάμεσα σε επιτροπές ειρήνης και τον χώρο της οικολογίας, και συγκεκριμένα της «κοινωνικής οικολογίας».

Οι αντιρρησίες συνείδησης που θα προέλθουν από το χώρο του περιοδικού *Αρνούμαι* θα συνεργαστούν στενά με τις ειρηνιστικές αυτές κινήσεις και ιδιαίτερα με την κίνηση του ΚΚΕ Εσωτ., την ΑΚΕ, η οποία ήταν αρκετά ανοιχτή σε διάφορα ιδεολογικά ρεύματα. Όπως υποστηρίζει ο Ψύχας «χώραγε εκεί πέρα να τους στηρίζουνε τους αντιρρησίες... έτσι που κατασκηνώνανε σε βάσεις κλπ.» Δηλαδή,

²⁰⁶ Ζηλάκος Κ., «Η πορεία της ΕΕΔΥΕ από την ιδρυτική διακήρυξη μέχρι το 14^ο συνέδριο», ό.π.

²⁰⁷ Κιούσης Γ., Διονυσοπούλου Β., «Η ανταπόκριση ξεπέρασε κάθε προσδοκία», *Ελευθεροτυπία*, 12.02.2005.

²⁰⁸ Ο Μπέρτραντ Ράσελ ήταν ένας βρετανός φιλόσοφος μαθηματικός και νομπελίστας, αποτελώντας παράλληλα πρωτοπόρα και δεσπόζουσα μορφή στο αντιπυρηνικό κίνημα.

²⁰⁹ Κιούσης Γ., Διονυσοπούλου Β., «Η ανταπόκριση ξεπέρασε κάθε προσδοκία», ό.π.

συνεχίζοντας, «το στοιχείο της υποστήριξης και της προσωπικής στάσης ενός ειρηνιστή, φαινόταν με διάφορους τρόπους, είτε με το να δεθεί σε ένα συρματοπλεγμά είτε με το να κάνει μη βίαιη δράση μπροστά στους πυράλους, ή να αρνηθεί τη θητεία.»

4.4. Η θρησκεία

4.4.1. Μάρτυρες του Ιεχωβά

Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όσον αφορά την δράση τους όλα αυτά τα χρόνια σε σχέση με την αντίρρηση συνείδησης. Παρόλο που η παρούσα εργασία δεν έχει ως στόχο της να επικεντρωθεί στους θρησκευτικούς αντιρρησίες, ωστόσο δεν μπορούμε να μην αναρωτηθούμε για τα δογματικά εκείνα στοιχεία της πίστης τους που τους οδηγούν να αρνηθούν τη στράτευση, με αποτέλεσμα να διωχθούν από την πολιτεία, και συγκεκριμένα από τις στρατιωτικές αρχές, αλλά και την ορθόδοξη εκκλησία, διακινδυνεύοντας ακόμα και τη ζωή τους.

Σε επίσημο κείμενο²¹⁰ για την αντίρρηση συνείδησης, εκδιδόμενο από τους ίδιους τους Μάρτυρες του Ιεχωβά, υποστηρίζεται ότι οι λόγοι που αρνιούνται να πάρουν όπλο είναι γιατί εκτελούν κατά γράμμα τις εντολές του Ιησού Χριστού: «εκ τούτου θέλουμε να γνωρίσει ότι είστε μαθηταί μου, εάν έχετε αγάπη προς αλλήλους».²¹¹ Υποστηρίζεται πως ο Ιησούς με την ζωή του και με τις πράξεις του, μας έδειξε πως δεν πρέπει να έχουμε καμιά συμμετοχή σε πολεμικές ενέργειες. Για παράδειγμα όταν οι Ρωμαίοι στρατιώτες μαζί με τους Ιουδαίους ηγέτες πήγαν να συλλάβουν τον Ιησού στον Κήπο της Γεσθημανής, ο ίδιος αναφέρει τα παρακάτω λόγια προς τους μαθητές του και ιδιαίτερα στον Πέτρο, που πήγε να τον υπερασπισθεί: «Τότε λέγει προς αυτόν ο Ιησούς, επέστρεψον την μάχαιρα σου εις τον τόπο αυτής διότι πάντες όσοι πιάσωσι μάχαιραν δια μαχαίρας θέλουν απολεσθή.»²¹² Αντιτείνεται έτσι στο μίσος η αγάπη: «Αγαπάτε τους εχθρούς σας, αγαθοποιείται εκείνους οίτινες σας μισούσιν, ευλογείτε εκείνους, οίτινες σας καταρώνται, και προσεύχεσθε υπέρ εκείνων που σας βλέπτουσιν.»²¹³

Οι μάρτυρες του Ιεχωβά προσπάθησαν να μιμηθούν και να παραδειγματιστούν από τις πράξεις και τη ζωή του Χριστού. Η θέση τους απέναντι στον πόλεμο στηρίζεται στην αρχή της ουδετερότητας. Σύμφωνα με ορισμό που οι ίδιοι δίνουν: «Ουδετερότητα, είναι η στάση εκείνων που δεν παίρνουν το μέρος ούτε

²¹⁰ Μάρτυρες του Ιεχωβά και αντίρρηση συνείδησης, ό.π., σελ 12-16.

²¹¹ Ευαγγέλιο του Ιωάννη, κεφ. 13, εδάφιο 35.

²¹² Ευαγγέλιο του Ματθαίου, κεφ. 26 εδ. 52.

²¹³ Ευαγγέλιο του Λουκά, κεφ. 6, εδ. 27-28.

δίνουν την υποστήριξη τους σε κάποια από τις δύο ή περισσότερες αντιμέτωπες παρατάξεις. Είναι γεγονός της αρχαίας και της σύγχρονης ιστορίας ότι σε κάθε έθνος και κάτω από όλες τις περιστάσεις οι αληθινοί χριστιανοί προσπαθούν να διακρατούν πλήρη ουδετερότητα σχετικά με τις διαμάχες του κόσμου...» Χωρίς αυτό να σημαίνει πως οι Μάρτυρες του Ιεχωβά θα επιδιώξουν να μπουν σε μια διαδικασία αντιπαλότητας με άλλους που θα έχουν αντίθετη άποψη, «δεν παρεμποδίζουν τους άλλους να συμμετέχουν σε πατριωτικές τελετές, να υπηρετούν τις ένοπλες δυνάμεις... αλλά οι ίδιοι λατρεύουν μόνο τον Ιεχωβά, τον θεό της Αγίας Γραφής, έχουν αφιερώσει τη ζωή τους ανεπιφύλακτα σε αυτόν και δίνουν την πλήρη τους υποστήριξη στη βασιλεία του.»²¹⁴

Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά πεπεισμένοι ότι το τέλος του κόσμου πλησιάζει δεν ενδιαφέρονται για τα πολιτικά ζητήματα, υπακούουν στην εξουσία και στους νόμους, πληρώνουν τους φόρους, και δεν θα αμφισβητήσουν ούτε θα θελήσουν να αλλάξουν τη δεδομένη τάξη πραγμάτων. Μονάχα όταν οι προσταγές του κράτους και των νόμων αντιτίθενται στον ανώτερο νόμο του θεού, τότε η αντίδραση τους θα είναι άμεση, επιδεικνύοντας με τον τρόπο αυτό την προτεραιότητα που έχει στις επιλογές τους, η υπακοή τους στις θείες εντολές παρά σε οτιδήποτε άλλο επίγειο.

4.4.2. Άλλα θρησκευτικά ρεύματα

Υπάρχουν σαφείς μαρτυρίες ότι ένα μέρος των αντιρρησιών συνείδησης υιοθετεί εκδοχές του πρωτοχριστιανισμού, ή παίρνει κατά γράμμα τη χριστιανική διδασκαλία και την ειρηνιστική-ανθρωπιστική διάσταση που αυτή εμπεριέχει. Ωστόσο, δε φαίνεται αυτή η θεολογική αναφορά να λειτουργεί αυτόνομα, πέρα από ομάδες ή ιδεολογικά περιβάλλοντα με σαφείς πολιτικούς προσανατολισμούς, όπως π.χ. ο χώρος της κοινωνικής οικολογίας.

Επίσης, σύμφωνα με πληροφορίες που προέρχονται από ιστοσελίδα του ΣΑΣ, έχουν εμφανιστεί αρνητές στράτευσης που δηλώνουν πίστη σε διάφορα μειοψηφικά δόγματα. Υπάρχει καταγεγραμμένος ένας Αντβεντιστής της Έβδομης Ημέρας, ο οποίος εκπληρώνει εναλλακτική υπηρεσία, ένας Ευαγγελικός έχει ήδη ξεκινήσει τη διαδικασία αναγνώρισής του ως αντιρρησία συνείδησης, ενώ γίνεται λόγος και για ένα Μπαχάι.²¹⁵ Ωστόσο, παρόλο που βάσιμα μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι υπάρχουν ήδη τέτοιες περιπτώσεις, και πιθανότατα θα υπάρξουν

²¹⁴ Πώς να συζητάτε λογικά από τις Γραφές, Αθήνα, έκδοση Μαρτύρων του Ιεχωβά, 1985, σελ. 306.

²¹⁵ www.antirrisies.gr

ανάλογες στο μέλλον, αυτού του τύπου οι ιδεολογικές αναφορές δεν φαίνεται να έχουν πολιτικό βάρος τέτοιο που να επηρεάσουν τις εξελίξεις.

ΑΝΤΙΠΡΗΣΙΕΣ ΑΡΝΟΥΜΑΙ

Γιάννης Τσούκας: Αρνούμαι το στρατό επειδή είμαι Χριστιανός...

Σήμερα που η κλιμάκωση των εξοπλισμών έφτασε στο ανώτερο επίπεδο από καταβολής κόσμου και η στρατιωτικοποίηση έ-
γινε αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής κοινωνικής ζωής, της παραγωγικής διαδικασίας και της επιστημονικής έρευνας,
προχωρώντας στην στρατιωτικοποίηση του διαστήματος:

Εγώ, ο Γιάννης Τσούκας
Επειδή δεν μπορώ να είμαι Χριστιανός μόνο στα χαρτιά και όχι στην πράξη,
Επειδή η χριστιανική διδασκαλία απαγορεύει τη στρατιωτική θητεία με τα όπλα,
Επειδή οι διωγμοί του ρωμαϊκού κράτους στην αρχαία εποχή γίνονταν μεταξύ άλλων και λόγω της αρνητικής στάσης των Χρι-
στιανών να υπηρετήσουν στο στρατό,
Επειδή μετά από έρευνα που έκανα γνωρίζω ότι, αρχικά, όποιοι Χριστιανός πήγαινε στον πόλεμο τον αφορίζανε,
Επειδή υπάρχουν άλλα μέσα άμυνας, μακριά από την τακτική της αλληλοκαταστροφής του πολέμου, όπου ισχύει το δίκαιο
του ισχυροτέρου,
Επειδή συνέβηκε πολλές φορές το παράλογο ένας παπάς να ευλογεί τα όπλα ενός στρατού που πολεμούσε με έναν άλλο
στρατό, που και αυτός όμως είχε παπά που ευλογούσε τα όπλα εναντίον του πρώτου στρατού,
Επειδή ο πόλεμος δεν λύνει αλλά περιπλέκει τα προβλήματα,
Επειδή απαγορεύω στο κράτος να μου προδιαγράψει ποιοι είναι οι εχθροί μου,
Επειδή στην ουσία εχθρούς δεν έχω,
Επειδή αυτός που βρίσκεται στον αντίπαλο στρατό και αυτόν τον εξαναγκάσανε με τη βία να κάνει πόλεμο,
Επειδή έχω και φίλους Τούρκους που έχουν και αυτοί τις ίδιες ιδέες και κάνουν τις ίδιες προσπάθειες,

Επειδή πιστεύω ότι η ελευθερία της συνείδησης και των πεποιθήσεων αποτελεί θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα, που πρέπει
να γίνεται απεριόριστα σεβαστό,
Επειδή πιστεύω ότι η προώθηση της υπόθεσης της Ειρήνης δεν αποτελεί απλά ευχολόγιο, ούτε προνόμιο των κυβερνήσεων,
αλλά προϋποθέτει και την υιοθέτηση μιας απόλυτα προσωπικής στάσης, σαν έκφραση της συνείδησης του κάθε ατόμου,
Επειδή ποτέ μέχρι τώρα κανένας στρατός και κανένα εξοπλιστικό πρόγραμμα δεν απέτρεψε μια τοπική ή παγκόσμια πολεμι-
κή σύρραξη, αλλά αντίθετα, από τη φύση του, στάθηκε ενάντια στην κοινωνία και την οικολογική ισορροπία του πλανήτη, ανίκα-
νος να διαφυλάξει την ειρήνη,
Επειδή ο στρατός αποτελεί ένα σχολείο διαπαιδαγώγησης των νέων στον αυταρχισμό, την ιεραρχία, τη βία, τον παραλογισμό,
το γλύψιμο, τον σεξισμό, και τις εξουσιαστικές σχέσεις, μέσα σε συνθήκες ζωής απαράδεκτες και με χρονική διάρκεια που εξο-
ντώνει και αποκόβει τους νέους από την κοινωνική ζωή,
Επειδή η χώρα μας έχει το μεγαλύτερο αριθμό στρατιωτών και ξοδεύει για εξοπλισμούς τα περισσότερα χρήματα από όλες
τις χώρες του ΝΑΤΟ, σε σχέση με τις οικονομικές δυνατότητες και τον πληθυσμό της,
Επειδή σαν ειρηνιστής πιστεύω ότι η εδραίωση της Ειρήνης δεν επιτυγχάνεται με τον ανταγωνισμό των εξοπλισμών, αλλά
πολεμώντας τον πόλεμο και τις αξίες που τον γεννούν, αρνούμενος τον στρατό και κάθε μηχανισμό βίας και καταστολής,
ΑΡΝΟΥΜΑΙ δημόσια, συνειδητά και υπεύθυνα να υπηρετήσω τις Ελληνικές ένοπλες δυνάμεις και να τις εξυπηρετήσω καθ’
οιονδήποτε τρόπο, για λόγους που επιβάλλει η συνείδησή μου, οι φιλοσοφικές, πολιτικές, ηθικές, ανθρωπιστικές και ειρηνιστι-
κές πεποιθήσεις μου.
Αρνούμαι να μάθω να χρησιμοποιώ τα όπλα και να τα στρέψω, για οποιονδήποτε λόγο, ενάντια σε οιονδήποτε συνάνθρωπό
μου.
Πιστεύω ότι οι διατάξεις του ελληνικού Συντάγματος δεν αποτελούν εμπόδιο για την υιοθέτηση ενός νομοθετικού πλαισίου
για την άρνηση στράτευσης και τη δυνατότητα για μια εναλλακτική κοινωνική θητεία, ανεξάρτητη από τον στρατιωτικό σχεδια-
σμό, και με δραστηριότητα σύμφωνη με τις κοινωνικές, οικολογικές και ειρηνιστικές πεποιθήσεις μου.
Απατώ πολιτική υπηρεσία με αυτοδιαχείριση, που να προωθεί τον ειρηνικό τρόπο επίλυσης των διενέξεων ανάμεσα σε κρά-
τη.
Αυτή η πολιτική υπηρεσία δεν πρέπει να διαρκεί περισσότερο από το χρόνο διάρκειας της θητείας στο στρατό. Μια πολιτική
υπηρεσία όπως στα δυτικοευρωπαϊκά κράτη, που —συντά— στην πραγματικότητα είναι καταναγκαστική εργασία, δεν τη δέχο-
μαι. Όταν θεσπισθεί, πρέπει να είναι υπηρεσία για την ειρήνη.

Γιάννης Τσούκας
Josefstrasse 6
4800 Bielefeld 1
B. R. Deutschland

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΤΩΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ
ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

5.1. Το «τρελόχαρτο»

Το «τρελόχαρτο» αποτέλεσε και αποτελεί την πιο διαδεδομένη πρακτική άρνησης στην στράτευση. Για την πρακτική του τρελόχαρτου ενδεικτική είναι η μαρτυρία του Φίλιππα Κυρίτση, η οποία καταγράφεται σε βιβλίο που έχει μορφή ημερολογίου. Στο βιβλίο-ημερολόγιο αυτό, που τιτλοφορείται *Το τρελόχαρτο*,²¹⁶ αναφέρεται λεπτομερώς η ανεπιτυχής προσπάθεια του συγγραφέα του να απαλλαγεί από το στρατό για λόγους υγείας, επικαλούμενος ψυχιατρικές διαγνώσεις και σχετικά πιστοποιητικά υγείας από δημόσια και ιδιωτικά ψυχιατρεία.²¹⁷

Τιμωρημένος στο παρελθόν με εννεαετή φυλάκιση, ο Κυρίτσης υπήρξε, κατά τη ρήση του Άσημου ο πρώτος Έλληνας αναρχικός που κατάφυγε στη λύση της απεργίας πείνας «μέσα στη φυλακή, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί κίνημα συμπαράστασης.»²¹⁸ Καταδικάστηκε στις 11 Σεπτέμβρη του 1978 σε εννιά χρόνια φυλακή για κατασκευή, κατοχή και απόκρυψη οκτώ βομβών Μολότοφ, και με την ίδια κατηγορία η σύζυγός του, Σοφία Κυρίτση, σε πέντε χρόνια.²¹⁹ Στο ημερολόγιο καταγράφονται με λεπτομέρειες και ακριβή τεκμηρίωση, με παράθεση ονομάτων και τοποθεσιών, οι προσπάθειές του να επιτύχει την απαλλαγή από την υποχρέωση εκπλήρωσης της στρατιωτικής του θητείας για λόγους υγείας, επικαλούμενος ψυχικά προβλήματα. Η άρνηση στράτευσης δικαιολογείται στο κείμενο με αναφορά σε ιδεολογικούς λόγους, οι οποίοι αντλούν στοιχεία από τον αναρχικό χώρο. Μάλιστα, στο ημερολόγιο σχολιάζεται ποικιλοτρόπως η τρέχουσα επικαιρότητα, η ψυχολογική

²¹⁶ Κυρίτσης Φ., *Το τρελόχαρτο*, ό.π. Για τους σκοπούς του ημερολογίου είναι χαρακτηριστικό το παρακάτω απόσπασμα: «*Άρχισα να το γράφω, για να αφήσω κάτι πίσω μου στην περίπτωση που ο στρατός καταφέρει και με εξοντώσει. Κάτι που θα ενοχοποιεί τόσο τους φυσικούς και ηθικούς αυτουργούς της ενδεχόμενης εξόντωσής μου, όσο και τους 'πολλούς' φίλους μου που θα με άφηναν ακάλυπτο σε μια τόσο δύσκολη στιγμή της ζωής μου. Το ημερολόγιο το έβλεπα και το βλέπω σαν μοναδικό μέσο αυτοάμυνας, αν όχι απέναντι στη βιολογική μου εξαφάνιση, τουλάχιστον της εξαφάνισης της θέσης μου μέσα στην ιστορία*» (σελ. 328).

²¹⁷ Η σύνταξη του ημερολογίου ξεκινά τη Δευτέρα 13 Ιουλίου του 1987 και διαρκεί έως την Παρασκευή 25 Νοεμβρίου 1988, αποσκοπεί στην αυτοπροστασία και στη δημοσίευση μιας επικείμενης εξοντωτικής δίωξης, σύμφωνα με τον συντάκτη του. Δύο χρόνια πριν, το 1985, ο συγγραφέας είχε καταφέρει να απαλλαγεί για λόγους υγείας, και είχε πάρει διετή αναβολή κατάταξης. Η δεύτερη όμως φορά ήταν ανεπιτυχής. Αυτή τη φορά, η προσπάθεια απαλλαγής για λόγους υγείας δεν πέτυχε και η κλήση του να υπηρετήσει τη στρατιωτική θητεία του στην Τρίπολη εκκρεμεί..

²¹⁸ Κυρίτσης Φ., *Το τρελόχαρτο*, ό.π., σελ. 339.

²¹⁹ Για το ιστορικό της δίωξης βλ. Κυρίτση Σ. & Κυρίτσης Φ., *Η υπόθεση της σοφίας και του Φίλιππα Κυρίτση*, Αθήνα, χχ.

κατάσταση της αναμονής και των κοινωνικών συναναστροφών, με τη χρήση μιας σαφούς ιδεολογικής ρητορικής. Επιπλέον, καταγράφονται και σχολιάζονται όλα τα συμβάντα που σχετίζονται αφενός με τη δράση αναρχικών ομάδων ή ατόμων και αφετέρου κάθε συμβάν που σχετίζεται με το στρατό και απασχολεί τα Μ.Μ.Ε. Η στάση του είναι πάντοτε κριτική, με σαφή αντιεξουσιαστική και αντιμιλιταριστική επιχειρηματολογία.

Ενδεικτικό είναι το παρακάτω απόσπασμα, όπου και εισάγεται εμμέσως και η προβληματική του κοινωνικού φύλου: *«Γιατί σ' αυτήν την χώρα, όποιο παιδί γεννηθεί αγόρι, από τη στιγμή της γέννησής του, κουβαλάει μαζί του μια βαριά καταδίκη (...). Την καταδίκη να εξανδραποδιστεί, να γίνει δηλαδή, δούλος, χωρίς κανένα δικαίωμα, στην υπηρεσία των επαγγελματιών δολοφόνων, που υπερασπίζονται τα συμφέροντα των Αμερικανών ιμπεριαλιστών στο χώρο της ανατολικής μεσογείου. Των στρατιωτικών, που έχουν σαν επάγγελμα τον θάνατο, και η αξία τους για την κοινωνία είναι τόσο μεγαλύτερη, όσο μεγαλύτερη δύναμη έχουν αυτοί να σκοτώνουν. (...) Από τη στιγμή της γέννησής του, το παιδί, αν γεννηθεί αγόρι, κουβαλάει μαζί του το θάνατο. Κι αυτό το ανεξίτηλο στίγμα το λένε 'αριθμό μητρώου αρρένων'. Πόσα και πόσα παιδιά έχουν δολοφονηθεί στα στρατόπεδα και στις στρατιωτικές φυλακές, ή έχουν τρελαθεί, επειδή είχαν την ατυχία να γεννηθούν αγόρια... Αλλά η νοσηρή, σαδιστική κοινωνία είναι πάντα διψασμένη για αίμα.»*²²⁰

Είναι δύσκολο να καταγραφεί στατιστικά το ποσοστό αυτών που απαλλάχθηκαν για λόγους υγείας, επικαλούμενοι ψυχιατρικές διαγνώσεις, όντας άτυποι ιδεολογικοί αντιρρησίες συνείδησης. Στο «τρελόχαρτο», πέρα από τα άτομα που έχριζαν πράγματι ψυχιατρικής φροντίδας, θα πρέπει να προσθέσουμε τις περιπτώσεις εκείνες που για καθαρά λόγους αποφυγής της στράτευσης και ευκολίας, κατέφευγαν σε «πλάγια μέσα», δίχως την επίκληση μιας ιδεολογίας ή ενός φιλοσοφικού πιστεύω. Μόνο ένα ποσοστό αυτών που απαλλάχθηκαν για λόγους υγείας και σχετίζονται με «ψυχικά προβλήματα» αποτελεί ιδεολογικούς αντιρρησίες συνείδησης.²²¹

Το ημερολόγιο του Κυρίτη έχει εξαιρετική σημασία γιατί αναδεικνύει το «τρελόχαρτο» ως μια αυτόνομη πρακτική. Αυτό καταδεικνύεται από το περιεχόμενο του ημερολογίου, και από την χρονική συγκυρία, η οποία συμπίπτει τόσο με την

²²⁰ Κυρίτης Φ., *Το τρελόχαρτο*, ό.π., σελ. 24.

²²¹ Για παράδειγμα και άλλες κοινωνικές ομάδες, όπως πολλοί τσιγγάνοι αποφεύγουν την στράτευση, στο πλαίσιο μιας οικογενειακής στρατηγική και συμπαράστασης.

περίπτωση του ιδεολογικού αρνητή στράτευσης Μιχάλη Μαραγκάκη, όσο και με την «περίπτωση Λαζόπουλου», ο οποίος υποχρεώθηκε να υπηρετήσει τη θητεία του, μετά από ακύρωση απαλλαγής του.

Ο Κυρίτσης καταγράφει όλο το ιστορικό της δήλωσης άρνησης στράτευσης του Μαραγκάκη, της φυλάκισής του, και των αγώνων του. Μάλιστα, η δημοσιοποίηση της περίπτωσης Μαραγκάκη αποτέλεσε, σύμφωνα με τον ίδιο, πρότυπο και σύμβολο για κάθε άτομο που την ίδια περίοδο σκεφτόταν, εκκινώντας από διαφορετικές ιδεολογικές αφετηρίες, να αρνηθεί τη στράτευση.²²² Είναι χαρακτηριστικό η παρακάτω μαρτυρία του Κυρίτση: *«Για έναν άνθρωπο σαν και μένα που ο στρατός παίζει τόσο καθοριστικό ρόλο για τη ζωή του, αναμφίβολα, μια είδηση σαν αυτή για τον Μαραγκάκη έχει τεράστια σημασία. Τονώθηκα ηθικά όταν διάβασα την είδηση αυτή, γιατί αισθάνθηκα ότι ο αγώνας ενάντια στον δολοφονικό μηχανισμό, που λέγεται στρατός, δεν γίνεται από μένα και μόνο αλλά κι από άλλους που υφίστανται κι αυτοί τα πάνδεινα, γιατί αρνούνται να προδώσουν την ανθρωπιά τους.»*²²³ Ο ίδιος τον κατατάσσει στους «ηρωικούς αγωνιστές», στους οποίους οφείλουν να συμπαρασταθούν οι αναρχικοί.

Ωστόσο, αν και παρακολουθεί την εξέλιξη της υπόθεσής του και εμπνέεται από τον αγώνα του, μιλώντας μάλιστα για ένα νεοσύστατο, αν και ασθενές, κίνημα υπεράσπισης των αντιρρησιών στράτευσης, σε κανένα σημείο του βιβλίου δεν τίθεται το ζήτημα είτε άμεσης άρνησης στράτευσης από τον ίδιο, με δημόσια δήλωση, είτε επίκλησης μιας, μη θεσμοποιημένης ακόμα, εναλλακτικής θητείας.²²⁴

Πέρα από το ζήτημα του ιατρικού απόρρητου και τη σχετική δημόσια συζήτηση στα τέλη της δεκαετίας του 1980, μια νέα ανησυχία αναδεικνύεται από την πλευρά των αναρχικο-εναλλακτικών. Αυτή είναι η «ψυχιατρικοποίηση του τρελόχαρτου» δηλαδή η περιθωριοποίηση και ο στιγματισμός των ανθρώπων που το επιλέγουν ως λύση. Χαρακτηριστική είναι η συζήτηση που γίνεται για το θέμα του

²²² Αντιθέτως, για τον Σωτηρόπουλο, η πράξη του Μαραγκάκη τον οδήγησε στην απόρριψη της λύσης του «τρελόχαρτου»: *«Συνοψίζω λοιπόν, ότι αν δεν συνέβαινε αυτό το ευτυχές γεγονός, να γνωρίσω μέσω του Μιχάλη Μαραγκάκη, και των παιδιών, των συντρόφων που τον υποστήριζαν, αν δεν γνώριζα τη δυνατότητα αυτή, δεν θα ήμουν σήμερα αντιρρησίας συνείδησης. Αλλά ένα ακόμα τρελόχαρτο στο πλήθος των ανθρώπων που απέφευγαν μ' αυτό τον τρόπο την στράτευσή τους... Γράφτηκα λοιπόν στο Σύνδεσμο.»* Απόσπασμα από τη συνέντευξη με τον Δημήτρη Σωτηρόπουλο, σημερινό πρόεδρο του ΣΑΣ.

²²³ Κυρίτσης Φ., *Το τρελόχαρτο*, ό.π., σελ. 69.

²²⁴ Κυρίτσης Φ., *Το τρελόχαρτο*, ό.π., σελ. 122. Το βιβλίο κλείνει με την επιλογή να διεκδικήσει νομικά, και όχι πια ιατρικά, την άρνηση του να καταταγεί, επικαλούμενος αυτή τη φορά τη στρατιωτική νομοθεσία, που απαλλάσσει από τη στράτευση, ή μάλλον απαγορεύει τη στράτευση, σε όποιον έχει καταδικαστεί τελεσίδικα με ποινή, που σημειωτέον αυτό για τους στρατιωτικούς επιβάλλει την καθαίρεση

στρατού σε φεστιβάλ της ΕΑΡ. Ο Μιχάλης Πρωτοψάλτης, ως εκπρόσωπος του περιοδικού *Άνθη του Κακού*, θέτει τον προβληματισμό του: «το ζητούμενο δεν είναι να βρεθεί η μία και μοναδική στάση που είναι 'κινηματική' και 'σωστή' και πολεμά όλες τις άλλες ούτε το 'κατέβασμα γραμμής στις μάζες' αλλά ο εναρμονισμός όλων των υπαρκτών αντιστάσεων στη στρατιωτική κτηνωδία.»²²⁵ Ουσιαστικά προβάλλει την ανησυχία του ότι, με την καθιέρωση πλέον της κοινωνικής ή εναλλακτικής θητείας και της όλο και μεγαλύτερης αποδοχής της από τον κόσμο ως πλέον η νόμιμη πρακτική, θα εξοβελιστούν ενδεχομένως άλλες δράσεις όπως το τρελόχαρτο ή οι ανυπότακτοι κ.ά. Η ανησυχία του είναι εύλογη γιατί ο αναρχικός χώρος δεν προτιμάει τη λύση της εναλλακτικής θητείας, παρόλο που όπως ήδη ειπώθηκε είχαν γίνει προσπάθειες μέσω του ΣΑΣ προς αυτή την κατεύθυνση. Έτσι, κατά τον ίδιο, «το ζήτημα δεν είναι όταν θεσμοθετηθεί ή όποια εναλλακτική κοινωνική υπηρεσία και δικαιωθεί ο αγώνας των αντιρρησιών αυτό να γίνει εις βάρος του τρελόχαρτου δηλαδή να μην παίρνει ο κόσμος τρελόχαρτο και περιθωριοποιείται.»²²⁶

Μια άλλη ενδεικτική περίπτωση αρνητή στράτευσης που επέλεξε την λύση του τρελόχαρτου είναι ο Τ.Φ., δημόσιος υπάλληλος, όντας ιδεολογικώς αντίθετος με τη στράτευση, επέλεξε και επέτυχε να απαλλαγεί από αυτήν για λόγους υγείας, επικαλούμενος ψυχιατρικές διαγνώσεις.²²⁷ Ο δρόμος του «τρελόχαρτου» θα είχε το τίμημα του αποκλεισμού από μια θέση εργασίας στο δημόσιο τομέα, και μια σειρά από επιμέρους προβλήματα με τη διοίκηση, εάν η ανεξάρτητη Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων δεν έθετε ένα ανυπέρβλητο φραγμό στην πρόσβαση σε πληροφορίες που αφορούν τη σωματική ικανότητα (Ι), ανοίγοντας ένα νέο κεφάλαιο στην αντίρρηση συνείδησης.²²⁸ Με απόφασή της, στις 29.11.2000 ορίζει ότι «η έκδοση πιστοποιητικών στρατολογικής κατάστασης τύπου Α (...) πρέπει να περιλαμβάνουν μόνο όσα στοιχεία είναι απαραίτητα για το σκοπό τον οποίο αυτά επιτελούν. Η αναγραφή οποιουδήποτε άλλου στοιχείου που δεν ανταποκρίνεται στο

²²⁵ Ομιλία του Μιχάλη Πρωτοψάλτη στο φεστιβάλ της ΕΑΡ το χειμώνα του 1987-1988. Βλ. Πρωτοψάλτης Μ., «Ενάντια στο Στρατό», περιοδικό *Τα Άνθη Του Κακού*, τεύχος 2, χειμώνας του 1988, σελ 39.

²²⁶ Βλ. Πρωτοψάλτης Μ., «Ενάντια στο Στρατό», ό.π., σελ. 39.

²²⁷ Είναι αυτονόητο ότι πρόκειται για αρχικά που παραπέμπουν σε ψευδώνυμο, για ευνόητους λόγους προστασίας της ανωνυμίας του πληροφορητή μας.

²²⁸ Σωματική Ικανότητα είναι η κατηγορία που κατατάσσει ο στρατός τον στρατεύσιμο ανάλογα με τη σωματική και πνευματική του υγεία, ώστε να του ανατεθούν τα αντίστοιχα καθήκοντα. Η κατηγοριοποίηση έχει ως εξής: Ι1 (πλήρως υγιής), Ι2, Ι3 (είτε με όπλο είτε χωρίς όπλο), Ι4 (χωρίς όπλο) και Ι5 (εξαίρεση από τη στράτευση για λόγους υγείας). Οι κατηγορίες Ι3 χωρίς όπλο και Ι4 δε φέρουν όπλα και δεν εκπαιδεύονται σε αυτά ούτε εκτελούν ένοπλες υπηρεσίες (σκοπιές, περίπολα κλπ.).

σκοπό της επεξεργασίας, ήτοι, στη συγκεκριμένη περίπτωση, η αναγραφή σε αυτά της κρίσης σωματικής ικανότητας και του τύπου ικανότητας με τον οποίο κάποιος ολοκλήρωσε τη θητεία του, είναι περιττή και παράνομη. (...) Η αναγραφή, επομένως, στο πιστοποιητικό οποιουδήποτε άλλου δεδομένου και, ιδιαίτερα, η αναγραφή προσωπικών στοιχείων που έχουν σχέση ή υποδηλώνουν την ψυχική και σωματική κατάσταση της υγείας προσώπου μετά την ολοκλήρωση της στρατιωτικής του θητείας, αντίκειται στις διατάξεις του νόμου (...).

Ο Τ.Φ. τοποθετεί τον εαυτό του στον ευρύτερο χώρο των συμπαθούντων του αντιεξουσιαστικού χώρου, αναγνωρίζοντας ωστόσο ότι η λύση του τρελόχαρτου και των δικών του επιλογών να εργαστεί ως δημόσιος υπάλληλος, πολύ απέχουν από τις πιο «θαρραλέες» δηλώσεις των ολικών αρνητών στράτευσης. Πρόκειται, στην περίπτωση αυτή, για μια πολιτική επιλογή ενάντια στο θεσμό του στρατού, και όχι για μια διαφυγή από μια υποχρέωση με σκοπό τη βολή και την αποφυγή μιας πολύμηνης ταλαιπωρίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Τ.Φ. επέλεξε τη λύση του «τρελόχαρτου» μια εποχή κατά την οποία, όντας πτυχιούχος δύο πανεπιστημιακών τμημάτων, απέκλειε εν γνώσει του την προοπτική της εργασίας στο δημόσιο τομέα.

Σε κάθε περίπτωση, η επίκληση «ψυχολογικών προβλημάτων» για ιδεολογικούς λόγους φέρνει το άτομο μπροστά σε μια σειρά από διλήμματα και μικροσυγκρούσεις στις οποίες πρέπει να αντεπεξέλθει. Όπως αναφέρει σε ανώνυμη επιστολή με την οποία καταθέτει την προσωπική του μαρτυρία σε σχετική αντιμιλιταριστική ιστοσελίδα ένας αντιρρησίας συνείδησης που επέλεξε αυτό το δρόμο «... ήταν μεγάλη η πορεία που τραβήξαμε μέχρι να φτάσουμε μέχρι εδώ. Μια πορεία που ξεκίνησε από τους τσακωμούς στο σπίτι και τη συγκατάθεση των γονιών που μετά από κόπο πήρα, μέσα από τις ανασφάλειες και το άγχος για να παρθεί η οριστική απόφαση και μέχρι τις ατελείωτες κουβέντες με ανθρώπους που ήταν πιο έμπειροι στο θέμα και νοιάζονταν να με βοηθήσουν».²²⁹ Πρόκειται για μια στοχευμένη πρακτική, η οποία έχει το τίμημά της: «Εγώ ένα μήνα τώρα ακούρευτος και αζύριστος, μοιάζω σαν πραγματικός παλιάτσος. Φοράω μια παλιά φόρμα και μακρυμάνικη μπλούζα, μέσα Ιούλη και με καύσωνα, λες και υπάρχει ενδυματολογία για τους ανθρώπους με ψυχικά προβλήματα. (...) Αναθαρρεύω πάντως γιατί αν κρίνω από τον τρόπο που με κοιτάνε μάλλον είμαι πειστικός και παίζω το θέατρο καλά.» Μετά από πολυήμερες διαδικασίες καταλήγει στην επιτροπή απαλλαγών όπου και πετυχαίνει

²²⁹ «Η εξομολόγηση ενός μουρλάκια», Πέμπτη 30 Μαΐου 2002, στο www.omhroi.gr.

ετήσια αναβολή. Η χαρά είναι μεγάλη, η επιτυχία ανασυγκροτείται με όρους συλλογικής νίκης: *«Τέτοια αίσθηση ελευθερίας! Ήθελα να φωνάζω από χαρά! Το πιο σπουδαίο, κατά τη γνώμη μου είναι το ότι σπας το καθιερωμένο. Κόντρα στους κλέφτες της ζωής, τίποτα δεν είναι πια αυτονόητο και όλα παλεύονται (...) Να πάρουμε τις ζωές μας στα χέρια μας. Να το πάρουν χαμπάρι όλοι οι φορείς της εξουσίας ότι δεν θα κάμψουν την αντίστασή μας τόσο εύκολα, ούτε με το στρατό, ούτε με τη μισθωτή σκλαβιά αλλά ούτε και με οποιοδήποτε άλλο τρόπο! Θα βρίσκουμε πάντα τρόπους να αντιστεκόμαστε και θα είμαστε πάντα πιο έξυπνοι και πιο δυνατοί. Στο τέλος, εμείς θα είμαστε οι νικητές».*

Απολαυστική είναι επίσης η λεπτομερής εξιστόρηση του γνωστού αναρχικού μουσικοσυνθέτη Νικόλα Άσιμου για τον τρόπο που κατάφερε, προσποιούμενος τον ψυχασθενή, να πάρει αναβολή στρατεύσης, γιατί *«δεν γουστάριζε ούτε μία ώρα να μείνει στο στρατό».*²³⁰

Ο ΣΑΣ φαίνεται να είναι επιφυλακτικός με την πρακτική του «τρελόχαρτου», λόγω της μη δημοσιοποίησης του θέματος. Είναι ενδεικτική η προσωπική διαφωνία του Σωτηρόπουλου, του σημερινού προέδρου του ΣΑΣ, όσον αφορά το «τρελόχαρτο»: *«Δεν επέλεξα τελικά το τρελόχαρτο, γιατί οτιδήποτε ήθελα να διεκδικήσω, με όρους αξιοπρέπειας και πολιτικής εντιμότητας. Θεώρησα λοιπόν πρώτη φορά πως το τρελόχαρτο δεν είναι και απόλυτα έντιμη πράξη, που έχει ως αποτέλεσμα μια ενσωμάτωσή σου σε ένα μηχανισμό που προάγει, αναπαράγει την κρατική ιδεολογία, την ιεραρχία, και πολύ περισσότερο δε τη βία. Δεν γίνεται με τον πιο ευσυνείδητο ή τον πιο αξιοπρεπή τρόπο.»*²³¹

5.2. Άοπλη και Εναλλακτική Θητεία

Οι στρατεύσιμοι έχουν πλέον το δικαίωμα, επικαλούμενοι θρησκευτικούς ή ιδεολογικούς λόγους, να δηλώσουν ότι: α) δεν επιθυμούν να υπηρετήσουν στις ένοπλες δυνάμεις, ή β) να υπηρετήσουν άοπλη θητεία, σε δημόσιους φορείς και υπηρεσίες.

5.2.1. Άοπλη Θητεία

Ο θεσμός της άοπλης θητείας θεσπίστηκε για πρώτη φορά το 1977, στο πλαίσιο των προσπαθειών των ελληνικών αρχών να αντιμετωπίσουν το σταθερό «πρόβλημα»

²³⁰ Άσιμος Ν., *Αναζητώντας κροκανθρώπους*, Αθήνα, Βιβλιοπέλαγος, 2000, σελ. 95-126.

²³¹ Απόσπασμα από συνέντευξη με τον Δημήτρη Σωτηρόπουλο, σημερινό πρόεδρο του ΣΑΣ.

κυρίως των ατόμων που επικαλούνταν τη θρησκευτική τους πίστη ως Μάρτυρες του Ιεχωβά, με το Ν.731/1977 (ΦΕΚ 314/14.10.1977, τ. Α).²³² Συγκεκριμένα, με το άρθρο 1 αντικαταστάθηκε το άρθρο 6 του υφιστάμενου τότε Ν. 720/1970, με το οποίο ρυθμίζονταν η διάρκεια της στρατιωτικής θητείας, και συγκεκριμένα στην παράγραφο 5 αναφέρεται ότι *«κατ' εξαίρεσιν οι ένεκα θρησκευτικών πεποιθήσεων αρνούμενοι να φέρουν όπλα, υποχρεούνται εις εκπλήρωσιν αόπλου υποχρεώσεως θητείας ή εκγυμνάσεως επί χρόνον διπλάσιον της υπό των ενόπλων εκπληρουμένης.»*

Για είκοσι χρόνια η άοπλη θητεία αποτέλεσε σταθερή επιλογή των ατόμων που επικαλούνταν θρησκευτικές πεποιθήσεις τέτοιες που δεν τους επέτρεπαν να φέρουν όπλα. Το 1988, μετά από την πρώτη δημόσια δήλωση άρνησης στράτευσης από τον Μαραγκάκη, η κυβέρνηση, υπό την πίεση του μεγάλου κινήματος συμπαράστασής του, στην Ελλάδα και το εξωτερικό, επέκτεινε το δικαίωμα στην άοπλη θητεία και για τα άτομα που επικαλούνται, εκτός από θρησκευτικές και ιδεολογικές πεποιθήσεις. Συγκεκριμένα, στην παράγραφο 2 του Ν.1763/88 (ΦΕΚ 57/24.3.1988, τ. Α) του άρθρου 5 αναφέρονται τα εξής: *«Όσοι λόγω των θρησκευτικών ή ιδεολογικών τους πεποιθήσεων αρνούνται να φέρουν όπλα, υποχρεούνται να εκπληρώσουν πλήρη ή μειωμένη άοπλη θητεία διπλάσια κατά περίπτωση αυτής που ορίζεται για την κατηγορία στην οποία ανήκουν, καθώς και την προβλεπόμενη κάθε φορά εφεδρική υποχρέωση.»*

Επομένως, για περίπου δέκα χρόνια, από το 1988 έως το 1997 που θεσπίστηκε η εναλλακτική υπηρεσία, η επιλογή της άοπλης θητείας ήταν η μόνη θεσμική διέξοδος των αντιρρησιών συνείδησης. Οι διατάξεις των νομικών αυτών ρυθμίσεων ήταν προφανέστατα τιμωρητικές και αποτρεπτικές, στο βαθμό που όριζαν διπλάσιο χρόνο για τα άτομα που επέλεξαν να υπηρετήσουν στο στρατό δίχως να παραλάβουν όπλο.

²³² Είναι ενδεικτικό του ότι ο νόμος αποσκοπούσε στην διευθέτηση του προβλήματος των Μαρτύρων του Ιεχωβά, υπό τη διεθνή πίεση, το παρακάτω απόσπασμα της Εισηγητικής Έκθεσης: «Με τα επικρατούντα εις το Ευρωπαϊκόν Κοινοβούλιο ουδεμία άλλη αντίκρουσις είναι δυνατή πλην της θεσπίσεως διά τους Μάρτυρας του Ιεχωβά αόπλου στρατιωτικής υποχρεώσεως θητείας ή εκγυμνάσεως αυξημένης και ποινικής τακτοποιήσεως των τούτων καταδικασθέντων ή υπό κατηγορίας τελούντων δι' ανυπακοήν, εκ λόγων θρησκευτικής πεποιθήσεως, εις Δ/γὴν ὅπως φέρουν όπλα.» (Τσαρούχας Κ., *Αντιρρησίες συνείδησης*, ό.π., σελ. 89).

5.2.2. Εναλλακτική κοινωνική υπηρεσία

Τόσο η διαδικασία της άοπλης θητείας όσο και της εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας διέπεται πλέον από το Ν.3421/2005 «Στρατολογία των Ελλήνων και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ 302/13.12.2005, τ. Α), ο οποίος αντικατέστησε τον Ν.2510/1997 (ΦΕΚ 136/27.6.1997, τ. Α). Με τον νόμο αυτό θεσπίστηκε για πρώτη φορά η εναλλακτική θητεία, όπως έχουμε αναφέρει παραπάνω.²³³

Συγκεκριμένα, στο άρθρο 59, παράγραφος 2 και 3, αναφέρεται ότι *«όσοι για λόγους συνείδησης αρνούνται να εκπληρώσουν τη στρατεύσιμη στρατιωτική τους υποχρέωση, επικαλούμενοι τις θρησκευτικές ή ιδεολογικές τους πεποιθήσεις, μπορεί να αναγνωρίζονται ως αντιρρησίες συνείδησης (...). Οι λόγοι συνείδησης που αναφέρονται (...) πρέπει να απορρέουν από μία γενική αντίληψη για τη ζωή, βασισμένη σε συνειδητές θρησκευτικές, φιλοσοφικές ή ηθικές πεποιθήσεις, που εφαρμόζονται από το άτομο απαράβατα και εκδηλώνονται με τήρηση ανάλογης συμπεριφοράς»*. Όσοι αναγνωριστούν ως αντιρρησίες συνείδησης καλούνται να προσφέρουν, όπως ορίζεται στο άρθρο 4, *«είτε άοπλη στρατιωτική υποχρέωση είτε εναλλακτική υπηρεσία, σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου αυτού.»*

Για να αναγνωριστεί κάποιος ως αντιρρησίας, είτε θρησκευτικός είτε ιδεολογικός, θα πρέπει να το δηλώσει και να υποβάλει σειρά απαραίτητων δικαιολογητικών. Μεταξύ αυτών και υπεύθυνη δήλωση όπου να αναφέρονται οι λόγοι που κάποιος επικαλείται προκειμένου να αναγνωριστεί ως αντιρρησίας συνείδησης. Στο άρθρο 62 ορίζεται η διαδικασία της αναγνώρισης, η οποία προϋποθέτει την εξέταση από επιτροπή, αποτελούμενη από δύο καθηγητές ΑΕΙ με ειδικότητα *«στη φιλοσοφία ή στις κοινωνικές-πολιτικές επιστήμες ή στην ψυχολογία»*, δύο ανώτερους αξιωματικούς (έναν του στρατολογικού κι έναν του υγειονομικού) και έναν σύμβουλο ή πάρεδρο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, ο οποίος και εκτελεί χρέη προέδρου.

²³³ Το 2003 με το προεδρικό διάταγμα υπ' αριθμ. 292 κωδικοποιούνται σε ενιαίο κείμενο, διατυπωμένες στη δημοτική, οι διατάξεις νόμων στρατολογικής φύσης, μεταξύ των οποίων και οι σχετικές προβλέψεις για την άοπλη και εναλλακτική θητεία. Βλ. ΦΕΚ 288/30.10.2003, τ. Α.

Η διάρκεια της θητείας των επισήμως αναγνωρισμένων ως αντιρρησιών συνείδησης είναι αυξημένη σε σχέση με την κανονική. Βάσει του Ν.3421/2005 (άρθρο 60) η χρονική διάρκεια της άοπλης και της εναλλακτικής θητείας, με κανονική θητεία δώδεκα μήνες, δίνεται από τον παρακάτω πίνακα:

Αν ο ενδιαφερόμενος επρόκειτο να υπηρετήσει κανονική θητεία:	Στην άοπλη στρατιωτική θητεία θα υπηρετήσει:	Στην εναλλακτική θητεία θα υπηρετήσει:
12 μήνες	24 μήνες	30 μήνες
9 μήνες	20 μήνες	25 μήνες
6 μήνες	16 μήνες	20 μήνες

Ωστόσο, στο άρθρο 60, παρ. 2, προβλέπονταν η δυνατότητα με υπουργική απόφαση απόλυσης των αντιρρησιών συνείδησης «(...) πριν από την συμπλήρωση του χρόνου υπηρεσίας που προβλέπεται από την προηγούμενη παράγραφο, όχι όμως πριν από τη συμπλήρωση του χρόνου πραγματικής στρατιωτικής υπηρεσίας, που ισχύει για την οριστική απόλυση των ενόπλων υπηρετούντων, προσαυξημένη ως εξής: α) τουλάχιστον κατά το ήμισυ, για όσους εκπληρώνουν άοπλη στρατιωτική υποχρέωση, β) τουλάχιστον κατά το διπλάσιο, μειωμένου κατά ένα μήνα, για όσους εκπληρώνουν εναλλακτική υπηρεσία». Στην πρόθεση του νομοθέτη αναγνωρίζουμε την θέληση να αμβλύνει την «τιμωρητική» αντιμετώπιση των αντιρρησιών συνείδησης, η οποία σαφώς παραμένει, και δίνεται η δυνατότητα μείωσης της διάρκειας τόσο της άοπλης όσο και της εναλλακτικής υπηρεσίας, με υπουργική απόφαση.

Πράγματι, με την υπουργική απόφαση υπ' αριθμ. Φ.420/10/80347/45 «Διάρκεια της υποχρέωσης των αντιρρησιών συνείδησης» (ΦΕΚ 307/14.3.06, τ. Β) μειώνεται η διάρκεια τόσο της άοπλης όσο και της εναλλακτικής θητείας, ως εξής:

Αν ο ενδιαφερόμενος επρόκειτο να υπηρετήσει κανονική θητεία:	Στην άοπλη στρατιωτική θητεία θα υπηρετήσει:	Στην εναλλακτική θητεία θα υπηρετήσει:
12 μήνες	18 μήνες	23 μήνες
9 μήνες	13 μήνες και 15 ημέρες	17 μήνες
6 μήνες	9 μήνες	11 μήνες
3 μήνες	4 μήνες και 15 ημέρες	5 μήνες

Η εκπλήρωση της εναλλακτικής ή άοπλης θητείας πραγματοποιείται σε περιοχές εκτός Αθηνών, Θεσσαλονίκης, γέννησης ή διαμονής των ενδιαφερομένων και εκτός μεγάλων αστικών κέντρων. Ο αποκλεισμός του τόπου γέννησης και διαμονής υπογραμμίζει την αποτρεπτική και τιμωρητική χροιά των νομικών αυτών

ρυθμίσεων.²³⁴ Επίσης, υφίσταται μια σειρά από περιορισμούς. Δεν αναγνωρίζονται ως αντιρρησίες συνείδησης όσοι έχουν ζητήσει και λάβει άδεια οπλοφορίας, έχουν υπηρετήσει σε Ένοπλες Δυνάμεις ξένου κράτους κατά το παρελθόν, έχουν καταδικαστεί ή εκκρεμεί σε βάρος τους ποινική δίωξη για αδικήματα. Επίσης, δεν επιτρέπεται, εφόσον κάποιος καταταγεί στο στρατό κανονικά να διεκδικήσει αργότερα την αναγνώρισή του ως αντιρρησίας συνείδησης.

Όλοι αυτοί οι περιορισμοί, αλλά και οι πρακτικές δυσχέρειες φαίνεται να αναιρούν την έννοια του δικαιώματος. Η 15^η Μαΐου έχει αναγνωριστεί ως Παγκόσμια Ημέρα Αντιρρησιών Συνείδησης. Με αφορμή αυτή την επέτειο κάθε χρόνο η Διεθνής Αμνηστία αποστέλλει συστάσεις στις ελληνικές αρχές προκειμένου να εναρμονίσουν τις διατάξεις περί στράτευσης με τα *«διεθνώς αναγνωρισμένα πρότυπα»*, *ώστε αυτή να μην έχει το χαρακτήρα τιμωρίας και διάκρισης, σύμφωνα με το άρθρο 6 της Απόφασης 1998/77 των Ηνωμένων Εθνών, η οποία ορίζει ότι «Τα κράτη, στη νομοθετική και την πρακτική τους, οφείλουν να μην κάνουν διακρίσεις εις βάρος των αντιρρησιών συνείδησης όσον αφορά στους όρους και τις συνθήκες υπηρεσίας τους, ή τα οικονομικά, πολιτιστικά, ατομικά ή πολιτικά δικαιώματα»*.²³⁵

²³⁴ Υπάρχουν μια σειρά από εγκυκλίους και υπουργικές αποφάσεις που ρυθμίζουν επιμέρους ζητήματα του τρόπου εκπλήρωσης της εναλλακτικής θητείας. Με την υπουργική απόφαση, του Υπουργού Εθνικής Άμυνας, Φ.420/79/81978/21.12.2005 (ΦΕΚ 1854/29.12.2005, τ. Β) ορίζονται τα δικαιολογητικά και οι προθεσμίες κατάθεσής τους για όσους επιθυμούν να καταθέσουν αίτηση αναγνώρισής τους ως αντιρρησιών συνείδησης. Με την υπ/ αριθμ πρωτ. 2/24407/0022/9.6.2005 κοινή υπουργική απόφαση ορίζεται ο μισθός σε όσους εκπληρώνουν εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία, στις περιπτώσεις που ο φορέας στον οποίο απασχολείται ο αντιρρησίας συνείδησης δεν μπορεί να του παράσχει τροφή και στέγη, ο οποίος ανέρχεται στο ύψος των 223,53 ευρώ. Με την παλαιότερη υπουργική απόφαση Φ420/80/6960/27.8.1998, η οποία εκδόθηκε βάσει του Ν.2510/1997, ορίζεται η μορφή της εργασιακής σχέσης των υπηρετούντων εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία ως εξής: *«δεν αποτελεί μια τυπική εργασιακή σχέση, δεν ακολουθεί το τυπικό ωράριο εργασίας των υπαλλήλων και συνεπώς είναι δυνατή και η πέραν του τυπικού ωραρίου εργασίας απασχόληση των αντιρρησιών συνείδησης, όταν όμως υφίσταται πραγματική ανάγκη, στα πλαίσια των καθηκόντων που τους ανατίθενται»*. Αυτή η «εξαίρεση» υπογραμμίζει επίσης την τιμωρητική διάθεση του ελληνικών αρχών στο θέμα της εναλλακτικής θητείας, και οδήγησε σε υπερβολές τους φορείς που απασχόλησαν αντιρρησίες (υπέρβαση ωραρίων, εξαντλητικές εργασίες, συστηματική απασχόληση των Σαββατοκύριακων και των αργιών κλπ.) που ανάγκασαν το ίδιο υπουργείο σε διορθωτική παρέμβαση (εγκύκλιος Φ420/62/60778/13.4.1999) όπου υπογραμμίζεται, επικαλούμενο δημοσιεύματα του τύπου, ότι *«δεν είναι επιτρεπτή η πλήρης εξομοίωση των εργαζόμενων ημερών με τις αργίες, γιατί, η ερμηνεία αυτή, προσκρούει ευθέως στις γενικά παραδεδομένες αρχές και αντιλήψεις περί σεβασμού της προσωπικότητας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων»* και σχετικά με τις συστηματικές παραβιάσεις του ωραρίου εργασίας ότι *«είναι δυνατή η επέκταση των ορίων του ωραρίου εργασίας και σε ώρες μη εργασιμες (...) όχι όμως και η ανεξέλεγκτη και συστηματική επέκταση αυτών των ορίων»*. Ενδεικτικά βλ. «Εναλλακτικά καταναγκαστικά έργα», *Αυγή*, 10.3.1999. Το άρθρο αυτό αναφέρεται στην τιμωρία τριών αντιρρησιών από το ΠΙΚΠΑ Σιδηροκάστρου, *«επειδή αρνούνται να δουλεύουν περισσότερες από 8 ώρες την ημέρα»*.

²³⁵ Διεθνής Αμνηστία, «Τιμωρούνται για τα πιστεύω τους: Πώς οι αντιρρησίες συνείδησης συνεχίζουν να στερούνται των δικαιωμάτων τους», Έκθεση-ανακοίνωση, Αθήνα, 15.5.2005.

Πράγματι, σε πολλά κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης η στρατιωτική θητεία έχει καταργηθεί και σε όλα τα υπόλοιπα, πλην της Κύπρου, έχει θεσπιστεί εναλλακτική υπηρεσία και έχει κατοχυρωθεί νομικά το δικαίωμα της αντίρρησης συνείδησης.

**Υποχρεωτική στράτευση και αντίρρηση συνείδησης στα κράτη-μέλη της Ε.Ε.
(δεν περιλαμβάνονται Βουλγαρία και Ρουμανία).**

ΚΡΑΤΟΣ-ΜΕΛΟΣ Ε.Ε.	ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΗ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗ	ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΘΗΤΕΙΑ	ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ	ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ Α.Σ.
Αυστρία	Ναι	8 μήνες	12 μήνες	Από το 1974
Βέλγιο	Όχι (από το 1992)			
Βρετανία	Όχι (από το 1960)			
Γαλλία	Όχι (από το 2001)			
Γερμανία	Ναι	9 μήνες	9 μήνες	Από το 1949
Δανία	Ναι	9 μήνες	9 μήνες	Από το 1917
Ελλάδα	Ναι	12 μήνες	23 μήνες	Από το 1997
Εσθονία	Ναι	8 μήνες	16 μήνες	Από το 1994
Ιρλανδία	Όχι (από πάντα)			
Ισπανία	Όχι (από το 2001)			
Ιταλία	Όχι (από το 2004)			
Κύπρος	Ναι	26 μήνες	Όχι - οι θρησκευτικοί ΑΣ εξαιρούνται	Εκκρεμεί αναθεώρηση του νόμου
Λετονία	Ναι	12 μήνες	24 μήνες	Από το 1997
Λιθουανία	Ναι	12 μήνες	18 μήνες	Από το 1990
Λουξεμβούργο	Όχι (από το 1967)			
Μάλτα	Όχι (από πάντα)			
Ολλανδία	Όχι (από το 1996)			
Ουγγαρία	Όχι (από το 2004)			
Πολωνία	Ναι	11 μήνες	18 μήνες	Από το 1988
Πορτογαλία	Όχι (από το 2004)			
Σλοβακία	Όχι (από το 2005)			
Σλοβενία	Όχι (από το 2003)			
Σουηδία	Ναι	7,5 μήνες	7,5 μήνες	Από το 1920
Τσεχία	Όχι (από το 2004)			
Φινλανδία	Ναι	6 μήνες	13 μήνες	Από το 1931

Πηγή: Διεθνής Αμνηστία (15.5.2006)

Σύμφωνα όμως με τη Διεθνή Αμνηστία, το δικαίωμα της άρνησης εκτέλεσης στρατιωτικής θητείας για λόγους συνείδησης αποτελεί θεμιτή άσκηση του θεμελιώδους δικαιώματος στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας, κατοχυρωμένο στα άρθρα 13 και 14 του Συντάγματος της Ελλάδας, στο άρθρο 18 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στο άρθρο 18 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα και στο άρθρο 9 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των Θεμελιωδών Ελευθεριών.²³⁶

Εκτός από τις δυσχέρειες και τα εμπόδια που η νομοθεσία αλλά και η πρακτική των στρατιωτικών αρχών φέρνει στους ενδιαφερόμενους, μια άλλη συστηματική πρακτική είναι η περιορισμένη πληροφόρηση που παρέχει στους υπόχρεους για στράτευση. Για το λόγο αυτό η ανακοίνωση της Διεθνούς Αμνηστίας της 15^{ης} Μαΐου 2005 υπογραμμίζει, επικαλούμενη το άρθρο 8 της Απόφασης 1998/77 της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών, ότι οι ελληνικές αρχές οφείλουν να εγγυηθούν *«τη διαθεσιμότητα της πληροφόρησης, σχετικά με το δικαίωμα στην αντίρρηση συνείδησης και τους τρόπους απόκτησης της ιδιότητας του αντιρρησία συνείδησης και τους τρόπους απόκτησης της ιδιότητας του αντιρρησία συνείδησης, για όλα τα άτομα που επηρεάζονται από τη στρατιωτική θητεία»*. Προς αυτή την κατεύθυνση προσανατολίζεται να δραστηριοποιηθεί στο μέλλον και ο ΣΑΣ. Σύμφωνα με τον Πετρομελίδη *«στο βιβλιαράκι που σου 'ρχεται όταν είναι να παρουσιαστείς λέει ότι όποιος θέλει μπορεί να ακολουθήσει τις διατάξεις του τάδε νόμου, αλλά αυτές είναι δέκα λέξεις σε ένα κείμενο 50 σελίδων, που και αυτός που θα το προσέξει δεν ξέρει τι λέει ο νόμος αυτός. Υπάρχει λοιπόν πάρα πολύ μεγάλη άγνοια, θα προσπαθήσουμε να δουλέψουμε λίγο προς τα 'κει.»*²³⁷

Σύμφωνα με τη Διεθνή Αμνηστία *«στην Ελλάδα, τόσο στον νόμο όσο και στην πράξη»*, η εναλλακτική πολιτική υπηρεσία παραμένει τιμωρητική και σαφώς μεροληπτική.²³⁸ Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει η Ειδική Έκθεση της ανεξάρτητης αρχής του Συνηγόρου του Πολίτη²³⁹

²³⁶ Διεθνής Αμνηστία, «Ελλάδα: είναι πια καιρός να συμμορφωθεί πλήρως με τα ευρωπαϊκά πρότυπα για την αντίρρηση συνείδησης», Αθήνα, Έκθεση-ανακοίνωση, 15.5.2006

²³⁷ Απόσπασμα από συνέντευξη με τον Λάζαρο Πετρομελίδη, πρώην πρόεδρο του ΣΑΣ.

²³⁸ Διεθνής Αμνηστία, «Ελλάδα: είναι πια καιρός να συμμορφωθεί πλήρως με τα ευρωπαϊκά πρότυπα για την αντίρρηση συνείδησης», Αθήνα, Έκθεση-ανακοίνωση, 15.5.2006

²³⁹ Συνήγορος του Πολίτη, *Ο θεσμός της εναλλακτικής πολιτικής-κοινωνικής υπηρεσίας. Προτάσεις αναμόρφωσης* (Ειδική Έκθεση), Αθήνα, 1999, σελ. 4. Συγκεκριμένα, στην έκθεση αναφέρεται ότι η εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία έχει θεσμοθετηθεί ως ευεγέρτημα, το οποίο παραχωρείται, και όχι ως δικαίωμα (σελ. 4), τονίζει την αναγκαιότητα θεσμοθέτησης εξειδικευμένης αρχής που θα

Ο αριθμός των αιτούντων την υπαγωγή τους στο καθεστώς του αντιρρησία, θρησκευτικού και ιδεολογικού, δίνεται από τον παρακάτω πίνακα:

Έτος	Αιτήσεις	Επίκληση θρησκευτικών πεποιθήσεων	Επίκληση ιδεολογικών πεποιθήσεων	Σύνολο
1998	Υποβλήθηκαν	167	10	177
	Εγκρίθηκαν	166	6	172
	Απορρίφθηκαν	1	4	5
1999	Υποβλήθηκαν	160	0	160
	Εγκρίθηκαν	157	0	157
	Απορρίφθηκαν	3	0	3
2000	Υποβλήθηκαν	166	2	168
	Εγκρίθηκαν	166	1 (άοπλη)	167
	Απορρίφθηκαν	0	1	1
2001	Υποβλήθηκαν	113	1	114
	Εγκρίθηκαν	113	0	113
	Απορρίφθηκαν	0	1	1
2002	Υποβλήθηκαν	104	0	104
	Εγκρίθηκαν	101	0	101
	Απορρίφθηκαν	3	0	3
1998-2002	Υποβλήθηκαν	710	13	723
	Εγκρίθηκαν	703	7	710
	Απορρίφθηκαν	7	6	13

Πηγή: Λιόσης Σ., 2004, σελ. 61-62

Είναι ενδεικτικό ότι ακόμα και όταν ένας «υποψήφιος φαντάρος» δηλώσει ότι επιθυμεί να υπηρετήσει εναλλακτική θητεία, δηλώνοντας αντιρρησίας συνείδησης, ακολουθώντας όλη τη διαδικασία που ορίζει ο νόμος, δεν είναι εξασφαλισμένο ότι οι στρατιωτικές υπηρεσίες θα του επιτρέψουν κάτι τέτοιο.²⁴⁰ Ως εκ τούτου, δεν αναγνωρίζεται ως δικαίωμα αλλά ως μία εναλλακτική δυνατότητα, η οποία δίνεται υπό όρους, που ελέγχονται εξολοκλήρου από το στρατό. Αν και είναι πολύ δύσκολο να εξευρεθούν στατιστικά στοιχεία που να καταδεικνύουν το ποσοστό όσων αιτούνται να αναγνωριστούν ως αντιρρησίες συνείδησης και απορρίπτεται η αίτησή τους, σύμφωνα με πληροφορίες του ΣΑΣ η απόρριψη είναι πολύ συχνό φαινόμενο.

εποπτεύει την όλη διαδικασία υπαγωγής στο θεσμό του αντιρρησία (σελ. 8-18) καθώς και τους όρους εκπλήρωσής του (σελ. 18-22, 30-36). Επίσης υπογραμμίζεται ότι η διάρκεια της εναλλακτικής θητείας, εφόσον το κριτήριο είναι αμιγώς ποσοτικό «προσδίδει στην πολιτική υπηρεσία 'τιμωρητικό' χαρακτήρα» (σελ. 11) Και προτείνεται το εξής: «Προκειμένου λοιπόν η εκπλήρωση ΕΠΚΥ να απεκδυθεί του 'τιμωρητικού' της ενδύματος, η διάρκεια της θα πρέπει να είναι εύλογη και να προσδιορίζεται με κριτήρια που δεν αντίκεινται στις αρχές της απόλυτης προστασίας της αξίας του ανθρώπου, της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και της (αναλογικής) ισότητας» (σελ. 12).

²⁴⁰ Βλ. «Αντιρρησίες συνείδησης: μια ιστορία καθημερινής τρέλας», *Ποντίκι*, 12.8.2006 και ΣΑΣ, «Η απαράδεκτη Επιτροπή που ελέγχει τις Συνειδήσεις», www.antirrhisisies.gr. Βλ. μια κριτική για τη «χλιαρή», όπως καταγγέλλεται στάση της Αριστεράς, στο ζήτημα των αντιρρησιών συνείδησης, και ειδικότερα της σχετικής «επιτροπής ελέγχου συνείδησης», όπως αποκαλείται, στο Καρατζάς Γ., «Οι αντιρρησίες συνείδησης, οι κυβερνήσεις και η Αριστερά», Αθήνα, www.antirrhisisies.gr, 2005.

Είναι χαρακτηριστική η παρακάτω απόφαση της σχετικής επιτροπής στην αίτηση του Κυριάκου Καπίδη να κάνει εναλλακτική κοινωνική υπηρεσία: «Απορρίπτεται [η αίτηση του κ. Κυριάκου Καπίδη για να κάνει εναλλακτική κοινωνική θητεία γιατί] δεν ανήγαγε πειστικά τις απόψεις του, για τις οποίες εναντιώνεται στη στράτευση (περί ενόπλων δυνάμεων, κράτους, δημοκρατίας, ειρήνης, μη χρήσης βίας, ανθρωπίνων αξιών κλπ.) σε γενική αντίληψη περί ζωής, η οποία του επιβάλλει απόλυτη άρνηση ανάληψης ένοπλης υπηρεσίας ή συμβολής, με οποιονδήποτε τρόπο στη δραστηριότητα του στρατιωτικού τομέα του κρατικού μηχανισμού, ούτε τέλος παρουσίασε δράση (κοινωνική, συγγραφική, επαγγελματική κ.ο.κ.) και εν γένει στάση ζωής χαρακτηριστικά αντίστοιχη με ιδεολογικές πεποιθήσεις που τον εμποδίζουν να εκπληρώσει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις ενόπλως ή αόπλως».²⁴¹

Ορθά επισημαίνει ο ΣΑΣ ότι τη νομική κατοχύρωση της δυνατότητας ενός νέου να αιτηθεί εναλλακτικής υπηρεσίας συνοδεύει η συγκρότηση ενός μηχανισμού «κρίσης συνειδήσεων», με τον οποίο οι ελληνικές αρχές επιθυμούν να ελέγξουν τον αριθμό των αντιρρησιών, ιδιαίτερα των ιδεολογικών.²⁴²

Χαρακτηριστικό είναι ότι τα άτομα που επιλέγουν και τελικά καταφέρνουν να υπηρετήσουν εναλλακτική θητεία συνήθως δεν εντάσσονται σε μια πολιτική οργάνωση, ούτε και είναι προσανατολισμένοι σε ευθεία αντιπαράθεση με το θεσμό του στρατού. Αυτό συμβαίνει κατά κανόνα με τους Μάρτυρες του Ιεχωβά, οι οποίοι αναγνωρίζονται ως θρησκευτικοί και όχι ως ιδεολογικοί αντιρρησίες συνείδησης. Τέτοια είναι η περίπτωση του Φ.Κ., ο οποίος υπηρέτησε εναλλακτική υπηρεσία σε

²⁴¹ www.antirrisies.gr. Βλ. και την «Επιστολή κομμένων αντιρρησιών», υπογεγραμμένη από πέντε άτομα τα οποία κατέθεσαν αίτηση για να υπηρετήσουν εναλλακτική θητεία αλλά η αρμόδια επιτροπή δεν ενέκρινε το αίτημά τους, γιατί «δεν πείστηκε», και καταγγέλλουν ότι «η επιτροπή αυτή, σύγχρονη έκδοση της μετεμφυλιακής επιτροπής κοινωνικών φρονιμάτων, έχει ως αποστολή να κρίνει αν είμαστε 'γνήσιοι' αντιρρησίες. Ερωτήσεις του τύπου 'είσαι αναρχικός;', 'ανήκεις σε κάποιο κόμμα;', 'τι πιστεύεις για το τάδε ζήτημα' μας είναι εξαιρετικά οικείες, τις έχουμε υποστεί όλοι. Έτσι, εξήντα σχεδόν χρόνια μετά τη λήξη του Εμφυλίου και τριάντα χρόνια μετά την πτώση της χούντας, τα κατάλοιπά τους εξακολουθούν να μπολιάζουν τους πιο στεγανούς χώρους της υποτιθέμενης δημοκρατίας μας και άνθρωποι εξακολουθούν να κρίνονται με βάση τις συνειδησιακές τους επιλογές.» Χωρίς Παραλλαγή, τ. 5, 2007, σελ. 4.

²⁴² www.antirrisies.gr. Επίσης, ένας υποψήφιος στρατεύσιμος μπορεί να αιτηθεί την αναγνώρισή του ως αντιρρησία συνείδησης μόνο πριν καταταγεί, και όχι μετά. Αντίθετα τόσο ο ΣΑΣ όσο και η Διεθνής Αμνηστία (ανακοίνωση-έκθεση 15.5.2006) ζητούν οι αντιρρησίες συνείδησης να έχουν το δικαίωμα να αξιώσουν την ιδιότητα του αντιρρησία συνείδησης οποιαδήποτε στιγμή, τόσο πριν όσο και μετά την κατάταξή τους στις ένοπλες δυνάμεις. «Το νομικό ζήτημα περιπλέκεται λόγω της υποκειμενικότητας που χαρακτηρίζει την αντίρρηση συνείδησης, γεγονός που καθιστά ιδιαίτερα δυσχερή όχι μόνο τον ακριβή εννοιολογικό της προσδιορισμό, αλλά και τη σαφή αναγνώριση των λόγων που την επιτάσσουν», βλ. Λυκοβάρδη Καλλιόπη, «Η αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία: από τις ποινικές καταδίκες στη νομική ανοχή», ό.π., σελ. 147. Σε περίπτωση απόρριψης της αίτησης ο ενδιαφερόμενος μπορεί να προσφύγει στο Συμβούλιο της Επικρατείας. Βλ. για παράδειγμα την περίπτωση του Χ.-Κ. Καλαθά, ο οποίος δικαιώθηκε με την υπ' αριθμ. 526/2001 Απόφαση του Δ' Τμήματος του ΣτΕ.

φορέα του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, με τον οποίο μιλήσαμε στο πλαίσιο της έρευνας.²⁴³ Είναι χαρακτηριστικό ότι ο ίδιος αγνοούσε ακόμα και την ύπαρξη του ΣΑΣ, πιστεύοντας ότι εναλλακτική υπηρεσία υπηρετούν σχεδόν αποκλειστικά οι Μάρτυρες του Ιεχωβά. Από θρησκευτική πεποίθηση θεωρούσε αυτονόητο εξαρχής ότι δεν επρόκειτο να υπηρετήσει κανονικά ούτε και να οπλιστεί. Δεν ήταν ενήμερος για τη σχετική συζήτηση περί αντιρρησιών, αν και, όπως μας εκμυστηρεύτηκε, με ένα φιλικό του πρόσωπο ξεκίνησαν μαζί τις διαδικασίες προκειμένου να υπηρετήσουν εναλλακτική υπηρεσία, ο ένας για ιδεολογικούς και ο άλλος για θρησκευτικούς, αλλά η αρμόδια επιτροπή απέρριψε το αίτημά του.

Αυτό δε σημαίνει ότι οι Μάρτυρες του Ιεχωβά αγνοούν γενικά την πολιτική διάσταση του ζητήματος. Σύμφωνα με την άποψη του Σωτηρόπουλου υπάρχει σταθερή συνεργασία των Μαρτύρων του Ιεχωβά και του ΣΑΣ, αλλά με σαφή όρια: *«Όλοι από μας, όλοι μας, ο Σύνδεσμος εννοώ, έχουμε μια καλή εικόνα γι' αυτούς, συνεργαστήκαμε, τους παρείχαμε τη βοήθεια, αλλά δεν θέλουμε να εμπλακούμε, ή να δημιουργούμε μάλλον και την εικόνα προς τα έξω ότι εμείς και οι θρησκευτικοί αντιρρησίες είμαστε ίδια εικόνα, το ίδιο πράγμα. Για μας οι λόγοι για τους οποίους οδηγηθήκαμε στην άρνηση, στην αντίρρηση συνείδησης είναι κυρίως ιδεολογικοί και πολιτικής φύσης, και όχι τόσο οι θρησκευτικοί.»*²⁴⁴ Στο σημείο αυτό συμφωνεί και ο Πετρομελίδης: *«Υπάρχει επικοινωνία, υπάρχει σχέση, αλλά δεν υπάρχει αυτό που τουλάχιστον εγώ πιστεύω ότι θα 'πρεπε να υπάρχει. Γιατί τα παιδιά βασίζονται σε διαφορετική βάση, σε μια θρησκευτική βάση, είναι μία εκκλησία (...). Εμείς λειτουργούμε λίγο διαφορετικά, ίσως θα μπορούσε να υπάρχει κάτι καλύτερο.»*²⁴⁵

5.3. Ολική άρνηση στράτευσης

Η πρακτική της ολικής άρνησης στην στράτευση αποτελεί την πιο ριζοσπαστική ίσως πρακτική ενάντια στον θεσμό του στρατού. Ολική άρνηση σημαίνει την απόλυτη άρνηση της στρατιωτικής θητείας. *«Ο ολικός αρνητής αρνείται να λάβει οποιαδήποτε μέτρα για να αναγνωριστεί ως αντιρρησίας συνείδησης. Απορρίπτει και αρνείται όλα τα καθήκοντα που απορρέουν από την στράτευση π.χ. στρατολόγηση,*

²⁴³ Τα αρχικά παραπέμπουν σε ψευδώνυμο.

²⁴⁴ Απόσπασμα από συνέντευξη με τον Δημήτρη Σωτηρόπουλο, σημερινό πρόεδρο του ΣΑΣ.

²⁴⁵ Απόσπασμα από συνέντευξη με τον Λάζαρο Πετρομελίδη, πρώην πρόεδρο του ΣΑΣ.

καταγραφή, δικαστήρια για αντιρρησίες συνείδησης, στρατιωτική και εναλλακτική θητεία.»²⁴⁶

Οι ολικοί αρνητές κατά πλειοψηφία προέρχονται από το χώρο των αναρχικών. Στην πραγματικότητα η αμφισβήτηση τους δεν σταματάει στον στρατό, αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης προβληματικής, η οποία έχει να κάνει με την αμφισβήτηση της υφιστάμενης κοινωνικής τάξης, της οποίας, κατά την άποψη τους, ο στρατός αποτελεί θεματοφύλακά της. Σκοπός τους δεν είναι η αμφισβήτηση της μίας ή της άλλης κρατικής υπηρεσίας, δηλαδή η ανταλλαγή της στρατιωτικής με την εναλλακτική κοινωνική υπηρεσία. Αν κάποιος ολικός αρνητές που προέρχονται από τον αναρχικό χώρο θέλησαν στο παρελθόν να συνεργαστούν με τον ΣΑΣ, για ένα νόμο που θα αναγνώριζε την εναλλακτική υπηρεσία, το σίγουρο είναι πως η αναγνώριση αυτή αποτέλεσε γι' αυτούς ένα μικρό βήμα προς την επιδίωξη των πραγματικών στόχων τους, που δεν είναι άλλοι από τη ανατροπή του υπάρχοντος συστήματος. Όταν ο Γκάντι στα 1921 πέτυχε την ακύρωση του νόμου Rowlatt δεν έμεινε ευχαριστημένος λέγοντας «*τώρα δεν προσπαθούμε να ακυρώσουμε κάποιους νόμους ή κάποια διατάγματα αλλά αγωνιζόμαστε για την ολική ανατροπή του συστήματος που τους καθιστά υπεύθυνους*».²⁴⁷

Η ολική άρνηση δεν περιορίζεται σε επιμέρους νόμους γιατί οι πόλεμοι θεωρείται ότι δεν είναι τυχαίες εκδηλώσεις, αλλά προϊόν συγκεκριμένων οικονομικών και πολιτικών επιλογών. Έως εδώ φαίνεται να υπάρχει μια σύμπνοια μερίδας ολικών αρνητών του αναρχικού χώρου και άλλων «μη βίαιων» ομάδων, όπως για παράδειγμα τους οικολόγους. Η διαφορά που ανακύπτει τόσο ανάμεσα στις διάφορες αναρχικές ομάδες, αλλά και σε άλλους χώρους που ιδεολογικά είναι συγγενείς με αυτούς, θα εντοπιστεί στο θέμα της χρήσης ή μη της βίας.

Έτσι αναρχικές ομάδες υπερασπιστές της επαναστατικής βίας, θα οδηγηθούν σε δηλώσεις ολικής άρνησης στράτευσης. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του πρώτου ολικού αρνητή στράτευσης Νίκου Μαζιώτη ο οποίος είχε φυλακισθεί για βόμβα που έβαλε στο υπουργείο βιομηχανίας και ανάπτυξης, και ο ίδιος θα επιδιώξει να έχει τον τίτλο του κοινωνικού αντάρτη.

Επίσης, εμφανίζονται δηλώσεις ολικών αρνητών, οι οποίοι θα εναντιωθούν στο κράτος, θεωρώντας το ως μηχανισμό βίας, καταστολής και πειθάρχησης, που περιορίζει την ελεύθερη προσωπικότητα, κατασκευάζοντας εξαρτημένες οντότητες

²⁴⁶ Schoffmann D., «Ολική Άρνηση Θητείας», *Αρνούμαι*, 1985, τ. 1, σελ. 17-19.

²⁴⁷ Κατσουρός Κ., «Η συνειδητή άρνηση στο στρατό και στο κράτος», *Αρνούμαι*, 1987, τ.3, σελ. 63.

εθισμένες στον εθνικισμό, το ρατσισμό και το σεξισμό. Άλλες πάλι δηλώσεις ολικών αρνητών του αναρχικού χώρου υποδηλώνουν ένα διεθνιστικό προφίλ παρόμοιο με αυτό που προλογίζεται από τον Στίνα, υιοθετώντας ταυτόχρονα ένα λόγο αλληλέγγυο προς όλους τους ξένους, τους μετανάστες, τους φτωχούς και τους αποκλεισμένους. Χωρίς όμως να υιοθετούν την βία ως βασικό μέσο αντίστασης.

Χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω αποσπάσματα ενός αναρχικού στην δήλωση του προς τις στρατολογικές αρχές τον Ιούνιο του 2006: «...Για μένα, πατρίδα είναι έννοια συνώνυμη με την βία και την καταπίεση. Στο όνομα της ωθήθηκαν προς εξαφάνιση πολλοί πληθυσμοί με διαφορετικές παραδόσεις και διαλέκτους ώστε να ομογενοποιηθεί ο ημεδαπός πληθυσμός με στόχο την ευκολότερη χειραγώγησή του από τον 'φυσικό' του δυνάστη, το κράτος. Πατρίδα καλείται με περίσσιο κομπασμό ένα συγκεκριμένο κομμάτι γης, περιφραγμένο από σύνορα σαν κοτέτσι, τα οποία στήθηκαν ως αποτέλεσμα πολύχρονων και καθόλου αϊστορικών πολεμικών συρράξεων. Είναι αυτή που με μαθαίνει από μικρό παιδί να υπερηφανεύομαι για τον πλούσιο πολιτισμό 'μας', ειδικότερα τον αρχαίο, λες και μας ανήκει περισσότερο από τους άλλους λαούς σαν αποτέλεσμα υπογραφής συμβολαίου πλήρους ανάθεσης στους 'απογόνους' του...»²⁴⁸

Ο λόγος είναι καταγγελτικός, αντεθνικός, αντιπολεμικός, διεθνιστικός και συνάμα ταξικός: «...Όλα αυτά, ιδιαίτερα εμένα που μεγάλωσα στην Κω και κοίταζα απέναντι στα 'ξένα' παράλια –δυστυχώς για το σινάφι σας- δεν με έκαναν να νιώσω μίσος για κανένα εχθρό –γείτονα, πώς να μισήσω τη θάλασσα και τη γη που έχουν το ίδιο χρώμα και εδώ και εκεί; Πώς να κάνω εχθρό κάποιον που δεν γνωρίζω κι όταν είχα την ευκαιρία να μάθω, ένιωσα πως δεν είχα να χωρίσω απολύτως τίποτα μαζί του; Απ την άλλη πλευρά πώς να δεχθώ μια επίπλαστη ενότητα που ονομάζεται εθνική και θέλει τους εκμεταλλεόμενους να αισθάνονται ένα σώμα με τους εκμεταλλευτές τους επειδή έτυχε να γεννηθούν στην ίδια γωνιά του πλανήτη;»²⁴⁹

Μια βασική λοιπόν διάκριση που κατά την γνώμη μας προέρχεται από τον αναρχικό χώρο εντοπίζεται στο θέμα της βίας. Δηλαδή αφενός έχουμε ολικούς αρνητές που δηλώνουν την αντίθεση τους με το σύστημα, κάνοντας χρήση βίαιων πρακτικών, και αφετέρου υπάρχουν αναρχικοί ολικοί αρνητές, όπως και άλλες συγγενείς ιδεολογικές κατηγορίες, που επιδιώκουν με μη βίαια μέσα την ριζική ρήξη

²⁴⁸ Βλ. «Δήλωση άρνησης στράτευσης Χαράλαμπου Αρμπιλιά», (Ιούνιος 2006), βλ. <http://arnisi-strateusis.gr>.

²⁴⁹ «Δήλωση άρνησης στράτευσης Χαράλαμπου Αρμπιλιά», ό.π.

τους με το κράτος. Άλλωστε, όπως θα υποστηρίξει και ο Bookchin: «*Η έννοια αναρχικός είναι τόσο ευρεία, όσο και η έννοια σοσιαλιστής. Όπως υπάρχουν ουτοπικοί σοσιαλιστές, που δεν είναι μαρξιστές έτσι υπάρχουν και ουτοπικοί αναρχικοί που δεν αποδέχονται απαραίτητα την βία. Όπως Τολστόι, Θορώ, Γκάντι...*»²⁵⁰

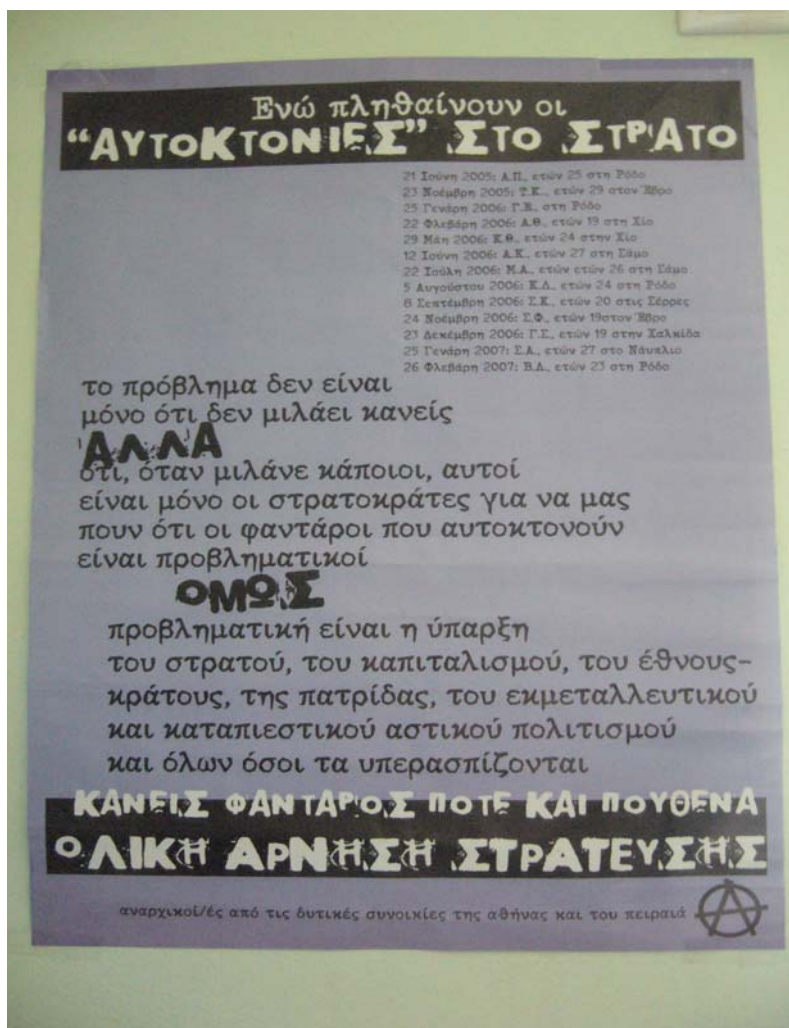
Το ζήτημα λοιπόν της χρήσης της βίας από μερίδα του χώρου αυτού, αλλά όχι και από το σύνολο του, θα αποτελέσει ένα και βασικό λόγο της αντίθεσης του από τον ΣΑΣ.²⁵¹ Γενικότερα ο χώρος των αντιεξουσιαστών, στην φάση της απομάκρυνσής του φαίνεται να μην προχωράει πέρα από δημόσιες δηλώσεις άρνησης. Όπως μας αναφέρει ο Πετρομελίδης, οι αναρχικοί δεν προβαίνουν πια σε δηλώσεις όταν αποφασίζουν να μην καταταγούν: «*Τώρα το 'χουμε χάσει αυτό. Δεν είναι ότι δεν φτάνει σε μας στο Σύνδεσμο, δε φτάνει και παραέξω, δεν διαβάζουν δηλώσεις, δεν, δεν (...). Το χω συζητήσει με παιδιά παλιότερα μου λέγανε ότι εμείς δεν είμαστε αντιρρησίες, είμαστε αναρχικοί και ως αναρχικοί δεν δεχόμαστε το κράτος. Ένα από αυτά που δεν δεχόμαστε είναι και ο στρατός. (...) Διάβασα εδώ και δυο τρεις βδομάδες την πρώτη μετά από δυο-τρία χρόνια.*»²⁵²

Περιστασιακά μονάχα, σε εκδηλώσεις διάφορων ομάδων του αναρχικού χώρου, θίγεται απλά το θέμα της αντίρρησης συνείδησης, ιδωμένο όμως πάντα από την σκοπιά της ολικής άρνησης, και χωρίς σύνδεση ούτε με τη θρησκεία ούτε με την εναλλακτική υπηρεσία. Θα τονίσουμε επιπλέον πως στην λύση της ολικής άρνησης στράτευσης κινούνται και άτομα από άλλους χώρους και ιδιαίτερα από την στιγμή που γίνεται πλέον κοινώς αποδεκτό ότι η εναλλακτική υπηρεσία έχει τιμωρητικό χαρακτήρα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω.

²⁵⁰ Συνέντευξη του Bookchin Μ., οι ιδέες του οποίου έχουν επηρεάσει το ριζοσπαστικό οικολογικό κίνημα σε Ευρώπη και ΗΠΑ στον Τρεμόπουλο Μ., «*Να ξαναφτιάξουμε την κοινωνία*», *Αρνόμαι*, τ. 6, 1992, σελ. 42-47.

²⁵¹ «*Δηλαδή υπήρχαν παιδιά που ήταν αναρχικοί, υπήρχαν παιδιά που ήταν έτσι, με μια προσέγγιση μη βίαιη, υπήρχαν άνθρωποι που ήταν βίαιοι αλλά δεν ήθελαν αυτό το στρατό, που θα μπορούσαν σε ένα άλλο στρατό...*». Απόσπασμα από συνέντευξη με τον Λάζαρο Πετρομελίδη, πρώην πρόεδρο του ΣΑΣ.

²⁵² Απόσπασμα από συνέντευξη με τον Λάζαρο Πετρομελίδη.

5.4. Ανυποταξία - λιποταξία

Ανυπότακτοι καλούνται τα άτομα που επέλεξαν να μην απαντήσουν στην πρόσκληση για στράτευση. Σύμφωνα με τον νόμο, η ανυποταξία ως αδίκημα αρχίζει μια μέρα μετά τη μη κατάταξη στο στρατό. Αίτια που μπορούν να ωθήσουν στην πρακτική αυτή είναι: α) λόγοι σπουδών, δηλαδή μπορεί η λήξη της αναβολής να πρόλαβε κάποιους πριν τελειώσουν τις σπουδές τους, β) λόγοι που έχουν να κάνουν με την επιλογή ατόμων να ζήσουν μόνιμα στο εξωτερικό, και γ) λόγοι που έχουν να κάνουν με την αντίρρηση στο στρατό και την αντιμιλιταριστική λογική.

Η ανυποταξία διαχωρίζεται σε ανυποταξία εσωτερικού και εξωτερικού, ανάλογα τον τόπο κατοικίας του ανυπότακτου τη στιγμή της μη παρουσίας του στις στρατολογικές αρχές. Στους ανυπότακτους του εξωτερικού υπάγονται και οι εσωτερικοί ανυπότακτοι, οι οποίοι μετά την κήρυξη τους αναχώρησαν στο εξωτερικό.

Επίσης, η ανυποταξία διακρίνεται σε ανυποταξία ειρήνης, γενικής επιστράτευσης και πολέμου, ανάλογα με την κατάσταση που βρίσκεται η χώρα τη στιγμή της μη κατάταξης. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, μέχρι πρόσφατα η Ελλάδα βρισκόταν σε κατάσταση γενικής επιστράτευσης. Η άρση της επιστράτευσης έχει σημαντικότερες συνέπειες για τους ανυπότακτους. Η ανυποταξία, μετατράπηκε σε πλημμέλημα, δεν εκδίδεται ένταλμα και δεν τιμωρείται με φυλάκιση.²⁵³ Στην περίπτωση δε που ο ανυπότακτος έχει λευκό ποινικό μητρώο τότε η ποινή έχει συνήθως ανασταλτικό χαρακτήρα.

Λιποτάκτες είναι οι στρατεύσιμοι που κατατάσσονται και οι επαγγελματίες, οι οποίοι για οποιοδήποτε λόγο εγκαταλείπουν το στρατό. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε πολλές περιπτώσεις διώξεων αντιρρησιών συνείδησης που αρνήθηκαν να καταταγούν, απαγγέλθηκαν κατηγορίες αρχικά για ανυποταξία, οι οποίες στη συνέχεια μετατρέπονταν σε λιποταξία, όπως έχουμε εξηγήσει παραπάνω.

Η περίπτωση του Λάζαρου Πετρομελίδη²⁵⁴ είναι ενδεικτική όσον αφορά τη χρήση από μέρος του της πρακτικής της ανυποταξίας: *«Αρνήθηκε την εναλλακτική θητεία που του προσφέρθηκε το 1998 διότι είχε άκρως τιμωρητική διάρκεια. Θα έπρεπε να υπηρετήσει εναλλακτική πολιτική υπηρεσία 17 μηνών, ενώ αν δεν ήταν αντιρρησίας συνείδησης θα υπηρετούσε 9μηνη στρατιωτική θητεία από την οποία θα μπορούσε να εξαγοράσει 7,5 μήνες και να υπηρετήσει στην πραγματικότητα 1,5 μήνα. Έτσι εξέπεσε του ιδιότητας του αντιρρησίας συνείδησης. Έκτοτε λαμβάνει τακτικά νέες προσκλήσεις κατάταξης να υπηρετήσει στον στρατό και του έχουν απαγγελθεί επανειλημμένα κατηγορίες για ανυποταξία λόγω άρνησης του, ως αντιρρησίας να υπηρετήσει στρατιωτική θητεία.»*²⁵⁵

Η ανυποταξία αίρεται με τη σύλληψη ή την παρουσίαση στις αστυνομικές και στρατολογικές αρχές ή όταν περάσει κάποιος τα 45 χρόνια που είναι και το όριο ηλικίας των στρατεύσιμων. Επίσης ο ανυπότακτος που συμπλήρωσε το 35^ο έτος της ηλικίας του μπορεί να υπηρετήσει 30 μέρες θητεία, σύμφωνα με την τρέχουσα

²⁵³ «Οδηγός ανυποταξίας», www.omhroi.gr.

²⁵⁴ Τέως Πρόεδρος του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης.

²⁵⁵ Ο Πετρομελίδης είχε φυλακιστεί το Μάιο του 1998, τον Απρίλιο του 1999, τον Σεπτέμβριο του 2002. Τον Ιούνιο του 2003 του επιβλήθηκε ποινή φυλάκισης 20 μηνών με τριετή αναστολή για ανυποταξία από το Αναθεωρητικό Στρατοδικείο Αθηνών. Με την ερήμην καταδίκη του σε ποινή φυλάκισης 30 μηνών για ανυποταξία τον Δεκέμβριο του 2004 από το ναυτοδικείο Πειραιά άρθηκε η αναστολή της προηγούμενης ποινής γεγονός που σημαίνει ότι θα όφειλε να εκτίσει συνολική ποινή φυλάκισης 50 μηνών εφόσον συλληφθεί. Στις 4 Μαΐου 2006 το αναθεωρητικό στρατοδικείο Αθηνών επικύρωσε την καταδίκη του Δεκεμβρίου 2004 και καταδίκασε τον Πετρομελίδη σε ποινή φυλάκισης 5 μηνών με αναστολή εξαγοράσιμη 4,40 ευρώ τη μέρα. Κατέθεσε αίτηση ακύρωσης στον Άρειο Πάγο και αφέθηκε ελεύθερος εν αναμονή της απόφασης. Πηγή :Διεθνής Αμνηστία, 15 Μαΐου 2006.

νομοθεσία, και να εξαγοράσει το υπόλοιπο. Τότε αίρονται όλες οι συνέπειες της ανυποταξίας.

Σύμφωνα με το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας, το ποσοστό των ανυπότακτων παρουσιάζει ετήσια αύξηση. Χαρακτηριστικός είναι ο παρακάτω πίνακας, των στοιχείων που συλλέξαμε και αφορούν τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας που διανύουμε:

Ετήσια αύξηση ανυπότακτων εσωτερικού	
2000	5.521
2001	7.582
2002	10.428
2003	12.470
2004	14.950

Πηγή: www.stratologia.gr

Τα τελευταία χρόνια αυξάνει συνεχώς το ποσοστό των αντιρρησιών συνείδησης που δεν εμφανίζονται για κατάταξη στις στρατολογικές αρχές, λόγω του τιμωρητικού χαρακτήρα της εναλλακτικής υπηρεσίας, επιλέγοντας συνειδητά να μην έχουν σταθερή διαμονή. Το γεγονός αυτό οδηγεί σε ένα ιδιότυπο καθεστώς ανοχής από τις αρχές, καθώς παραμένουν ασύλληπτοι με εκκρεμή εντάλματα. Δε μπορούν βέβαια να έχουν συναλλαγές με τις αστυνομικές αρχές, αλλά και οι τελευταίες δεν τους αναζητούν επίμονα και δεν εξαντλούν όλα τα μέσα για να τους εντοπίσουν.²⁵⁶

Το γεγονός αυτό έχει διχάσει κατά κάποιο τρόπο τους αντιρρησίες συνείδησης γιατί η συχνή αλλαγή κατοικίας, προκειμένου να αποφευχθεί η σύλληψη, αποτρέπει τη δημοσιοποίηση του θέματος. Ο Λάζαρος Πετρομελίδης μας δήλωσε ότι συνειδητά εξακολουθεί να μην αλλάζει διευθύνσεις και ότι είναι ο πρώτος που το έχει πράξει αυτό, όχι για να γίνει ήρωας, αλλά για σαφείς πολιτικούς λόγους.

5.5. Άλλες μορφές αντίρρησης συνείδησης

5.5.1. «Μερική» και επιλεκτική άρνηση από στρατεύσιμους και επαγγελματίες

Ο αυξανόμενος επαγγελματικός χαρακτήρας των ενόπλων δυνάμεων σε συνδυασμό με την έντονη συμμετοχή του σε Νατοϊκές επιχειρήσεις εκτός συνόρων άρχισε να

²⁵⁶ Λυκοβάρδη Κ., «Η αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία: από τις ποινικές καταδίκες στη νομική ανοχή», ό.π., σελ. 142.

αναζωπυρώνει αντιδράσεις και εντός του στρατού. Το αποτέλεσμα είναι η δημιουργία διαφόρων κινήσεων που εκ νέου ασχολούνται με τα θέματα του στρατού.

Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας διαπιστώσαμε ότι δρουν αυτή τη στιγμή τουλάχιστον τρεις συναφούς ιδεολογικού προσανατολισμού κινήσεις, η «Αντιπολεμική Διεθνιστική Κίνηση», η «Επιτροπή Αλληλεγγύης Στρατευμένων» και το «Δίκτυο Ελεύθερων Φαντάρων Σπάρτακος», με αντίστοιχες ιστοσελίδες, οι οποίες μάλιστα παραπέμπουν η μία στην άλλη, υποδηλώνοντας μια στενή συνεργασία.²⁵⁷ Η συνεργασία αυτή δεν φαίνεται να περιορίζεται στο διαδίκτυο, αλλά παίρνει και πιο συμβατικές μορφές. Έτσι *«σε πανελλαδική συνάντηση που πραγματοποιήθηκε στις 1-2 Ιουνίου συγκροτήθηκε η Αντιπολεμική Διεθνιστική Κίνηση. Στην κίνηση αυτή συμμετέχουν αντιπολεμικές κινήσεις, συσπειρώσεις και αγωνιστές από όλη την χώρα»*.²⁵⁸

Στους δικτυακούς χώρους των κινήσεων αυτών υπάρχουν δημοσιευμένα κείμενα διαλόγου για κρίσιμα ζητήματα του αντιπολεμικού κινήματος στην Ελλάδα, για τον ελληνικό στρατό σήμερα, για τα ελληνοτουρκικά, για τη θέση της Ελλάδας στα Βαλκάνια κ.ά. Μέσα από τη συνεχόμενη επαφή και ανατροφοδότησή τους οι χώροι αυτοί φαίνεται να επιδιώκουν να δραστηριοποιήσουν όχι μόνο τους φαντάρους αλλά και τους μόνιμους στρατιωτικούς σε θέματα που παλιότερα σχετίζονταν με τους σκοπούς των «Επιτροπών για το Στρατό».

Τα τελευταία χρόνια λοιπόν, μια μερίδα νέων η οποία δεν επιλέγει την άρνηση στράτευσης αλλά απεναντίας επιλέγει συνειδητά να υπηρετήσει την θητεία της στις ένοπλες δυνάμεις, αντιδρά στην φρίκη του πολέμου και συνεισφέρει στην διεύρυνση του ειρηνικού κινήματος, μέσα από τον στρατό. Στο σημείο αυτό θα επικαλεστούμε εκ νέου τον Rawls, ο οποίος μας μίλησε για ένα επιλεκτικό ειρηνισμό, για τις περιπτώσεις δηλαδή εκείνες που αν ένας πόλεμος θεωρηθεί άδικός, οποιοσδήποτε νομιμοποιείται να τον αμφισβητήσει ή ακόμα και να τον αρνηθεί. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα που υπογράφουν νέοι που κατατάσσονται στον ελληνικό στρατό με τη σειρά του Μαΐου 2003, όπως αυτό έχει δημοσιευθεί στην ιστοσελίδα της Επιτροπή Αλληλεγγύης Στρατευμένων: *«Επειδή θεωρούμε ότι τα πιστεύω μας και τα ιδανικά μας δεν σβήνουν με την κατάταξη μας στο στρατό, δηλώνουμε ότι θα συνεχίσουμε με κάθε τρόπο και σαν φαντάροι να βρισκόμαστε στις*

²⁵⁷ Βλ., όσον αφορά το Δίκτυο Ελεύθερων Φαντάρων Σπάρτακος: www.geocities.com\spartakosdiktio, όσον αφορά την Επιτροπή Αλληλεγγύης Στρατευμένων: www.geocities.com\antiwarg\epitroph-gr, και όσον αφορά την Αντιπολεμική Διεθνιστική Κίνηση: www.geocities.com\antiwar.gr.

²⁵⁸ www.geocities.com\antiwar.gr

γραμμές του αντιπολεμικού κινήματος. Για να προσφέρουμε τη δική μας συμβολή στην προσπάθεια να σταματήσουν οι βρώμικοι πόλεμοι και για να κρατηθεί η χώρα μας μακριά από αυτούς. Δηλώνουμε υπεύθυνα ότι κατά την διάρκεια της στρατιωτικής μας θητείας θα αρνηθούμε να συμμετάσχουμε σε οποιαδήποτε επιχείρηση έξω από τα σύνορά μας άλλα και να προσφέρουμε οποιαδήποτε άμεση ή έμμεση στήριξη σε Νατοϊκές, ευρωπαϊκές ή άλλες στρατιωτικές δυνάμεις που θα διεξάγουν ένα τέτοιο πόλεμο.»²⁵⁹ Επίσης μέσα από επώνυμες δηλώσεις και καταγγελίες στρατιωτών, που δημοσιοποιούνται στις ιστοσελίδες αυτές, θίγονται θέματα που έχουν να κάνουν με την καθημερινότητα του στρατού, όπως άδειες, έξοδοι, ποιότητα φαγητού, διάρκεια θητείας, αλλά και με την έλλειψη δημοκρατικότητας, με την ελεύθερη διακίνηση των ιδεών εντός του στρατοπέδου, την κατάργηση όπλων χαμηλής ραδιενέργειας κ.ά. Επίσης, οι στρατευμένοι αυτοί αντιτίθενται στο μισθοφορικό στρατό, και προτείνουν την αποχή της Ελλάδας από τον Ευρωστρατό.

Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ότι στις γραμμές των συγκεκριμένων ιστοσελίδων, αλλά και αλλού, εμφανίζονται κείμενα που προέρχονται και από επαγγελματίες του χώρου, από μόνιμους ή επί θητεία στρατιωτικούς.²⁶⁰ Ενδεικτικά θα αναφέρουμε την περίπτωση Γιώργου Μοναστηριώτη, ο οποίος είχε ενταχθεί στο πολεμικό ναυτικό με πενταετές συμβόλαιο (Εθελοντής Πενταετούς Υποχρέωσης), και αρνήθηκε να ακολουθήσει τη μονάδα του όταν η φρεγάτα «Ναυαρίνο», όπου υπηρετούσε, στάλθηκε στον Περσικό Κόλπο, το Μάιο του 2003. Επικαλούμενος λόγους συνείδησης δήλωσε ότι: «Αρνούμαι συνειδητά και υπεύθυνα να συμμετάσχω ή να συνεισφέρω καθ' οποιονδήποτε τρόπο στην ανελέητη σφαγή που συνεργείτε κατά του ιρακινού λαού, σ' ένα πόλεμο που δεν λέει να τελειώσει αφού μετά την επίσημη λήξη του μετράμε νεκρούς και μάλιστα παιδιά. Ακόμα κι αν ο αυτός πόλεμος τελείωσε θα έρθουν κι άλλοι, πολύ χειρότεροι αφού ο πόλεμος είναι αναγκαίος για την διεύρυνση της κυριαρχίας των εξουσιαστών. Δηλώνω την άμεση παραίτηση μου από το Π.Ν. από ένα μηχανισμό που παράγει αντί-ανθρώπινες πρακτικές μέσα από διαταγές και ιεραρχίες, από έναν μηχανισμό που λειτουργεί ως μέσω εκβιασμού και καταστολής στις λαϊκές κινητοποιήσεις και εξεγέρσεις. Η πράξη αυτή είναι επίσης μια ελάχιστη συμπαράσταση αλληλεγγύης στον ιρακινό λαό καθώς και στα φιλειρηνικά

²⁵⁹ Λιαπάτας Α., Στεφάνου Ν., Τσαντικός Γ., «*Δήλωση νέων που κατατάσσονται στον ελληνικό στρατό με τη σειρά του Μαΐου 2003*», Παρασκευή 23.5.2003 στο www.geocities.com/antiwarg/epitroph-gr

²⁶⁰ Βλ. www.geocities.com/antiwarg/epitroph-gr, και www.amnesty.org.

συναισθήματα του ελληνικού λαού.»²⁶¹ Ο Μοναστηριώτης υπήρξε ο πρώτος επαγγελματίας στρατιωτικός αντιρρησίας συνείδησης, ο οποίος δήλωσε δημόσια την αντίρρησή του στη συμμετοχή σε συγκεκριμένο πόλεμο, τον οποίο θεωρούσε άδικο.

Οι περιπτώσεις μόνιμων στρατιωτικών που επέλεξαν να υποβάλουν την παραίτηση τους προς τις στρατιωτικές αρχές είναι ένας άλλος δρόμος προς την αντίρρηση συνείδησης που προέρχεται πλέον και από τους επαγγελματίες του χώρου.²⁶² Ωστόσο, στην μεγάλη τους πλειοψηφία οι περιπτώσεις αυτές δε συνδέονται με δημόσιες δηλώσεις, αν και σποραδικά δημοσιοποιούνται ενστάσεις, δικαιολογήσεις και διαμαρτυρίες των επαγγελματιών αυτών που εγκαταλείπουν το στράτευμα.

5.5.2. Άρνηση πληρωμής φόρων και μποϋκοτάζ εταιρειών που επωφελούνται από πολέμους

Μια πρόταση έμμεσης αντίρρησης στο στρατό, η οποία προέρχεται από τον Σύνδεσμο Αντιρρησιών Συνείδησης είναι η μη καταβολή φόρων προς τις ένοπλες δυνάμεις.²⁶³ Πρόταση που αφορά ως επί τω πλείστο αντιρρησίες συνείδησης άλλα και όχι μόνο.

Η πρακτική είναι γνωστή από παλιά,²⁶⁴ και έχει εφαρμοστεί ήδη από την War Resisters International, που εδρεύει στο Λονδίνο. Ποιο συγκεκριμένα η War Resisters International στην άρνηση της να καταβάλλει «φόρους πολέμου» οδηγήθηκε στα δικαστήρια. Ο δικαστικός αγώνας χάθηκε και κατασχέθηκε κάποιος εξοπλισμός της οργάνωσης, αντίστοιχος με το ποσό του φόρου, με αποτέλεσμα το κράτος να πάρει τα χρήματα που του αναλογούν και να τα δώσει στο στρατό. Το αποτέλεσμα με όλη αυτή την κινητοποίηση είναι ότι τα μέλη της οργάνωσης κατάφεραν να θέσουν δύο ζητήματα. Από την μια την δημόσια εναντίωσή τους στον πόλεμο όσο και την αντίρρηση τους στην καταβολή φόρων για πολεμικού σκοπούς.

Κατά αναλογία, ο Σύνδεσμος Αντιρρησιών Συνείδησης προτείνει για λόγους αρχής το «ούτε μια ώρα στο στρατό» να συνοδεύεται από το «ούτε ένα ευρώ για στο

²⁶¹ Δίοπος (ΕΠΥ) Μοναστηριώτης Γιώργος, βλ. www.geocities.com/antiwarg/epitroph-gr και www.amnesty.org.

²⁶² Μια άλλη πρακτική αντίρρησης συνείδησης είναι η άρνηση υπηρετήσης της ποινής φυλάκισης. Βλ. σχετικά Καρακώστας Κ., «Αρνούμαι να υπηρετήσω 'φυλακή'. Όταν η υπηρεσία στην πατρίδα είναι καταδίκη, *Αρνούμαι*, τ. 5, 1991, σελ. 14-15, όπου αναφέρονται συγκεκριμένες περιπτώσεις.

²⁶³ Καρατζάς Γ., «Για μια αντίρρηση συνείδησης στην καταβολή φόρων για τις ένοπλες δυνάμεις (μια πρόταση προς του αρνητές στράτευσης και όχι μόνο)», www.antirrhisisies.gr. Reynolds D., «Γιατί χρειάζεται μια υπηρεσία εναλλακτικής φορολογίας;», *Αρνούμαι*, τ. 4, 1991, σελ. 37-38.

²⁶⁴ Βλ. «Άρνηση πληρωμής φόρων για πολεμικές δαπάνες», *Αρνούμαι*, τ. 2, 1986, σελ. 13.

στρατό». Χαρακτηριστική είναι και η τεκμηρίωση μέλους του ΣΑΣ, για τους λόγους που θα πρέπει να μας ωθήσουν να μην πληρώνουμε φόρους στο στρατό. «Δεν αντιλαμβάνομαι πως η συνείδηση κάποιου δεν του επιτρέπει να πάει ούτε μια ώρα στο στρατό, δεν του επιτρέπει να κάνει άοπλη θητεία εντός του στρατού ή να αποκτήσει σχέση εργασίας με φορέα που υπάγεται στα υπουργεία εθνικής άμυνας και δημόσιας τάξης..., αλλά του επιτρέπει να στηρίζει οικονομικά το στρατό. Ή να εξαγοράζει τη θητεία του ή την καταδίκη του από το στρατοδικείο και τα λεφτά να πηγαίνουν στο στρατό...για μένα κάτι τέτοιο είναι μάλλον υποκρισία. Όπως η υποκρισία των ευρωπαϊκών λαών που κατά πλειοψηφία εναντιώθηκαν στον πόλεμο του Ιράκ, αλλά συνεχίζουν να χρηματοδοτούν τους στρατούς τους, να ψηφίζουν ή να στηρίζουν αυτές τις κυβερνήσεις...Αν οι λαοί είχαν προχωρήσει σε άρνηση να καταβάλουν φόρους, τώρα οι κυβερνήσεις του πολέμου είτε θα είχαν καταρρεύσει, είτε θα είχαν σταματήσει τον πόλεμο γιατί δεν θα είχαν να πληρώσουν τους μισθοφόρους τους!»²⁶⁵

Αντιλαμβάνοντας, ο ίδιος, τη δυσκολία του όλου εγχειρήματος προτείνει κάποιες λύσεις απευθυνόμενος ιδιαίτερα στους αντιρρησίες συνείδησης: «τώρα σε ότι αφορά τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσαμε να αρνηθούμε τη συμμετοχή μας στη χρηματοδότηση του στρατού, το ιδανικό θα ήταν να αρνηθούμε την καταβολή φόρων μέχρις ότου βρεθεί μια νομοθετική φόρμουλα ώστε αφενός να καταβάλλουμε τους υπόλοιπους φόρους απευθείας στα ταμεία κρατικών φορέων που υπάγονται στα άλλα υπουργεία ώστε να διασφαλίσουμε στοιχειωδώς ότι δεν πάνε απευθείας στο Υ.ΕΘ.Α και αφετέρου να καταβάλλουμε το ποσό που αντιστοιχεί στο στο Υ.ΕΘ.Α σήμερα νομίζω 5% σε μη κρατικά κοινωφελή ιδρύματα και Μ.Κ.Ο. Αποδεικνύοντας ότι δεν αποσκοπούμε να γλιτώσουμε φόρους...Ακόμη καλύτερη διασφάλιση θα ήταν τουλάχιστον οι αναγνωρισμένοι αντιρρησίες, να καταβάλλουμε όλους τους φόρους μας σε μη κρατικά κοινωφελή ιδρύματα και Μ.Κ.Ο.»²⁶⁶

Λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη μας την παραπάνω πρόταση, αλλά και την τάση σε διεθνές επίπεδο της κατάργησης της στρατιωτικής θητείας και της συγκρότησης εξολοκλήρου επαγγελματικού στρατού, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ίσως μελλοντικά η αντίρρηση συνείδησης να σημαίνει άρνηση καταβολής φόρων για στρατιωτικές δαπάνες.

²⁶⁵ Καρατζάς Γ., «Για μια αντίρρηση συνείδησης στην καταβολή φόρων για τις ένοπλες δυνάμεις (μια πρόταση προς του αρνητές στράτευσης και όχι μόνο)», ό.π., σελ. 338.

²⁶⁶ Καρατζάς Γ., «Για μια αντίρρηση συνείδησης στην καταβολή φόρων για τις ένοπλες δυνάμεις (μια πρόταση προς του αρνητές στράτευσης και όχι μόνο)», ό.π., σελ 38.

Μια άλλη πρακτική, συναφής με την προηγούμενη, είναι το μποϋκοτάζ εταιριών που σχετίζονται με πολεμικές επιχειρήσεις. Όπως προκύπτει από τα παγκόσμια φόρουμ, στη Βομβάη το 2003, και στη Βραζιλία το 2005, αλλά και σε άλλα ευρωπαϊκά, το μη βίαιο μποϋκοτάζ μπορεί να στηλιτεύσει εταιρείες που επωφελούνται από τον πόλεμο, για παράδειγμα στο Ιράκ, αλλά και γενικότερα εταιριών που έχουν συμφέρον να μην προωθούν τις ρυθμίσεις του πρωτοκόλλου του Κιότο, αρθρώνοντας από τα κάτω μια κινηματική αντίδραση ενάντια στην ηγεμονική εξουσία αμερικάνικων εταιρειών.²⁶⁷

5.5.3. Το ζήτημα της «Παλλαϊκής Άμυνας»

Το 1998 το ελληνικό κοινοβούλιο ψήφισε τον Ν.2641 (ΦΕΚ 211/15.09.1988, τ. Α), ο οποίος υποχρεώνει τους Έλληνες και τις Ελληνίδες να καταταχθούν στην Εθνική Φρουρά, η οποία προβλέπεται να ανταποκρίνεται σε εχθρικές ενέργειες, να συμμετέχει στην αντιμετώπιση φυσικών καταστροφών και κάθε είδους επείγοντος περιστατικού. Η Παλλαϊκή Άμυνα οργανώνεται, σύμφωνα με το πρώτο άρθρο του σχετικού νόμου, σε καιρό ειρήνης και έχει ως κύρια αποστολή *«σε περιόδους έντασης, επιστράτευσης και πολέμου την τοπική άμυνα, την πολιτική άμυνα και την πολιτική προστασία, ενώ σε καιρό ειρήνης την πολιτική άμυνα και την πολιτική προστασία»*. Προβλέπεται η ένταξη-στράτευση των γυναικών από 18 έως 60 ετών και των ανδρών που δεν επιστρατεύονται από 18 έως 60 ετών. Ως Παλλαϊκή Άμυνα νοείται *«η ενεργός συμμετοχή στην εθνική ασφάλεια όσων Ελλήνων και Ελληνίδων μπορούν να προσφέρουν υπηρεσίες γι' αυτήν και δεν μετέχουν στις Ένοπλες Δυνάμεις»* (άρθρο 2, παράγραφος 1).

Ο νόμος δεν ενεργοποιήθηκε ποτέ, ωστόσο η ψήφισή του άνοιξε μια συζήτηση, εντός της οποίας διατυπώθηκαν δημόσια απόψεις που θα μπορούσαν να θεωρηθούν δυνητική άρνηση στράτευσης των γυναικών για λόγους ιδεολογικούς. Το ΚΚΕ, ο Συνασπισμός και το ΔΗΚΚΙ καταδίκασαν τη φιλοσοφία του νομοσχεδίου και εξέφρασαν την κάθετη αντίθεση τους, για την προφανή αυτή στρατιωτικοποίηση της κοινωνίας την οποία προέβλεπε η εν λόγω νομοθετική ρύθμιση. Επίσης η συζήτηση επικεντρώθηκε στο ζήτημα της ισότητας και του εάν οι γυναίκες όφειλαν, όπως και οι άνδρες, να προσφέρουν υποχρεωτικά τις υπηρεσίες τους στην εθνική άμυνα εντασσόμενες με κάποιο τρόπο στο στρατό. Η θέση της Ένωσης Γυναικών Ελλάδας

²⁶⁷ Το Διεθνές Δίκτυο «Μποϋκοτάζ κατά του Bush».

ήταν θετική για το εν λόγω νομοσχέδιο: «Συμφωνούμε απόλυτα γιατί δεν πρόκειται για υποχρεωτική στράτευση, αλλά για συμμετοχή στη παλλαϊκή άμυνα. Δεν έχει καμιά σχέση με τη στράτευση την οποία και αρνιόμαστε. Ο κάθε πολίτης πρέπει να ξέρει πώς να αμυνθεί...είναι πολύ σημαντικό να ξέρουμε πώς να αμυνθούμε σε περίπτωση που μπει κάποιος λαθρομετανάστης στο σπίτι μας...»²⁶⁸ Το Παρατηρητήριο για τα Δικαιώματα της Γυναίκας τονίζει ότι «η στρατιωτική εκπαίδευση των γυναικών συνιστά αρνητική εξέλιξη και επιβαρύνει την ήδη δυσμενή θέση των γυναικών στην κοινωνική πραγματικότητα της Ελλάδας. Οι ελληνίδες έχουν ιστορικά αποδείξει ότι είναι σε θέση να αντιλαμβάνονται το πατριωτικό τους καθήκον όποτε χρειάζεται χωρίς να υπόκεινται σε καταναγκασμούς.»²⁶⁹

²⁶⁸ Μαρία Κυπριωτάκη, πρόεδρος της Ένωσης Γυναικών Ελλάδος. *Ελευθεροτυπία* 21.10.1997.

²⁶⁹ *Παρατηρητήριο για τα Δικαιώματα των Γυναικών. Ελευθεροτυπία* 21.10.1997. Για τη «δυναμική» άρνηση στράτευσης των γυναικών βλ. ακόμα Βερέττας Μ., *Ο πολιτισμός των στρατοπέδων*, Αθήνα, Εκδόσεις Μ. Βερέττας, 1998, σελ. 154-159. Βλ. ακόμα «Παλλαϊκή άμυνα. Η στρατιωτικοποίηση σας έσχατο στάδιο της εξουσιαστικής σχιζοφρένειας», *Αρνόμαι*, τ. 3, 1987, σελ. 12.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

Κλείνοντας, θα θέσουμε ένα ερώτημα που παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον για την παρούσα εργασία: γιατί οι άνθρωποι εγκαταλείπουν τη σιγουριά της καθημερινότητας και μπαίνουν σε διαδικασίες διεκδίκησης; Εν προκειμένω, όσον αφορά τους αντιρρησίες συνείδησης, που οι διεκδικήσεις τους εξαρχής είναι συνδεδεμένες με απώλειες και στιγματισμούς, τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο.

Σύμφωνα με τον Βούλγαρη «... η Ελλάδα, ιδίως στα πρώτα χρόνια μετά την πτώση της δικτατορίας, βίωνε μια ιδιαίτερη συγκυρία, όπου η αργή επαναληπτικότητα των δομών και της ρουτίνας είχε διαρραγεί. Η πραγματικότητα ήταν ρευστή, ασχημάτιστη, με έντονη δομική απροσδιοριστία. Η ίδια η χρονική αφετηρία, η Μεταπολίτευση, είχε τον χαρακτήρα τομής –τομής ριζικής. Είχε όλα τα χαρακτηριστικά του έκτακτου 'γεγονότος που δημιουργεί ιστορία', που δίνει την εκκίνηση σε εξελίξεις με μεγάλο βαθμό ελευθερίας έως ότου ξαναμορφοποιηθούν από τις κανονικότητες των σταθερότερων δομών».²⁷⁰ Θα υπενθυμίσουμε όσον αφορά το εσωτερικό της χώρας την αποδοχή και τον σεβασμό της πλειοψηφίας των ελλήνων για τον ηρωισμό που επέδειξε η Αριστερά σε δύσκολες περιόδους, γεγονός που διέσπειρε ένα ισχυρό πατριωτικό αίσθημα. Αλλά θα τονίσουμε και τις διεθνείς συνθήκες δηλαδή τον φόβο που προκαλούσαν οι εντατικές εξοπλιστικές διαδικασίες των κρατών, η πυρηνική απειλή, αλλά και οι διεθνείς αντιπολεμικές κινήσεις όπως και οι κινήσεις ειρήνης προερχόμενες από τα κόμματα της ελληνικής επικράτειας. Επιπλέον την εποχή αυτή θα αρχίσει η αμφισβήτηση της «επίσημης» αριστεράς, από μια μικρή μερίδα, από κάποιους κύκλους, ουσιαστικά ανένταχτων αριστερών, επηρεασμένων από το ιδεολογικό κλίμα του Γαλλικού Μάη αλλά και από τους ευρωπαϊούς οικολόγους. Όλα αυτά, με τον τρόπο τους το καθένα, θα υφάνουν το δομικό σκηνικό των νέων διεκδικήσεων.

Σύμφωνα με θεωρητικούς των κοινωνικών κινημάτων, οι δομές και οι δομικές προδιαθέσεις υπάρχουν πάντα, όμως άλλο είναι να υποστηρίζεται πως οι δομικές ευκαιρίες διευκολύνουν την εκδήλωση συλλογικών δράσεων και άλλο ότι τις προκαλούν: «οι ευκαιρίες είναι παράγοντες επικουρικοί δεν είναι και δεν μπορεί να

²⁷⁰ Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της μεταπολίτευσης*, ό.π., σελ. 17.

είναι γενεσιουργοί».²⁷¹ Προς αυτή την κατεύθυνση συνηγορεί και ο McAdam. Υποστηρίζει ότι «σαφώς ευνοϊκές πολιτικές μεταστροφές δεν οδήγησαν σε συλλογική δράση», ενώ αντίθετα υπάρχουν «περιπτώσεις όπου αναπτύχθηκε συλλογική δράση εν τη απουσία αξιοσημείωτων αλλαγών στη σχετική ισχύ των αντιπαρατιθέμενων υποκειμένων.»²⁷²

Σε αντίθεση με την θεωρία κινητοποίησης πόρων²⁷³, οι «πολιτικές ευκαιρίες»²⁷⁴ του κοινωνικού περιβάλλοντος, γιατί όχι και οι «απειλές»,²⁷⁵ έχουν σίγουρα επίδραση στους δρώντες, όμως, μέχρις ότου νοηματοδοτηθούν και επενδυθούν με το κατάλληλο αξιακό συναισθηματικό φορτίο παραμένουν απλώς λανθάνουσες δυνατότητες. Για να γίνουν πραγματικές κινητήριες δυνάμεις συλλογικής δράσης, οι ευκαιρίες ή οι απειλές πρέπει να αναγνωρισθούν και να αναγνώσθουν ως τέτοιες από τους πολιτικούς δρώντες, οι οποίοι παρεμβαίνοντας στη συγκυρία αναλαμβάνουν να συνδέσουν την ερμηνευμένη εμπειρία με τις διεκδικήσεις τους.²⁷⁶

Έτσι, αν και οι δομές διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των κοινωνικών διεκδικήσεων, και ευρύτερα στην ιστορία, δεν θα πρέπει να υποβαθμίσουμε την ανθρώπινη δράση. Σύμφωνα με τον Tilly ως «νεωτερικές μορφές συλλογικής δράσης» εννοούμε τη δημιουργία οργανώσεων, τη χρήση Μ.Μ.Ε., τη διανομή προπαγανδιστικού υλικού και άλλες συναφείς δραστηριότητες. Έτσι, οι πρωτοπόροι στην Ελλάδα που κίνησαν το θέμα της αντίρρησης συνείδησης ήταν, όπως έχουμε άλλωστε ήδη πει, η Οικολογική Κίνηση Θεσσαλονίκης και κυρίως τα άτομα που ασχολούνται με την έκδοση του περιοδικού *Αρνούμαι*, του κατεξοχήν περιοδικού που θα τροφοδοτήσει την Αντίρρηση Συνείδησης στην Ελλάδα.²⁷⁷

²⁷¹ Βλ. Σεφεριάδης Σ., «Συγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα: μια αποτύπωση», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ. 27, 2006, σελ. 7-42.

²⁷² Βλ. Σεφεριάδης Σ., «Συγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα: μια αποτύπωση», ό.π., σελ. 15.

²⁷³ Βλ. Σερντεδάκης Ν., «Στην καρδιά των κοινωνικών κινήματων: Μια κριτική ανάγνωση της σύγχρονης θεωρίας», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τ. 24, 1998, σελ. 41-65.

²⁷⁴ Οι «πολιτικές ευκαιρίες» προβλήθηκαν ως κρίσιμοι παράγοντες για την επεξήγηση ευρέως φάσματος κινηματικών όψεων. Σεφεριάδης Σ., «Συγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα: μια αποτύπωση», ό.π., σελ. 13.

²⁷⁵ Σύμφωνα με τον Tarrow, η εννοιολόγηση της «απειλής» ως παράγοντα παραπληρωματικού των «ευκαιριών»: οι κινηματικές δράσεις δεν επικυρούνται μόνο όταν οι διεκδικητές διαπιστώνουν παράθυρα να... ανοίγουν αλλά και όταν διαισθάνονται και πόρτες να κλείνουν». Βλ. Tarrow S., *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, από Σεφεριάδης Σ., «Συγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα: μια αποτύπωση», ό.π., σελ. 10.

²⁷⁶ Σεφεριάδης Σ., «Συγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα: μια αποτύπωση», ό.π., σελ. 15-16.

²⁷⁷ Και το περιοδικό *σχολιαστής* είχε ως θέμα του την αντίρρηση συνείδησης όμως ας τονιστεί αρχικά ασχολούνταν κυρίως με τις επιτροπές για τα δικαιώματα των φαντάρων .

Ακολουθώντας το επαναλαμβανόμενο και προβλέψιμο φάσμα δράσεων, τα άτομα που θα εμπλακούν στις διεκδικήσεις, μετά από την επιρροή αλλά και την εμπειρία που θα τους προσφέρει το περιοδικό, θα προσπαθήσουν να δημοσιοποιήσουν το θέμα ενεργοποιώντας διάφορες μορφές διαμαρτυρίας, όπως μέσω του τύπου, διοργανώνοντας συναυλίες, πορείες, απεργίες πείνας, εκδίδοντας ψηφίσματα κ.ά. Πρέπει να τονιστεί ότι οι διαμαρτυρίες αυτές δεν εμπεριείχαν βία, κινούνταν σε μη βίαια, ειρηνικά, πλαίσια. Η μη βία ήταν συστατικό στοιχείο εξάλλου των στοχοθετήσεων τους. Απώτερος στόχος ήταν η δημιουργία ενός συνδέσμου, ως μέσου νομιμοποίησης της αντίδρασής τους, όπως και της σύναψης υποστηρικτικών δικτύων με άλλες ομοειδείς οργανώσεις του εξωτερικού.

Ένα μεγάλο ζήτημα, το οποίο κατά την γνώμη μας θα αποτελέσει τροχοπέδη στην ανάπτυξη ενός κινήματος αντιρρησιών συνείδησης στην Ελλάδα, είναι το θέμα της «πολιτικής ταυτότητας» και των ιδεολογικών αναφορών των ατόμων που θα αυτοπροσδιοριστούν ως αντιρρησίες συνείδησης. Οι κινηματικές διεκδικήσεις δεν μένουν μόνο στις εργαλειακές επιδιώξεις αλλά απαιτούν και κοινές «νοηματοδοτήσεις, αξιακές πλαισιώσεις και συλλογικές ταυτότητες.»²⁷⁸ Αυτά καθίστανται και τα βασικά στοιχεία τα οποία θα προσδώσουν την απαιτούμενη διάρκεια στη διεκδικητική δράση ώστε να μπορέσει να καταστεί κίνημα. Σύμφωνα με τον Tarrow «... η λύδια λίθος της κινηματικής υπόστασης είναι ο παρατεταμένος χαρακτήρας των δράσεων, αλλιώς πρόκειται για απλά συγκρουσιακά επεισόδια.»²⁷⁹

²⁷⁸ Σεφεριάδης Σ., «Συγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα: μια αποτύπωση», ό.π., σελ. 10.

²⁷⁹ Tarrow S., *Power in Movement: Social Movements an Contentious Politics*, από Σεφεριάδης Σ., «Συγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα: μια αποτύπωση», ό.π., σελ. 10.

Μορφή δράσης του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης

ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΔΡΑΣΗΣ	ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ (ΣΑΣ)
Κοινωνικός χώρος παρέμβασης	Εθνικός χώρος αρχικά, με δυνατότητα πολύ γρήγορα κινητοποίησης παγκόσμιων υποστηρικτικών δικτύων.
Εμβέλεια πρακτικών δημοσιοποίησης της δράσης	Δημοσιοποίηση σε εθνικό και σε πανευρωπαϊκό επίπεδο.
Κομματική σύνδεση (αυτονομία)	Σύνδεση κυρίως με εξωκοινοβουλευτικές πολιτικές οργανώσεις. Το θέμα της αυτονομίας τίθεται ως ζητούμενο.
Στόχοι	Στόχος η ριζική τροποποίηση (μέσω της εναλλακτικής υπηρεσίας) ή και κατάργηση του θεσμού.
Τύπος οργάνωσης	Τυπική οργάνωση (με καταστατικό, ΣΑΣ).
Ιδεολογική ταυτότητα μελών	Οικολόγοι, ειρηνιστές, αναρχικοί, ευρύτερη αριστερά (εξαιρουμένου του ΚΚΕ).
Εξέλιξη	Ξεκίνησαν την δράση τους αποτελούμενοι από πολλές συνιστώσες και τάσεις, σύντομα επήλθε πόλωση και διάσπαση με αποχώρηση ουσιαστικά της αναρχικής πτέρυγας.
Σημερινή κατάσταση	Οργάνωση ομοιογενής, όσον αφορά την ιδεολογική ταυτότητα των μελών. Επιδιώκει άρση του τιμωρητικού χαρακτήρα της εναλλακτικής υπηρεσίας, αλλά και υπεράσπιση του δικαιώματος της άρνησης του στρατού για λόγους συνείδησης.

Στην προκειμένη περίπτωση, οι άνθρωποι που θα διεκδικήσουν από την πολιτεία να κάνουν χρήση του δικαιώματος της αντίρρησης συνείδησης προέρχονται όπως έχουμε ήδη αναδείξει από πολλούς και διαφορετικούς χώρους, με διαφορετικά ιδεολογικά πιστεύω και αιτήματα.²⁸⁰ Επικαλούμαστε το κύριο ζήτημα διαφωνίας των μελών του ΣΑΣ, κυρίως με την πλευρά των αντιεξουσιαστών αλλά και όχι μόνο, αν θα πρέπει να παλέψουν μέσα από το θεσμό, κατοχυρώνοντας στην ουσία μια νομική διεκδίκηση προς την εναλλακτική υπηρεσία, ή έξω απ' αυτόν, στρεφόμενοι εξ αρχής στην κατάργηση του, μη δεχόμενοι να συμμετάσχουν σε οποιαδήποτε διαδικασία που θα τον συντηρούσε ή που θα τον άφηνε ανέπαφο. Όπως επίσης και το ζήτημα της μη βίας, το οποίο απορρίπτεται από ένα μεγάλο μέρος των αντιεξουσιαστών.

Η κινηματική ή μη διάσταση των αντιρρησιών αλλά και ζητήματα που σχετίζονται με το μέλλον και την προοπτική του εξακολουθούν να απασχολούν τον ΣΑΣ. Διαφαίνεται μια τάση αποδοχής της απουσίας μιας «κινηματικής δυναμικής».

²⁸⁰ Για κίνημα μιλά και ο Τριαρίδης: «Το κίνημα των ανθρώπων που αρνήθηκαν να εκπαιδευτούν στο θάνατο και να τον υπηρετήσουν, γεννημένο μαζί με οράματα κοινωνικών ουτοπιών, βρίσκει σήμερα, στον κόσμο ολόκληρο, αλλά και στην Ελλάδα, την έκφρασή του μέσα από Αντιρρησίες Συνείδησης. Δηλαδή: μέσα από ανθρώπους που φυλακίζονται, κωνηγούνται, καταδιώκονται, υβρίζονται και λαιδορούνται επειδή αποφάσισαν να μην υπηρετήσουν τη θεσμοθετημένη βία, τη λογική που βλέπει τον Άλλο ως εχθρό, την απαξίωση της ζωής. Είναι άνθρωποι σαν κι εμάς –με οικογένειες, καθημερινές αγωνίες και ανάγκες, όνειρα και επιθυμίες: ο Φίλιππος Κυρίτσης, ο Μιχάλης Μαραγκάκης, ο Νίκος Καρανίκας, ο Λάζαρος Πετρομελίδης, ο Γιώργος Μοναστηριώτης και πολλοί άλλοι (τα ονόματα τους θα παραμείνουν άγνωστα στις υπερήφανες πλειονότητες).» Βλ. Τριαρίδης Θ., Σημειώσεις για το τρεμάμενο σώμα, Αθήνα, Τυπωθήτω, 2006, σελ. 157-158.

Είναι χαρακτηριστικά όσα μας εκμυστηρεύτηκε ο σημερινός πρόεδρος του: «Άλλωστε σου αποκαλύπτω (...) αυτή είναι και η εισήγησή μου δηλαδή, η πρότασή μου δηλαδή, η κατεύθυνση που εγώ θέλω να δώσουμε και στο Σύνδεσμο των Αντιρρησιών Συνείδησης, που εισηγούμαι τα τελευταία χρόνια, να πάψει δηλαδή ο ρόλος μας να είναι κινηματικός, αφού κίνημα δεν υπάρχει, αλλά να είναι περισσότερο ακαδημαϊκός και να προτείνουμε αφενός πρακτικές λύσεις σε ενδιαφερόμενους αντιρρησίες. (...) Λέω λοιπόν ότι η θέση μου είναι να έχουμε μια περισσότερο ακαδημαϊκή σχέση, και να έχουμε μια σοβαρά ενημερωμένη ιστοσελίδα, που να παρέχουμε ένα πλήθος πληροφοριών. Να μορφώνουν το χώρο, δηλαδή με κείμενα, όπως αυτά που θα διαβάσεις σε μια εφημερίδα»²⁸¹

Ωστόσο, παρ' όλες τις δομικές και ιδεολογικές αυτές αντιξοότητες που συναντά ο ΣΑΣ, εντάσσεται σε ένα ευρύτερο δίκτυο κινήσεων, σε παγκόσμιο επίπεδο: «Οι αντιρρησίες συνείδησης δεν είναι μόνοι τους. Παρά, παρά το γεγονός ότι ο καθένας κουβαλάει τον εαυτούλη του, μάλλον τη δική του ιδεολογία, εντούτοις υπάρχει και μια τάση, τουλάχιστον όσον αφορά εμένα προσωπικά, και πολλούς ακόμα από τους συντρόφους μου στην Ελλάδα, πιστεύω, το βλέπω μάλλον, μας ενδιαφέρει η συσπείρωση γύρω από το διεθνές κίνημα. Το οποίο έχει (...) την έδρα του, στο Λονδίνο, κάτω από τη διεθνή οργάνωση *War Resisters International*. Έτσι, Διεθνής Ενάντια στον Πόλεμο, η οποία, της οποίας η ιστορία αγγίζει τον αιώνα. Είναι μια παλιά οργάνωση η οποία έχει τα εχέγγρα, είναι αξιοσέβαστη, δηλαδή διεθνώς, και προσπαθεί να επιφέρει αποτελέσματα συντονίζοντας τους αντιρρησίες συνείδησης παντού στον κόσμο.»²⁸²

Έμβλημα Ευρωπαϊκού Γραφείου για την Αντίρρηση Συνείδησης (EBCO)

Σε σχέση με τα ζητήματα αυτά, είναι χαρακτηριστική η θέση του Πρωτοψάλτη για το «κίνημα» ενάντια στο στρατό: «Είναι φανερό ότι δύο δρόμοι ανοίγονται για το κίνημα -εξαιρώντας φυσικά την 'ρεάλ πολιτική' και την συνακόλουθη υποταγή σε κράτος και

²⁸¹ Απόσπασμα από συνέντευξη με τον Δημήτρη Σωτηρόπουλο, σημερινό πρόεδρο του ΣΑΣ.

²⁸² Απόσπασμα από τη συνέντευξη με τον Δημήτρη Σωτηρόπουλο.

κεφάλαιο. *Η εξακολουθούμε να ψάχνουμε αυτό που μας χωρίζει ή θα ακολουθήσουμε το μονοπάτι προς την ενότητα... Το εναλλακτικό κίνημα ή θα μπορέσει να εναρμονίσει όλα τα επαναστατικά υποκείμενα με ίσους όρους ή δεν θα μπορέσει να δημιουργηθεί ποτέ. (...) Το ζητούμενο δεν είναι να βρεθεί η μια και μοναδική στάση που είναι κινηματική και σωστή και πολεμά όλες τις άλλες... αλλά ο εναρμονισμός όλων των υπαρκτών αντιστάσεων στην στρατιωτική κτηνωδία.»²⁸³*

Η διάσταση λοιπόν των απόψεων που συναντήσαμε στον σύνδεσμο αντιρρησιών συνείδησης, η ένταση των ιδεολογικών συγκρούσεων εντός του και ο εσωτερικός ανταγωνισμός δεν ανάγεται σε μια εγγενή κακοδαιμονία ή στις προσωπικότητες των τυπικών ή άτυπων ηγετών του, κυρίως αντανάκλα τις διαμάχες γύρω από την νοηματοδότηση της κοινωνικής πραγματικότητας.²⁸⁴ Έτσι η επικράτηση της μίας ή της άλλης αντίληψης δεν οδηγεί μόνο στην επιλογή των μέσων δράσης, αλλά και στην ιδεολογική κατίσχυση, στην εδραίωση της ηγεμονίας εντός της οργάνωσης ή του κινήματος. Το κρίσιμο σημείο λοιπόν το οποίο οδήγησε στην αδυναμία συγκρότησης κοινωνικού κινήματος με τους όρους που αναφέρθηκαν παραπάνω είναι ακριβώς ο εντοπισμός του αντιπάλου των αντιρρησιών. Ποιο συγκεκριμένα αντίπαλος είναι η συγκεκριμένη ιεραρχική και μη δημοκρατική διάρθρωση του στρατού ή ο στρατός εν γένει; Έπρεπε να προβληθεί στην κοινή γνώμη πως το ζητούμενο είναι η εναλλακτική θητεία ή ο ίδιος ο θεσμός του στρατού; Η εσωτερική αυτή διαφωνία στο επίπεδο της οργάνωσης οδήγησε σε μια ασαφή προβολή των στόχων των αντιρρησιών με αποτέλεσμα να μην καταφέρουν να ξεπεράσουν τις νοηματοδοτικές διαφωνίες για τον ορισμό της κοινωνικής πραγματικότητας και να πείσουν το κοινό στο οποίο απευθύνονταν. Με αποτέλεσμα η συνεργασία, όπως είδαμε, να οδηγήσει στην πόλωση και η αποχώρηση τάσεων που δεν καλύπτονταν με λύσεις λιγότερο ριζοσπαστικές. Το ζήτημα του εναρμονισμού ή όχι των τάσεων και των διαφορετικών ρευμάτων εξακολουθεί από τότε έως και τις μέρες μας να χαρακτηρίζει την ευρύτερη κινηματική αριστερά.

²⁸³ Πρωτοψάλτης Μ., «Ενάντια στο Στρατό», ό.π., σελ. 39.

²⁸⁴ Για την νοηματική πλαισίωση της συλλογικής δράσης βλ Ν Σερντεδάκις, *Θεωρία Κοινωνικών Κινήματων*, ό.π.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η μορφή του στρατού, όπως τη γνωρίζουμε μέχρι και τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, βασίζεται στο έθνος-κράτος. Η σύνδεση του έθνους-κράτους με τον πόλεμο και το στρατό είναι οργανική. Ο πολίτης θα τοποθετηθεί εξ αρχής σε μια σφαίρα κανονιστική, καθώς οφείλει να αποδεχθεί, μαζί με τα δικαιώματά του, και τις θεμελιώδεις υποχρεώσεις του, εκπληρώνοντας τους όρους ενός υποθετικού κοινωνικού συμβολαίου. Έτσι, το άρθρο 4 του ελληνικού συντάγματος καθιστά υπόχρεους όλους τους Έλληνες πολίτες να συμβάλλουν στην άμυνα της χώρας. Ο στρατός καλείται να υπερασπιστεί και να προασπίσει συμφέροντα τα οποία αναφέρονται σε μια συγκεκριμένη επικράτεια, αλλά πολλές φορές και πέρα από αυτή. Αποτελεί ένα θεσμό με υψηλού βαθμού οργάνωση, που στοχεύει στην υπηρετήση του εθνικού συμφέροντος. Η εθνική ενότητα έχει «κατασκευαστεί» σε μεγάλο βαθμό από κρατικούς μηχανισμούς και εκφράζει μια ολότητα συμφερόντων όπως η «εθνική άμυνα», ο «ζωτικός χώρος», ο «προαιώνιος εχθρός». Το έθνος θα λειτουργήσει ως μια φανταστική κοινότητα, με βασικό του διακύβευμα την καθαρότητα των λαών, τις εδαφικές περιχαράκωσεις, τις οικονομικές εξασφαλίσεις.

Επομένως, η αντίρρηση συνείδησης, ως μορφή κοινωνικής δράσης, ενώ πηγάζει από θρησκευτικά, ιδεολογικά και φιλοσοφικά πιστεύω του ατόμου, αποτελεί μια κοινωνική πρακτική με καίριες πολιτικές συνέπειες.

Η εργασία βασίστηκε σε πρωτογενή έρευνα, αποσκοπώντας στην καταγραφή α) των μορφών που παίρνει η συλλογική κινητοποίηση και η οργάνωση των αντιρρησιών συνείδησης στην Ελλάδα, β) των βασικών ιδεολογικών τους αναφορών, και των πρακτικών στις οποίες καταφεύγουν, προκειμένου να μην εκπληρώσουν τη στρατιωτική τους θητεία και να εναντιωθούν στο θεσμό του στρατού. Τα ευρήματα της έρευνας είναι τα εξής:

- Σχεδόν σε όλα τα δυτικά κράτη έχει αναγνωριστεί και κατοχυρωθεί νομικά η αντίρρηση συνείδησης και έχει θεσπιστεί κάποια μορφή εναλλακτικής θητείας.
- Μεταπολεμικά παρατηρείται, στα περισσότερα δυτικά κράτη, μια σταδιακή επαγγελματοποίηση του στρατού. Άμεση συνέπεια αυτού του μετασχηματισμού είναι η κατάργηση της υποχρεωτικής θητείας. Επίσης, ολοένα και περισσότερο στρατιωτικές επεμβάσεις παίρνουν τη μορφή

αστυνομικής δράσης, σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι δύο αυτές εξελίξεις οδηγούν σε νέες μορφές αντίρρησης συνείδησης.

- Η αντίρρηση συνείδησης διακρίνεται στην Ελλάδα σε θρησκευτική και ιδεολογική, αναλόγως με το είδος των πεποιθήσεων που επικαλούνται τα άτομα που αρνούνται να εκπληρώσουν τη στρατιωτική θητεία, η οποία είναι υποχρεωτική για όλους τους άνδρες.
- Το φαινόμενο των ιδεολογικών αντιρρησιών συνείδησης στην Ελλάδα εμφανίζεται στο προσκήνιο το 1986, με τη δημόσια δήλωση του πρώτου μη θρησκευτικού αντιρρησία συνείδησης. Ιδεολογικοί αντιρρησίες υπήρχαν και πριν, αλλά το στοιχείο της δημοσιότητας είναι αυτό που εγκαινιάζει μια νέα εποχή συλλογικής δράσης.
- Η δημοσιοποίηση συνδέεται με μια μορφή συλλογικής δράσης η οποία αρχικά έχει τη μορφή άτυπης συλλογικής κινητοποίησης («επιτροπής συμπαράστασης») και στη συνέχεια αποκτά τυπικά στοιχεία οργάνωσης (Σύνδεσμος Αντιρρησιών Συνείδησης).
- Οι ιδεολογικοί αντιρρησίες συνείδησης δεν αποτελούν μια ενιαία κοινωνική κατηγορία. Σε σχέση με τις ιδεολογικές καταβολές της αντίρρησης συνείδησης δείξαμε ότι αυτές πηγάζουν κυρίως από το χώρο της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς, της κοινωνικής οικολογίας, του αναρχισμού, του ειρηνιστικού κινήματος και ριζοσπαστικών θρησκευτικών δογμάτων, πέρα από την επίσημη εκδοχή του χριστιανισμού. Το στοιχείο της «μη βίας» αναδεικνύεται σε καθοριστικό, και πυροδοτεί έντονες ιδεολογικές διαμάχες. Οι πρακτικές, στις οποίες καταφεύγουν οι ιδεολογικοί αντιρρησίες συνείδησης είναι το «τρελόχαρτο», η ανυποταξία ή λιποταξία, η εκπλήρωση εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας ή άοπλης θητείας και η ολική άρνηση στράτευσης. Η ιδεολογικές αναφορές σχετίζονται με τις πρακτικές.
- Η παρούσα μορφή της νομικής ρύθμισης της αντίρρησης συνείδησης έχει κατηγορηθεί από τους φορείς που τους εκπροσωπούν, από Ανεξάρτητες Αρχές και από διεθνείς οργανώσεις ως απαξιώτικη, τιμωρητική και αποτρεπτική. Αυτό υποδηλώνει ο εξαιρετικά περιορισμένος αριθμός ατόμων που θέλουν και τελικά επιτυγχάνουν να εκπληρώσουν εναλλακτική υπηρεσία, με την επίκληση ιδεολογικών λόγων. Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία των ατόμων που υπηρετούν εναλλακτική θητεία.

- Ο Σύνδεσμος Αντιρρησιών Συνείδησης δεν κατάφερε να αποκτήσει εδραίο κινηματικό χαρακτήρα, επιλέγοντας πιο θεσμικές μορφές δράσης. Την τρέχουσα περίοδο, η πιο ισχυρή κινηματική δραστηριότητα φαίνεται να αναπτύσσεται στον αντιεξουσιαστικό χώρο.

Στο διεθνές προσκήνιο φαίνεται ότι επανέρχεται η θεωρία περί «δίκαιου πολέμου». Όπως παλαιότερα, την εποχή της *pax Romana*, μόνο ο «δίκαιος πόλεμος» θα μπορούσε να είναι ηθικά επιτρεπτός, έτσι και στην σημερινή εποχή της *pax Americana* ο πόλεμος νομιμοποιείται πλέον ως εγχείρημα απελευθέρωσης και εκδημοκρατισμού, και όχι πλέον της προάσπισης των εθνικών συμφερόντων. Έτσι στο όνομα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλάζει η μορφή του πολέμου, προς ένα αστυνομικό μοντέλο. Οι αρχέτυπες νοηματοδοτήσεις του πολέμου και της ειρήνης δεν εμφανίζονται πλέον ως καθαρά αντίθετες μορφές. Αυτές οι κατηγορίες νομιμοποίησης της ηθικής τάξης του κόσμου σιγά-σιγά αποδυναμώνονται και αποφορτίζονται. Έτσι ούτε η διακρατική ειρήνη φαίνεται να αίρεται από τον «υπερεπικρατειακό πόλεμο», αλλά ούτε και ο πόλεμος φαίνεται να καταργείται από τη ειρήνη.

Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να εμφανίζονται νέες μορφές αντίρρησης συνείδησης, οι οποίες συνδέονται τόσο με κοινωνικές εξελίξεις όσο και με το μετασχηματισμό του θεσμού του στρατού. Οι αστυνομικού τύπου στρατιωτικές παρεμβάσεις σε διάφορες χώρες, όπως το Αφγανιστάν και το Ιράκ, κινητοποιούν ομάδες ατόμων που δέχονται να υπηρετήσουν, υπό την προϋπόθεση ότι ο στρατός εξυπηρετεί «δίκαιους» ή «νόμιμους» σκοπούς, και δε σχετίζεται με ιμπεριαλιστικές βλέψεις των «μεγάλων δυνάμεων» της εποχής.

Το «δίκαιο» και το «ηθικό», η βία και η «μη βία», οι νομικοί κανόνες και η κοινωνική ανυπακοή, είναι έννοιες που μας γοήτεψαν από την αρχή της ενασχόλησής μας με το φαινόμενο των αντιρρησιών συνείδησης. Ελπίζουμε, με την παρούσα εργασία να δείξαμε ότι εξακολουθούν να αποτελούν βασικούς προβληματισμούς που, πέρα από ακαδημαϊκές ενασχολήσεις, κινητοποιούν, οδηγούν σε συγκρούσεις, παράγουν κοινωνικούς αγώνες και μορφοποιούν συνειδήσεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- «'Ατυχήματα' στο στρατό. Μια προσέγγιση από τη σκοπιά των Επιτροπών Στρατιωτών-Ναυτών-Σμηνιτών και της Επιτροπής για το Στρατό», *Για το στρατό*, τ. 5, 1985.
- «10 χρόνια της Επιτροπής για το Στρατό Βερολίνου», *Αρνούμαι*, τ. 8, 1992, σελ. 62.
- «Alternative Non Violent», *Αρνούμαι*, τ. 9, 1993, σελ.. 50-52.
- «Αντιρρησίες συνείδησης: μια ιστορία καθημερινής τρέλας», *Ποντίκι*, 12.8.2006.
- «Απεργία πείνας του Νίκου Μαζιώτη», *Αρνούμαι*, τ. 8, 1992, σελ. 4.
- «Άρνηση πληρωμής φόρων για πολεμικές δαπάνες», *Αρνούμαι*, τ. 2, 1986, σελ. 13.
- «Άρνηση στράτευσης στο ειδώλιο: θητεία χωρίς χακί», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία – Ο Ιός της Κυριακής*, 17.12.1995.
- «Δίκτυο ενάντια στην υποχρεωτική θητεία», *Αρνούμαι*, τ. 5, 1991, σελ. 16.
- «Εναλλακτικά καταναγκαστικά έργα», *Αυγή*, 10.3.1999.
- «Να ξαναφτιάξουμε την κοινωνία» (συνέντευξη του Bookchin Μ. στον Τρεμόπουλο Μ.), *Αρνούμαι*, 1992, τ. 6, 1992, σελ. 42-47.
- «Οι εκδηλώσεις συμπαράστασης στους αντιρρησίες συνείδησης», *Αρνούμαι*, τ. 3, 1987, σελ. 18-19.
- «Οι πονηροί Βαλκάνιοι», *Αρνούμαι*, τ. 5, 1991, σελ. 12-13.
- «Οικολογική κίνηση Θεσσαλονίκης: Δέκα χρόνια δεν ήταν αρκετά!», *Αρνούμαι*, τ. 8, 1992, σελ. 57.
- «Παλλαϊκή άμυνα. Η στρατιωτικοποίηση σας έσχατο στάδιο της εξουσιαστικής σχιζοφρένειας», *Αρνούμαι*, τ. 3, 1987, σελ. 12.
- «Πολιτικό Μνημόσυνο του Α. Στίνα», *Τα Άνθη του κακού*, τ. 4, 1989, σελ. 30-32.
- «Στρατιωτικά ατυχήματα», *Για το στρατό*, τ. 4, 1985.
- «Συμπαράσταση στον Παύλο Ναθαναήλ!», *Αρνούμαι*, τ. 5, 1991, σελ. 10.
- «Συμπόσιο ενάντια στην υποχρεωτική θητεία», *Αρνούμαι*, τ. 4, 1991, σελ. 4.
- «Τι θένε οι ελληνίδες», *Ελληνίδες*, τ.4, 1946, εσώφυλο.
- «Τρέλα και στρατός», *Τα άνθη του κακού*, τ. 2, 1988., σελ. 41-42.
- Boniface P., *Οι πόλεμοι του αύριο*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2004.
- Elias N., *Η εξέλιξη του πολιτισμού*, τ. I, Αθήνα, Νεφέλη, 1997.
- Finer S.E., «Οι σωτήρες του έθνους. Ο ρόλος των στρατιωτικών στην πολιτική», στο Βερέμης Θ. (επιμ.), *Στρατός και πολιτική*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας, 1989, σελ. 29-52.

- Gandi M., «Satyagraha. Η Κοινωνική Ανυπακοή. Η Κοινωνική Αντίσταση», *Αρνούμεαι*, τ. 4, 1991, σελ. 57.
- Hardt M., Negri A., *Αυτοκρατορία*, Αθήνα, SCRIPTA, 2002.
- Hart B., «Αντάρτικο και μη βίαιη αντίσταση», *Αρνούμεαι*, τ. 3, 1987, σελ. 30-37.
- Keegan J., *Η ιστορία του πολέμου*, Αθήνα, Νέα Σύνορα Α.Α. Λιβάνη, 1997.
- Lainer-Vos D., «Social Movements and Citizenship: Conscientious Objection in France, the United States, and Israel», *Mobilization*, τ. 11, 2006, σελ. 277-295.
- Mason J., *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2003.
- Moscovici C., *Η στρατιωτική κοινωνιολογία στην Αμερική*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1996.
- Rawls J., *Θεωρία της δικαιοσύνης*, Αθήνα, Πόλις, 2006.
- Reynolds D., «Γιατί χρειάζεται μια υπηρεσία εναλλακτικής φορολογίας;», *Αρνούμεαι*, τ. 4, 1991, σελ. 37-38.
- Sabine G., *Ιστορία των πολιτικών θεωριών*, Αθήνα, Ατλαντίς, χ.χ., σελ. 276.
- Strauss A., Corbin J., *Basics of Qualitative Research*, Λονδίνο, Sage, 1998.
- Walzer M., *Arguing about war*, New Haven, Yale University Press, 2004.
- Weber M., *Βασικές έννοιες κοινωνιολογίας*, Αθήνα, Κένταυρος, 1993.
- Αντίρρηση συνείδησης και σύνταγμα*, Έκδοση Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης, Αθήνα 1993.
- Αρβανιτίδου Μ., *Δίκαιος πόλεμος: μια φιλοσοφική προσέγγιση του δίκαιου προς πόλεμον (jus ad bellum) και του δίκαιου εν πολέμω (jus in bello)*, Ρέθυμνο, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Παν/μιο Κρήτης – Τμήμα Φ.Κ.Σ., 2006.
- Άσιμος Ν., *Αναζητώντας κροκανθρώπους*, Αθήνα, Βιβλιοπέλαγος, 2000.
- Βασιλογιάννης Φ., «Η 'αντίρρηση συνείδησης' από συνταγματική άποψη», *Δίκαιο και πολιτική*, τ. 17-18, 1990, σελ. 25-60.
- Βεϊκος Θ., *Εν πολέμω...*, Αθήνα, αυτοέκδοση, 1993.
- Βερέμης Θ. (επιμ.), *Στρατός και πολιτική*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας, 1989.
- Βερέμης Θ., «Ελληνικός στρατός και πολιτική», στο Βερέμης Θ. (επιμ.), *Στρατός και πολιτική*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας, 1989, σελ. 109-151.
- Βερέττας Μ., *Ο πολιτισμός των στρατοπέδων*, Αθήνα, Εκδόσεις Μ. Βερέττας, 1998.
- Βερναρδάκης Χ., «ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος – Β' Πανελλαδική 1978-1981, Εκτός Γραμμής», τ. 14, 2006, σελ. 52-54.
- Βούλγαρης Γ., *Η Ελλάδα της μεταπολίτευσης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2001.
- Γ.Ε.ΕΘ.Α., *Στράτευση Αντιρρησιών Συνειδήσεως*, Αθήνα, εμπιστευτικό έγγραφο της Δ/νσης Στρατολογικού και Δ/νσης Δικαστικού, 1995.

- Γκλαρνέτατζη Ι., «Αρνούμαι το στρατό. Η υποχρεωτική στράτευση και οι αντιρρησίες συνείδησης στην Ευρώπη, *Αρνούμαι*, τ. 11, 1997, σελ. 39-42.
- Δάμα Γ., «Καθαρό ποινικό μητρώο για 3.500 αντιρρησίες», *Ελευθεροτυπία*, 25.8.2001.
- Δημούλης Δ., Γιαννούλη Χ., *Έθνη-τάξεις-πολιτική. Η διαλεκτική του πολέμου*, Αθήνα, Κριτική, 1995.
- Διεθνής Αμνηστία, «Ελλάδα: 20 χρόνια συνειδητή άρνηση για μη θρησκευτικούς λόγους. Η Διεθνής Αμνηστία τιμά τους πρωτοπόρους Έλληνες αντιρρησίες Μαραγκάκη και Μακρή», Δελτίο Τύπου, Αθήνα, 4.4.2007.
- Διεθνής Αμνηστία, «Ελλάδα: είναι πια καιρός να συμμορφωθεί πλήρως με τα ευρωπαϊκά πρότυπα για την αντίρρηση συνείδησης», Έκθεση-ανακοίνωση 15.5.2006.
- Διεθνής Αμνηστία, *Ελλάδα: 5.000 χρόνια φυλάκισης: Οι αντιρρησίες συνείδησης στην Ελλάδα*, Έκθεση, Αθήνα, Μάρτιος 1993.
- Διεθνής Αμνηστία, *Τιμωρούνται για τα πιστεύω τους: Πώς οι αντιρρησίες συνείδησης συνεχίζουν να στερούνται των δικαιωμάτων τους*, Έκθεση-ανακοίνωση, Αθήνα, 15.6.2005.
- Ζηλάκος Κ., «Η πορεία της ΕΕΔΥΕ από την ιδρυτική διακήρυξη μέχρι το 14^ο συνέδριο», *Ριζοσπάστης*, 9.11.2003.
- Θεοδωρίδης Π., *Οι μεταμορφώσεις της ταυτότητας*, Αθήνα, Αντιγόνη, 2004.
- Ιωσηφίδης Θ., *Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες*, Αθήνα, Κριτική, 2003.
- Καρακώστας Κ., «Αρνούμαι να υπηρετήσω 'φυλακή'. Όταν η υπηρεσία στην πατρίδα είναι καταδίκη, *Αρνούμαι*, τ. 5, 1991, σελ. 14-15.
- Καρατζάς Γ., «Για μια αντίρρηση συνείδησης στην καταβολή φόρων για τις ένοπλες δυνάμεις (μια πρόταση προς του αρνητές στράτευσης και όχι μόνο)», www.antirrisies.gr.
- Καστρινάκης Μ., «Επειδή το μόνο που έχουμε να χάσουμε είναι οι προκαταλήψεις μας», *Τα άνθη του κακού*, τ. 3, 1989, σελ. 9.
- Καρατζάς Γ., «Οι αντιρρησίες συνείδησης, οι κυβερνήσεις και η Αριστερά», Αθήνα, www.antirrisies.gr, 2005.
- Καστοριάδης Κ., *Μπροστά στον πόλεμο*, Αθήνα, Imago, 1981.
- Κατσουρός Κ., «Η Μη Βία και η Οικολογική Κοινότητα», *Αρνούμαι*, 1991, τ. 4, σελ. 56.
- Κατσουρός Κ., «Η συνειδητή άρνηση στο στρατό και το κράτος», *Αρνούμαι*, τ.3, 1987, σελ. 60-67.
- ΚΕΕΔ, «Η ΚΕΕΔ για τους 'αντιρρησίες'», *Σχολιαστής*, τ. 60, 1988, σελ. 52.

- Κεκαιλιάδης Κ. «Εναλλακτικός υπέρ της βίας», *Αρνούμαι*, τ. 6, 1992, σελ. 4.
- Κιούσης Γ., Διονυσοπούλου Β., «Η ανταπόκριση ξεπέρασε κάθε προσδοκία», *Ελευθεροτυπία*, 12.02.2005.
- Κονδύλης Π., *Θεωρία του πολέμου*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1998.
- Κυριαζή Ν., *Η κοινωνιολογική έρευνα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2002.
- Κυριαζής Ν. & Σπανός Σ., *Το πρόσωπο του πολέμου στον 21^ο αιώνα*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2000.
- Κυρίτση Σ. & Κυρίτσης Φ., *Η υπόθεση της σοφίας και του Φίλιππα Κυρίτση*, Αθήνα, χχ.
- Κυρίτσης Φ., «Η αντίρρηση συνείδησης στην Ελλάδα», www.sitemaker.gr.
- Κυρίτσης Φ., *Το τρελόχαρτο*, Αθήνα, Χάος & Κουλτούρα, 1993.
- Λιόσης Σ., *Αντιρρησίες συνείδησης*, Αθήνα, Σάκκουλας, 2004.
- Λυκοβάρδη Κ., «Η αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία: από τις ποινικές καταδίκες στη νομική ανοχή», στο Τσάπογας Μ. & Χριστόπουλος Δ. (επιμ.), *Τα δικαιώματα στην Ελλάδα 1953-2003. Από το τέλος του εμφυλίου στο τέλος της μεταπολίτευσης*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2004.
- Μαραγκάκης Μ., «Εμείς, οι 'μη βίαιοι'...», *Σχολιαστής*, τ. 60, 1988, σελ. 53.
- Μάρτυρες του Ιεχωβά και αντίρρηση συνείδησης*, Αθήνα, έκδοση Μαρτύρων του Ιεχωβά, 1995.
- Παπαδαμάκης Α., «Οι 'αντιρρησίες συνείδησης' ως οριακό πρόβλημα του ποινικού δικαίου», *Δίκαιο και πολιτική*, τ. 17-18, 1990, σελ. 9-23.
- Παρασκευόπουλος Ν., «Η ενοχή του αντιρρησία συνείδησης», *Δίκαιο και πολιτική*, τ. 17-18, 1990, σελ. 5-8.
- Πετρομελίδης Λ., «Αντίρρηση συνείδησης και Ελληνική Κοινωνία: Μια Ανολοκλήρωτη Σχέση», *Δικαιωματικά! Ηλεκτρονική Επιθεώρηση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα*, τ. 9, 2000.
- Πετρουλάκη Μ., *Οι Αναρχικοί στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, Σεμιναριακή Εργασία*, Σεμιναριακή εργασία, Παν/μιο Κρήτης – Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης, Σεμινάριο «Βία και πολιτική, Ρέθυμνο, 2002.
- Πόλεμος κατά του πολέμου. Αποφάσεις του πρώτου πανελληνίου συνεδρίου παλαιών πολεμιστών και θυμάτων στρατού*, Αθήνα, Διεθνής Βιβλιοθήκη, 1975 [1924].
- ΣΑΣ, «Η απαράδεκτη Επιτροπή που ελέγχει τις Συνειδήσεις», www.antirrhiesies.gr.
- Σερντεδάκης Ν., «Στην καρδιά των κοινωνικών κινημάτων: Μια κριτική ανάγνωση της σύγχρονης θεωρίας», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τ. 24, 1998, σελ. 41-65.
- Σερντεδάκης Ν., *Θεωρία Κοινωνικών Κινημάτων*, 2007, υπό δημοσίευση.

- Σερντεδάκις Ν., «Ζητήματα μεθόδου στη μελέτη των κοινωνικών κινήματων και της συλλογικής δράσης», στο Παπαϊωάννου Σ. (επιμ.), *Ζητήματα θεωρίας και μεθόδου των κοινωνικών επιστημών*, Αθήνα, Κριτική, 2007.
- Σεφεριάδης Σ., «Συγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα: μια αποτύπωση», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ. 27, 2006.
- Σιμιτζής Κ., «Αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία: Η ανάδυση ενός δικαιώματος του ανθρώπου σε διεθνές επίπεδο», *Δίκαιο και πολιτική*, τ. 17-18, 1990, σελ. 61-110.
- Στίνας Α., *Αναμνήσεις*, Αθήνα, Ύψιλον, 1985.
- Στίνας Α., *ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-ΟΠΛΑ*, Αθήνα, Διεθνής Βιβλιοθήκη, 1984.
- Συμβούλιο της Επικρατείας, Απόφαση Δ' Τμήματος υπ' αριθμ. 526/2001, Αθήνα, 6.2.2001.
- Σύνδεσμος Αντιρρησιών Συνείδησης, «Άρνηση στράτευσης για λόγους συνείδησης στην Ελλάδα- Συνοπτική αναδρομή», www.antirrhisies.gr
- Συνήγορος του Πολίτη, *Ο θεσμός της εναλλακτικής πολιτικής-κοινωνικής υπηρεσίας. Προτάσεις αναμόρφωσης* (Ειδική Έκθεση), Αθήνα, 1999.
- Σύνταγμα της Ελλάδας*, Αθήνα, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 1997.
- Τριαρίδης Θ., *Σημειώσεις για το τρεμάμενο σώμα*, Αθήνα, Τυπωθήτω, 2006.
- Τσαρούχας Κ., *Αντιρρησίες συνείδησης*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1996.
- Τσουκαλάς Κ., «Πόλεμοι και κυριαρχία στη νέα χιλιετία», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ. 24, 2004, σελ. 11-59.
- Τσουκαλάς Κ., *Πόλεμος και ειρήνη μετά το 'τέλος της ιστορίας'*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2006.
- ΦΕΚ 206/20.07.1974, τ. Α.
- ΦΕΚ 314/14.10.1977, τ. Α.
- ΦΕΚ 57/24.3.1988, τ. Α.
- ΦΕΚ 211/15.09.1988, τ. Α.
- ΦΕΚ 136/27.6.1997, τ. Α.
- ΦΕΚ 288/30.10.2003, τ. Α.
- ΦΕΚ 302/13.12.2005, τ. Α.
- ΦΕΚ 1854/29.12.2005, τ. Β.
- ΦΕΚ 307/14.3.2006, τ. Β.
- Χαραλάμπης Δ., *Στρατός και πολιτική εξουσία. Η δομή της εξουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας, 1985.

Χριστόδουλος, Μητροπολίτης Δημητριάδος, «Οι αντιρρήσεις για τους αντιρρησίες», *Το Βήμα*, 8.6.1997.

Ψαρά Α., «Χρονικό μιας μετάβασης (1934-1948)», *Διαβάζω*, τ. 198, 1988, σελ. 29-36.

Ψύχας Σ., «Πως δηλώνει κανείς αντιρρησίας συνείδησης», *Αρνόμαι*, τ. 5, 1991, σελ. 64-67.

Ψωμάς Σ., «Το κίνημα της μη βίας», *Αρνόμαι*, τ. 3, σελ. 48-50.

Ψωμάς Σ., «Τα Κύματα της Ειρήνης», *Αρνόμαι*, 1992, τ. 3, σελ. 55-59.

ΠΗΓΕΣ

1. Διαδίκτυο:

<http://athens.indymedia.org>

<http://el.wikipedia.org>

www.amnesty.org.gr

www.antirrisies.gr

www.ecology-salonika.org

<http://arnisi-strateusis.gr>

www.geosities.com/antiwargr

www.geosities.com/antiwargr/epitroph_gr

www.geosities.com/spartakosdiktio

www.iospress.gr

www.omhroi.gr

www.stratologia.gr

www.thiteia.org

www.wri-igr.org

www.vrahokipos.net/subs/stinas

2. Περιοδικά:

Αρνόμυαι, τεύχη 1-11.

Για το στρατό, τεύχη 4-5.

Σχολιαστής, τεύχη 1-60.

Τα άνθη του κακού, τεύχη 1-9.

Χωρίς παραλλαγή (έκδοση του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης), τεύχη 1-5.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

Συνηντεύξεις –ιδιότητα αφηγητών

<i>a/a</i>	Ιδιότητα	Όνοματεπώνυμο ή αρχικά που παραπέμπουν σε ψευδώνυμο
1	Αντιρρησίας συνείδησης, Ιδρυτικό μέλος του ΣΑΣ	Σπύρος Ψύχας.
2	Αντιρρησίας συνείδησης, νυν πρόεδρος του ΣΑΣ	Δημήτρης Σωτηρόπουλος.
3	Αντιρρησίας συνείδησης, πρώην πρόεδρος του ΣΑΣ	Λάζαρος Πετρομελίδης.
4	Αξιωματικός, ο οποίος αποχώρησε από το στρατό.	Φ.Χ.
5	Ψυχίατρος, Διευθυντής ΕΣΥ, ο οποίος έχει χορηγήσει γνωματεύσεις εν γνώσει του ότι πρόκειται για πρακτική αποφυγής στράτευσης («τρελόχαρτο»).	Δ.Κ.
6	Αντιρρησίας συνείδησης, Μάρτυρας του Ιεχωβά, ο οποίος υπηρετεί εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία σε Μονάδα Κοινωνικής Φροντίδας.	N.M.
7	Δημόσιος Υπάλληλος, ο οποίος έχει απαλλαγεί για λόγους υγείας από το στρατό («τρελόχαρτο»).	T.Φ.
8	Αντιρρησίας συνείδησης, Μάρτυρας του Ιεχωβά, ο οποίος έχει φυλακιστεί τη δεκαετία του 70.	Ανδρέας Δεδότσης

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

Δημόσια δήλωση του πρώτου αντιρρησία συνείδησης **Μιχάλη Μαραγκάκη**, δημοσιευμένη στο εξώφυλλο και στη δεύτερη σελίδα του περιοδικού *Αρνούμαι*, τ. 2, 1986:

ΑΡΝΟΥΜΑΙ

ΑΝΤΙΜΙΛΙΤΑΡΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Τεύχος 2, Δεκεμβρης '86, Τιμή: 100 δραχ.

ΑΡΝΟΥΜΑΙ ΤΟ ΣΤΡΑΤΟ

Σήμερα 6 Δεκεμβρίου του διεθνούς έτους Ειρήνης 1986, Σήμερα που η κλιμάκωση των εξοπλισμών έφτασε στο ανώτερο επίπεδο από καταβολής κόσμου και η στρατιωτικοποίηση έγινε αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής κοινωνικής ζωής, της παραγωγικής διαδικασίας και της επιστημονικής έρευνας, προχωρώντας στη στρατιωτικοποίηση του διαστήματος:

Εγώ, ο Μαραγκάκης Μιχάλης,

Επειδή πιστεύω ότι η ελευθερία της συνείδησης και των πεποιθήσεων αποτελεί θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα, που πρέπει να γίνεται ανεπιόριστο σεβαστό.

Επειδή πιστεύω ότι η προώθηση της υπόθεσης της Ειρήνης δεν αποτελεί απλά ευχολόγιο, ούτε προνόμιο των κυβερνήσεων, αλλά προϋπόθεση και την υιοθέτηση μιάς απόλυτα προσωπικής στάσης, σαν έκφραση της συνείδησης του κάθε ατόμου.

Επειδή ποτέ μέχρι τώρα κανένας στρατός και κανένα εξοπλιστικό πρόγραμμα δεν απέτρεψε μια τοπική ή παγκόσμια πολεμική σύρραξη, αλλά αντίθετα, από τη φύση του, στάθηκε ενάντια στη κοινωνία και την οικολογική ισορροπία του πλανήτη, ενίκανος να διαφυλάξει την ειρήνη.

Επειδή ο στρατός αποτελεί ένα σχολείο διαπαιδαγώγησης των νέων στον αυταρχισμό, την ιεραρχία, την βία, τον παραλογισμό, το γλύψιμο, τον σεξισμό, και τις εξουσιαστικές σχέσεις, μέσα σε συνθήκες ζωής απαράδεκτες και με χρονική διάρκεια που εξοντώνει και αποκλείει τους νέους από την κοινωνική ζωή.

Επειδή η χώρα μας έχει τον μεγαλύτερο αριθμό στρατιωτών και ξοδεύει για εξοπλισμούς τα περισσότερα χρήματα από όλες τις χώρες του NATO, σε σχέση με τις οικονομικές δυνατότητες και τον πληθυσμό της.

Επειδή σαν ειρηνιστής πιστεύω ότι η εδραίωση της Ειρήνης δεν επιτυγχάνεται με τον ανταγωνισμό των εξοπλισμών, αλλά πολεμώντας τον πόλεμο και τις αξίες που τον γεννούν, αρνούμενος τον στρατό και κάθε μηχανισμό βίας και καταστολής.

ΠΙΣΤΕΥΩ ότι το να υπηρετήσω τη στρατιωτική θητεία σημαίνει ότι αποδέχομαι να ενταχθώ και να υποστηρίξω στην πράξη απόψεις, καταστάσεις και μηχανισμούς, που με φέρνουν σε βαθειά αντίθεση με την συνείδησή μου και τις φιλειρηνικές μου πεποιθήσεις.

Με βάση ότι μια σειρά αποφάσεων διεθνών οργανισμών-Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Συμβούλιο της Ευρώπης, Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών - καθώς και η Παγκόσμια Διακήρυξη και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του ανθρώπου, οι νομοθεσίες και τα συντάγματα διαφόρων ευρωπαϊκών χωρών, έχουν αναγνωρίσει το δικαίωμα της άρνησης στρατεύσεως για λόγους συνείδησης ως θεμελιώδες και απαραβίαστο ανθρώπινο δικαίωμα:

ΑΡΝΟΥΜΑΙ δημόσια, συνειδητά και υπεύθυνα να υπηρετήσω τις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις και να τις εξυπηρετήσω καθ' οιονδήποτε τρόπο, για λόγους που επιβάλλει η συνείδησή μου, οι φιλοσοφικές, πολιτικές, ηθικές, ανθρωπιστικές και ειρηνιστικές πεποιθήσεις μου.

Αρνούμαι να μάθω να χρησιμοποιώ τα όπλα και να τα στρέψω, για οποιονδήποτε λόγο, ενάντια σε οιονδήποτε συνάνθρωπό μου.

Αρνούμαι, θεωρώντας τον εαυτό μου ανίκανο να μάθει και να κάνει χρήση οποιουδήποτε όπλου ή μορφής βίας και ανίκανο να προσαρμοστεί στη φύση και τους σκοπούς της στρατιωτικής θητείας.

Πιστεύω ότι κανένα δικαστήριο και καμιά επιτροπή δεν μπορεί να επεμβεί και να ελέγξει τη συνείδησή μου, να επιβάλλει όρους ή αόριστους περιορισμούς στην άσκηση του δικαιώματός μου ή να το υποβάλλει σε τροποποιήσεις ή ερμηνείες.

Πιστεύω ότι οι φιλοξενίες του ελληνικού Συναγώνματος δεν αποτελούν εμπόδιο για την υιοθέτηση ενός νομοθετικού πλαισίου για την άρνηση στρατεύσεως και την δυνατότητα για μιά **εναλλακτική κοινωνική θητεία, ανεξάρτητη από το στρατιωτικό σχεδιασμό, και με δραστηριότητα σύμφωνη με τις κοινωνικές, οικολογικές και ειρηνιστικές πεποιθήσεις μου.** Εναλλακτική κοινωνική θητεία που δεν τη θεωρώ διαδικασία εξαγοράς, ούτε τιμωρίας, με αποτέλεσμα να έχει διάρκεια μεγαλύτερη από αυτή της στρατιωτικής θητείας ή επιπτώσεις με τη στέρηση κάποιων πολιτικών ή κοινωνικών δικαιωμάτων. Μια εναλλακτική θητεία που όχι μόνο πρέπει να είναι συνδεδεμένη με κοινωνικούς και μη στρατιωτικούς σκοπούς, αλλά και να αποτελεί κατά κάποιο τρόπο μια εκπαίδευση στην ειρήνη και την εναλλακτική μη βίαιη πολιτική άμυνα, πλουτίζοντας τις γνώσεις, την καλλιέργεια, την ηθική και ιδεολογική συγκρότηση του πολίτη.

Έτσι, θέλοντας στην πράξη να αποδείξω ότι έχω και την θέληση και την χαρά να προσφέρω εθελοντικά και έξω από στρατιωτικούς σχεδιασμούς έργο κοινωνικής προσφοράς, αλλά και ότι η στάση άρνησης της στρατιωτικής θητείας **δεν είναι πράξη αποφυγής συμμετοχής στα κοινά**, οδηγήθηκα στην οργάνωση διαδικασιών κοινωνικής προσφοράς σαν εναλλακτική κοινωνική θητεία, μέσω της Λαϊκής Επιμόρφωσης, υπηρεσίας του Υπουργείου Πολιτισμού.

Θέλησα έτσι να καλύψω έργο ίσο με αυτό που προσφέρει ένας εκπαιδευτικός σε δημόσιο σχολείο στη διάρκεια ενός χρόνου, διάρκεια

ΑΡΝΟΥΜΑΙ

ιση με αυτή της στρατεύσεώς μου, ως προστάτης της οικογενείας μου, έχοντας τον πατέρα μου σε ανάπηρηκή σύνταξη με ποσοστό ολικής αναπηρίας 85%, λόγω εργατικού ατυχήματος.

Αποτέλεσμα: Περισσότερες από 800 ώρες επιμορφωτικής εργασίας, προσφέροντας ακόμα πολύ περισσότερο χρόνο στην υπηρεσία διανύοντας 7.500 χιλιόμετρα για τις ανάγκες των τμημάτων σε 3 επιμορφωτικά κέντρα του Νομού. Έτσι, σε σύνολο ακαθάριστων αποδοχών από το επιμορφωτικό έργο 630.000 δρχ. και έχοντας κρατήσεις από την υπηρεσία 190.000 δρχ. και έξοδα μετακίνησης 65.000 δρχ., έλαβα καθαρές αποδοχές 375.000 δρχ. Από τις 375.000 δρχ. που δέχθηκα, προσέφερα ως δωρεά το ποσό των 250.000 δρχ. στην Λαϊκή Επιμόρφωση, με την αγορά εργαλείων, ξυλείας, μηχανημάτων, και υλικών για την λειτουργία των τμημάτων και την οικονομική κάλυψη μετακίνησης των μαθητών δυο χωριών από και προς το επιμορφωτικό κέντρο. Τις υπόλοιπες 125.000 δρχ., μόλις 20% του ακαθάριστου εισοδήματος, κατανάλωσα για τις ανάγκες επιβίωσης μου - οίηση, ένδυση, οργάνωση κατοικίας κ.τλ - εκτιμώντας ότι ανάλογο κόστος θα ήταν και το κόστος συντήρησης μου από τις υπηρεσίες του στρατού.

Έχω την πίστη ότι, **το έργο εναλλακτικής κοινωνικής θητείας ενός χρόνου που πρόσφερα μέσω της Λαϊκής Επιμόρφωσης, είναι χίλιες φορές περισσότερο κοινωνικά χρήσιμο από την οποιαδήποτε συμμετοχή μου σε προγράμματα στρατιωτικού σχεδιασμού,** που θα έφερναν την πράξη μου σε ριζική αντίθεση με την συνείδησή μου, δημιουργώντας βαθιά κρίση συνείδησης με απρόβλεπτες συνέπειες.

Καλώ λοιπόν την πολιτεία να σπάσει την οσιπή ιχθύος που ακολουθεί γύρω από το ζήτημα των αντιρρησιών συνείδησης συντηρώντας το καθεστώς μακρόχρονων φυλακίσεων και εξευτελισμού της προσωπικότητας των αντιρρησιών και να προχωρήσει στην αναγνώριση της πράξης μου ως διαδικασία εναλλακτικής κοινωνικής θητείας, νομοθετώντας στην κατεύθυνση των αποφάσεων που ψήφισαν οι συνελεύσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου της Ευρώπης και άλλοι διεθνείς οργανισμοί και Εθνικά Κοινοβούλια των ευρωπαϊκών χωρών, που έχουν κάνει νομοθετική ρύθμιση.

Δηλώνω υπεύθυνα, συνειδητά, απόλυτα ότι αρνούμαι να δεχτώ οποιαδήποτε λύση του προβλήματος πέρα απ' αυτή της αναγνώρισης της κοινωνικής μου προσφοράς ως εναλλακτικής θητείας, εξακολουθώντας να συμμετέχω, μέσω της Λαϊκής Επιμόρφωσης, στο πρόγραμμα επιμόρφωσης αναλαβητών του Νομού που ξεκίνησε με το ειδικό σεμινάριο για επιμορφωτές.

Καλώ την πολιτεία να κάνει πράξη τα λόγια του Προέδρου της Δημοκρατίας ότι:

"Κατανοούμε την αμφισβήτηση των νέων ανθρώπων. Μέσα από τον διάλογο που προκαλείται από την αμφισβήτηση μπορεί να μορφωθεί η αληθινή γνώση".

Καλώ την πολιτεία - περιμένοντας την άμεση προσωπική παρέμβαση του - να κάνει πράξη τα λόγια του Πρωθυπουργού, ότι:

"Ο αγώνας για την επίλυση των τοπικών και παγκόσμιων προβλημάτων, ο αγώνας για την ειρήνη, την ύφεση, την αποκλιμάτωση των εξοπλισμών θα πρέπει να είναι και πάλι πρώτο καθήκον, όχι μόνο για τους ηγέτες και τις κυβερνήσεις, αλλά και για κάθε απλό πολίτη, που έχει χρέος να μετεχει σ' αυτόν ως πρωταγωνιστής σε μια παλλαϊκή προσπάθεια αποτροπής του ολεθρού και όχι ως θεατής των προσπαθειών άλλων... Δεν έχουμε την πολυτέλεια της αναμονής και της απραξίας. Ήρθε η στιγμή για την δημιουργία ενός κόσμου χωρίς εξοπλισμούς ενός κόσμου πέρα από τον πόλεμο".

Καλώ την πολιτεία να κάνει πράξη τα λόγια του τ. Γενικού Γραμματέα Νέας Γενιάς, Στέφανου Μανίκα, ότι:

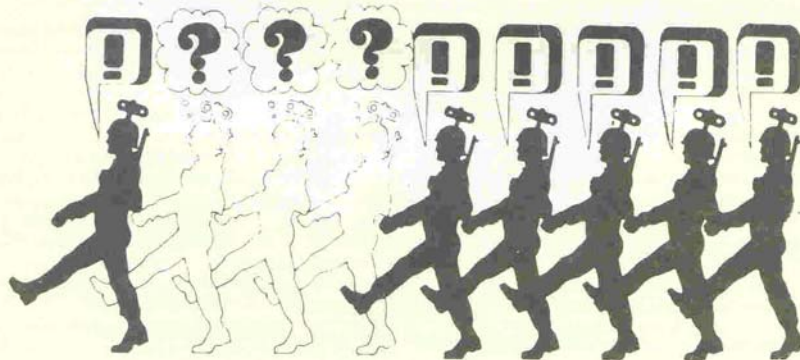
"Η Γ.Γ.Ν.Γ. αγκαλιάζει όλους τους νέους με τα προβλήματα, τις αγωνίες και τις ιδέες τους. Προσπαθεί να τους βοηθήσει να εκπληρώσουν τους στόχους και τις επιδιώξεις τους, να κατακτήσουν το δικό τους μέλλον. Να αναπτύξουν τον ανοιχτό και έντιμο διάλογο, και, γιατί όχι τη διαφωνία.

Καλώ τέλος, την πολιτεία να κάνει πράξη το μήνυμα του Οικουμενικού Πατριάρχου Δημητρίου για το Διεθνές Έτος Ειρήνης, ότι:

"Ο Αγιάτατος Αποστολικός, Πατριαρχικός και Οικουμενικός Θρόνος μετέχει εις το Διεθνές Έτος Ειρήνης ομού μετά του Ο.Η.Ε. και ομού μετά της ειρήνης του Χριστού κηρύττει τους βασικότερους αυτής παράγοντας, την αδελφούσσην, την δικαιοσύνην και την ελευθεριαν της συνειδήσεως ευλογώντας τους απανταχού Ορθοδόξους πιστούς, προτρέποντας αυτούς να γίνουν υποδείγματα συμβολής εις την ιεράν υπόθεσιν της Παγκοσμίου Ειρήνης".

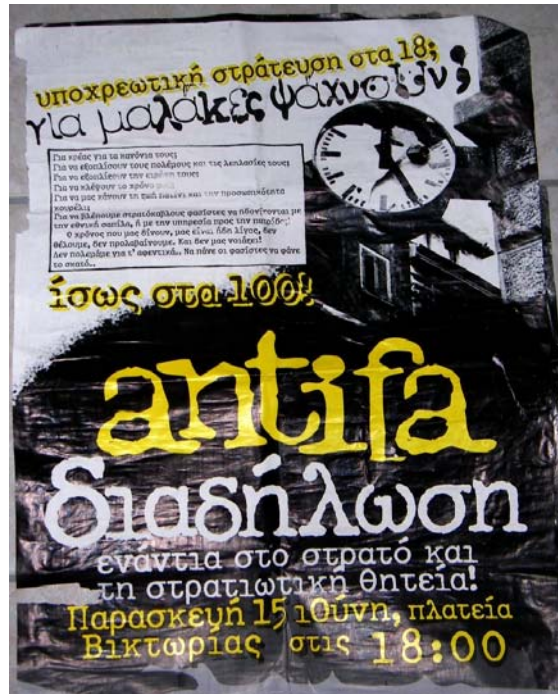
Απευθύνομαι και καλώ κάθε συνάνθρωπο μου, που αγωνιά για την υπόθεση της Ειρήνης, να στηρίξει με την προσωπική του παρέμβαση την επίλυση του προβλήματος των αντιρρησιών συνείδησης στη χώρα μας μέσα σε συνθήκες δικαιοσύνης και σεβασμού του κυριαρχού και απαραβίαστου ανθρώπινου δικαιώματος της ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ.

Μιχάλης Μαραγκάκης
Λευκάδα 6-12-86

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

Φωτογραφίες και έγγραφα από τη δημόσια δράση του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης:

ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ ΣΕ ΠΑΡΤΥ

10 ΧΡΟΝΙΑ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ

ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

Τετάρτη 18 Δεκεμβρίου 1996

στο μπαρ "ΧΑΡΤΕΣ"
(Βαλτετσίου 35, Εξάρχεια)

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

Σολωμού 27 - 106 82 Αθήνα
Τηλ.: 3602773-6455041-6133019

Αθήνα, 18 Ιουλίου 1994

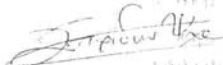
Πρόσκληση σε Συνέντευξη Τύπου

Ο Σύνδεσμος Αντιρρησιών Συνείδησης εξέδωσε πρόσφατα ένα ειδικό βιβλιαράκι 72 σελίδων με πληροφοριακό υλικό για υποψήφιους αρνητές στράτευσης. Πρόκειται για τον "ΟΔΗΓΟ ΤΟΥ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΑ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ" που περιέχει:

- * στοιχεία για την κατάσταση στην Ελλάδα (ιστορικό, ποινική αντιμετώπιση, ελληνική μονοθεσία, συνταγματικό θέμα),
- * ενημέρωση για την νομοθεσία όλων των χωρών της Αν. και Δυτ. Ευρώπης (κοινωνική θητεία) και για την κατάσταση σε Γιουγκοσλαβία και Τουρκία,
- * τα πρόσφατα ψηφίσματα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της Ευρώπης,
- * οδηγίες για το πως μπορεί να δηλώσει κανείς αντιρρησίας συνείδησης.

Ο οδηγός θα παρουσιαστεί αύριο Τρίτη 19 Ιουλίου σε Συνέντευξη Τύπου στην Αίθουσα του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών στις 12:30 μ.μ. από εκπροσώπους του Συνδέσμου. (Αντίτυπα θα δοθούν στους δημοσιογράφους που θα παρευρεθούν).

Ο Υπεύθυνος Τύπου

ΣΠΥΡΟΣ ΨΥΧΑΣ

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

Βαλτετσίου 35 - 106 82 ΑΘΗΝΑ

Τηλ.: 3813928 - Fax: 3840390 - E.mail: dimchloe@ath.forthnet.gr

Αθήνα, 22 Ιανουαρίου 1998

ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ ΣΕ ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ

Το **Σάββατο 31 Ιανουαρίου**, στις 10:00 το πρωί ο Σύνδεσμος Αντιρρησιών Συνείδησης συγκαλεί έκτακτη Πανελλαδική Συνέλευση με θέματα:

- Αξιολόγηση του θεσμού της εναλλακτικής θητείας. Δυνατότητες συνεργασίας και αντίστασης στον νέο νόμο
- Συντονισμός δράσης για την ανάπτυξη του κινήματος της άρνησης στράτευσης στην Ελλάδα

Η συνέλευση θα πραγματοποιηθεί στα γραφεία του Συνδέσμου (Βαλτετσίου 35, 2ος όροφος, Αθήνα). Τα θέματα θα συζητηθούν με τη σειρά που αναγράφονται στην πρόσκληση το πρωί και το απόγευμα του Σαββάτου. Εάν ο χρόνος δεν είναι αρκετός η συνέλευση θα συνεχίσει το πρωί της επόμενης μέρας.

Θα προσκληθούν όλοι όσοι συμμετέχουν ή συμμετείχαν ενεργά στο Σύνδεσμο τα τελευταία χρόνια.

Θεωρούμε απαραίτητη την παρουσία όλων των αντιρρησιών συνείδησης στην Πανελλαδική Συνέλευση, αφ' ενός για τη συλλογικότερη διαμόρφωση στάσης και αφ' εταίρου για την αποσαφήνιση μιας σειράς λεπτομερειών και «παγίδων» εν όψει της εφαρμογής του νέου νόμου για τους αντιρρησίες.

Επισημαίνουμε την ανάγκη εγρήγορσης όλων των μελών του Συνδέσμου καθώς η ημερομηνία υποβολής αιτήσεων για ένταξη στην κοινωνική θητεία εκπνέει στις 31 Μαρτίου 1998.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΞΟΡΜΗΣΗ
Χειμώνας '97-'98

10 χρόνια αγώνες
ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

1.000 δρχ.

1.000 δρχ.

Οικονομικά Εξορμήσα - Χειμώνας 1997 - 1998

Συνέδριος Αντιρρησιών Συνείδησης

Σελήμου 27-10682-Αθ.μα

τηλ 3602773-3230416-6435694-6815731

Δελτίο Τύπου

Έχινε σήμερα (18/11) συνελεύση τύπου από τον Σύνδεσμο Αντιρρησιών Συνείδησης με θέματα:

1. Την αποχή του ομίλου αρμενή στρατεύσεως Παύλου Ναθανάη από το συββίτιο της γκαλατς για μια εβδομάδα σε ενδειξη διαμαρτυρίας (από 15.11)

2. Την απομαρτυρία την περασμένη εβδομάδα της νεοναζιστικής γκαλατς και το δημοσίωμα του φασιστικού εντύπου "Ο βίχος" της 14/11/91 με τίτλο: "Θάνατος στους αρμενές στρατεύσεως".

3. Την καρπότητα που ζεμίνου οι αντιρρησίες συνείδησης - σαν απαρτημένη στην τρομοκρατία και τις δίωξεις που συνεχίζονται σε βάρος τους - για αύξηση του αριθμού των "δημοσιών" αντιρρησιών. Μέσα από τον πολλαπλασιασμό των δηλώσεων αρμενές στρατεύσεως για αρχές συνείδησης επιδιώκεται να πιεστεί η κυβέρνηση να απελευθερώσει όλους τους κρατούμενους συνείδησης

Ειδικότερα:

Ο Παύλος Ναθανάη προχώρησε στην περφή του διαμαρτυρούμενος για την χωρίς προηγούμενο αστυνομική τρομοκρατία των ημερών και για τον ευφασισμό της κοινωνικής ζωής, με αφορμή την αβρία καισποίηση της εγμού που συνέζηθη με τους 33 αγιεσούχτες και τον βαβανισμό όλων των υθροπιών την προπερασμένη εβδομάδα.

Όσον αφορά την απομαρτυρία τρομοκρατική ενέργεια ομάδας νεοναζιστών, εκπροσώποι του Συνδέσμου δηλώσαν ότι θεωρούν την ηγεία των Υπαρχώνών Αθηνών και Εθνικής Αμυνας ως υπεύθυνες για την ενόχληση

-2-

στρωμένη ευστράτεια των παραθεατικών εφαρμογών σε βάρος των αντιρροπών. Σχετικά με το "Στόχο" υπήρξαν οι ο εαυτός του είναι ταύτοχρονα πθίκος αυταρχός και πθίκος ευφραστής πράξεων βίας και τρομοκρατίας και γι' αυτό θα των μινυθούν.

Ο Σύνδεσμος των Αντιρροπών Συνείδησης επαγγέλλε το αίτημα της αποφυγής όλων των κρατούμενων και της αποποινωμοποίησης της αρμένης βεβαίωσης για συνειδησιακού λόγους.

Ζητήσει επίσης από όλους τους ευαισθητοποιημένους Έλληνες πθίκτες να στείλουν γραμμάτια συμπαραστάσης στους κρατούμενους αντιρροπείς συνείδησης:

- Πάυλο Ναθαναήλ - Στρατιωτικές φυλακές Αγκυρας - Αγκυρα Αττικής

- Άρη Μικροπούλο - Αγροτικές φυλακές Καβανδρας - Χαλκιδίτη

(Ο δεύτερος κρατούμενος έχει καταδικαστεί ήδη σε 4 χρόνια φυλάκιση από τον περασμένο Δεκέμβριο αρνούμενος τη στρατιωτική θητεία εάν χειρίανος και εάν σταδός της μη βίας).

Γραμμάτια διαμαρτυρίας να στείλουν στον υπουργό Διαταξομής και Εθνικής Άμυνας για το συνεχίζόμενο μαρτύριο των πθίκων φυλακισμένων των αντιρροπών και για την έλλειψη οποιασδήποτε νομοθεσίας : στην Ελλάδα ανάλογης με αυτήν των άλλων Ευρωπαϊκών χωρών.

ΑΜΕΣΗ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΚΑΡΑΝΙΚΑ

ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΑΡΝΗΣΗ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΣΤΟΝ ΜΙΛΙΤΑΡΙΣΜΟ, ΤΟΝ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

Στις 25/8 συνελήφθη στην Αλεξάνδρεια Ημαθίας ο 27χρονος αρνητής στράτευσης Νίκος Καρανίκας, ο οποίος κρατείται στις στρατιωτικές φυλακές Θεσσαλονίκης.

Για μια ακόμη φορά ένας νέος άνθρωπος φυλακίζεται σαν εγκληματίας με την κατηγορία της ανυποταξίας σε καιρό γενικής επιστράτευσης! Αλλά στην ουσία επειδή αρνείται συνειδητά για λόγους ιδεολογικούς και αυτοσεβασμού την συμμετοχή του σε ένα μηχανισμό του κράτους, που ρόλος του είναι η προετοιμασία και η διεξαγωγή του πολέμου. Ενός μηχανισμού που εκτρέφει και εκτρέφεται από τον φόβο για τους γειτονικούς λαούς και πολλές φορές γίνεται δυνάστης του λαού που υποτίθεται ότι προστατεύει ή απεργασιαστικός μηχανισμός.

Ο Νίκος Καρανίκας εκφράζει δημόσια την αντίθεση του σε ένα μηχανισμό εξαναγκασμού, παραβίασης δημοκρατικών δικαιωμάτων, εξευτελισμού και εκμηδενισμού της προσωπικότητας, ενός μηχανισμού που δεν διστάζει ακόμα και σε καιρούς ειρήνης να θεωρήσει φυσιολογικές απώλειες τους θανάτους φαντάρων σε στρατιωτικές ασκήσεις αλλά και να τους εξωθήσει σε ακραίες πράξεις όπως η αυτοκτονία.

Η σύλληψη του Νίκου Καρανίκα είναι σήμερα περισσότερο παρά ποτέ προκλητική, γιατί γίνεται την στιγμή που συνεχίζεται αμείωτος ένας πόλεμος στην γειτονιά μας όπου χιλιάδες άνθρωποι και νέοι στρατιώτες πέφτουν θύματα των εθνικιστικών στρατών που δήθεν προστατίζονται τα συμφέροντα του έθνους τους, την ίδια στιγμή που συνεχίζονται οι εκτεταμένοι «ειρηνευτικοί» βομβαρδισμοί του ΝΑΤΟ για να επικυρώσουν τον εθνικό διαχωρισμό, την ίδια στιγμή που χιλιάδες άνθρωποι γίνονται για δεύτερη και τρίτη φορά πρόσφυγες. Μέσα σ αυτό το πλαίσιο εντείνεται η προσπάθεια της πολιτικο-στρατιωτικής εξουσίας στα Βαλκάνια να προλάβει και να καταστείλει κάθε αντίσταση στον μιλιταρισμό και τον εθνικισμό με υποχρεωτικές στρατολογήσεις νέων και προσφύγων σε όλη την πρώην Γιουγκοσλαβία, συλλήψεις Τούρκων στρατεύσιμων που αρνούνται να συμμετάσχουν στο βρώμικο πόλεμο κατά του Κούρδικου λαού και στην χώρα μας με εκκρεμούντα εντάλματα σύλληψης σε βάρος Ελλήνων αρνητών στράτευσης, την σύλληψη του Καρανίκα αλλά κυρίως με τα σχέδια της υποχρεωτικής στράτευσης στα 18, το κόσμημα των αναβολών, την χειροτέρευση των όρων διαβίωσης των φαντάρων και τα απίστευτα ποσά για πολεμικές δαπάνες.

Εκεί που υπάρχει στρατός
δεν υπάρχουν άνθρωποι
εκεί μαθαίνεις μόνο
να σκοτώνεις και να σκοτώνεσαι

Οι 300.000 λιποτάκτες και ανυπότακτοι στον πόλεμο στην Γιουγκοσλαβία, οι χιλιάδες νέοι σε όλον τον κόσμο που αρνούνται την συμμετοχή τους στα πολεμικά σχέδια κάθε εξουσίας, δίνουν την απάντησή τους και αντιστέκονται στην στρατιωτικοποίηση των κοινωνιών μας -είτε αυτή γίνεται με την υποχρεωτική στράτευση, είτε με επαγγελματικά, μισθοφορικά και παραστρατιωτικά σώματα, είτε με αυξήσεις στις πολεμικές δαπάνες.

Ο Νίκος Καρανίκας δικάζεται στις 5/10 στο στρατοδικείο της Θεσσαλονίκης.
Ο ΝΙΚΟΣ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΜΟΝΟΣ ΤΟΥ...

Συγκέντρωση Τρίτη 3 Οκτωβρίου πλ. Κάνιγκος 7μ.μ.
καί Πορείες

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ - ΔΙΚΤΥΟ ΓΙΑ ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ & ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ - ΑΝΤΙΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΝΤΙΕΘΝΙΚΙΣΤΙΚΗ ΣΥΣΠΕΙΡΩΣΗ - ΝΕΟΛΑΙΑ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ - ΥΡΕ (ΝΕΟΛΑΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΡΑΤΣΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ) - ΕΚΟΝ ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΡΑΙΟΣ - Εφημ. ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΗΣ ΕΡΓΑΤΗΣ - ΕΝΩΣΗ ΑΡΙΣΤΕΡΩΝ ΝΕΩΝ (νέες/οι του ΣΥΝ) - ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ ΛΙΠΟΤΑΚΤΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡ. ΠΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ - ΑΝΤΙΠΟΛΕΜΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΣΜΥΡΝΗΣ - ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

ΕΚΚΛΗΣΗ ΣΥΜΠΑΡΑΣΤΑΣΗΣ
ΟΧΙ ΣΤΗΝ ΕΞΟΝΤΩΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ
ΝΑΙ ΣΤΗΝ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ

Σε μια εποχή που Ελλάδα και Τουρκία υφίστανται τις συνέπειες μιας—σε μεγάλο βαθμό τεχνητής—αντιπαράθεσης και που πολεμοχαρείς κραυγές υψώνονται και από τις δύο πλευρές, οι δύο χώρες έχουν τουλάχιστον ένα κοινό σημείο: προσπαθούν να εξοντώσουν κάθε φωνή διαμαρτυρίας ενάντια στον παραλογισμό του πολέμου.

Η αντίρρηση συνειδησης τόσο ως κατοχυρωμένο ανθρώπινο δικαίωμα όσο και ως στάση ενάντια στον εθνικισμό, το милитарισμό και τον πόλεμο βρίσκεται και στις δύο χώρες υπό

διωγμό. Στην Τουρκία ωμά και απροκάλυπτα, στην Ελλάδα λίγο πιο εκλεπτυσμένα αλλά με τα ίδια αποτελέσματα: τη στρατιωτικοποίηση ή τη φυλάκιση των αντιρρησιών.

Η ψήφιση στην Ελλάδα του ν. 2510/97 με τον οποίο θεσπίστηκε η εναλλακτική πολιτική υπηρεσία, αποτέλεσε θετικό βήμα προς την τυπική αναγνώριση του ανθρώπινου αυτού δικαιώματος. Θεωρούμε όμως ότι η μέχρι τώρα εφαρμογή του θεσμού δεν αντικατοπτρίζει ούτε τη δυναμική δυναμική του ούτε την τοποθέτηση της ελληνικής κοινωνίας απέναντί του.

Καλούμε συνεπώς την ελληνική κυβέρνηση:

- *Να αντικαταστήσει τις διατάξεις του νόμου που, σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο της Ευρώπης και τη Διεθνή Αμνηστία, ενέχουν χαρακτήρα ποινής, έτσι ώστε η πολιτική υπηρεσία να καθίσταται επιλογή ισάξια με τη στρατιωτική θητεία.*
- *Να αξιοποιήσει άμεσα το θεσμό για την ενίσχυση των μειονεκτουσών κοινωνικών ομάδων, την προώθηση της ειρήνης και συνεργασία μεταξύ των λαών, τον πολιτισμό και την προστασία του περιβάλλοντος.*
- *Να αναστείλει άμεσα όλες τις ποινικές και διοικητικές κυρώσεις σε βάρος όσων δήλωσαν την αντίρρησή τους πριν την ψήφιση του νόμου, αφού αυτές οφείλονται στη μέχρι τώρα απουσία νομικού πλαισίου και να αποκαταστήσει όλους όσους έχουν φυλακιστεί από τη δεκαετία του '80 ως σήμερα.*

Δηλώνουμε την αλληλεγγύη μας τόσο στους Τούρκους όσο και τους Έλληνες αντιρρησίες στον αγώνα τους για μια δίκαιη και αξιοπρεπή πολιτική υπηρεσία σύμφωνα με τους διεθνείς κανόνες και πρακτικές προάσπισης των ανθρώπινων δικαιωμάτων.

Εκφράζουμε επίσης τη συμπαράστασή μας στους αντιρρησίες Λάζαρο Πετρομελίδη και Νίκο Καρανίκα οι οποίοι δικάζονται στις 15 και 22 Απριλίου αντίστοιχα, διεκδικώντας έμπρακτα τη δίκαιη και αξιοπρεπή πολιτική υπηρεσία αυτή.

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ/ΙΔΙΟΤΗΤΑ	ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ	ΣΦΡΑΓΙΔΑ / ΥΠΟΓΡΑΦΗ

*Σας ευχαριστούμε για τη συμπαράστασή σας. Στείλτε την έκκληση υπογεγραμμένη στο fax: 6455041, 4622753, 031-545071
 Για πληροφορίες επικοινωνήστε με τα τηλέφωνα: 4612454, 031-545071*

ΨΗΦΙΣΜΑ - ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

σε σχέση με την διεκδίκηση της εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας

4/5/1996

Ο Σύνδεσμος Αντιρρησιών Συνείδησης επιβεβαιώνει ότι η θεσμοποίηση της δυνατότητας για μια κοινωνικού χαρακτήρα υπηρεσία για τους αντιρρησίες ,αποτελεί έναν ουσιαστικό τρόπο αποποινικοποίησης της αρνήσης στρατεύσης για λόγους συνείδησης.

Μια τέτοια εναλλακτική υπηρεσία για να είναι αποδεκτή θα πρέπει :

1. Να μην είναι στρατιωτικού χαρακτήρα και να μην οργανώνεται - ελέγχεται από το Υπουργείο Εθνικής Αμυνας. Σε κάθε περίπτωση δεν θα πρέπει να εντασσεται άμεσα ή έμμεσα στο στρατιωτικό σχέδιασμα.
2. Να γίνεται αποδεκτή από τον αντιρρησία σαν συμβατή με τις συνειδησιακές τους επιλογές.
3. Να μην αποτελεί στην πράξη ποινή ή καταναγκαστική εργασία, αλλά να είναι προϊόν της ελεύθερης επιλογής του αντιρρησία.
4. Να μην είναι μεγαλύτερη σε διάρκεια από τη στρατιωτική θητεία.
5. Να μην υποκειται ο αντιρρησίας σε επιτροπές ελέγχου της συνείδησης.
6. Να παρέχεται ως δυνατότητα σε όλους τους αντιρρησίες χωρίς να απαιτούνται ορισμένα προσόντα σε σχέση με σπουδές,οικονομική κατάσταση κλπ.
7. Να περιλαμβάνει τις παροχές ή τα οικονομικά βοηθήματα που εξασφαλίζουν την επιβίωση του αντιρρησία,την ασφαλισή του κλπ.
8. Να έχει κοινωφελή χαρακτήρα,να προαγει την ειρήνη, τη διεθνή συνεργασία και την κοινωνική αλληλεγγυή,
9. Να παρέχεται κατά προτίμηση σε μη κρατικούς φορείς και σε φορείς της αυτοδιοίκησης
10. Να μην καταλαμβάνει θέσεις εργασίας και να μην διαταρασσει την αγορά εργασίας.
11. Να οργανώνεται θεσμικά με την συνεργασία των αντιρρησιών.
12. Να υπάρχει ως δυνατότητα πριν ή κατά τη στρατιωτική θητεία
13. Να συνοδεύεται με παύση κάθε ποινικής διώξης ή διοικητικής διακρίσης σε βάρος του αντιρρησία.
14. Να περιλαμβάνει την παραδοχή ότι ο αντιρρησίας είναι πολίτης (μη στρατιωτικός) και ως εκ τούτου οποιαδήποτε ενδεχόμενη διώξη σε βάρος του μπορεί να ασκηθεί μονον από τα πολιτικά δικαστήρια.

Άμεση απελευθέρωση του Νίκου Καρανίκας και όλων των Αντιρρησιών Συνείδησης

Ο ΣΤΟΧΟΣ ΜΑΣ
ΕΙΝΑΙ
Η ΕΙΡΗΝΗ.

ΔΕΝ ΘΑ
ΜΑΣ ΞΕΦΤΕΙ,
ΖΕΝΤΑΝΗ
Η ΝΕΚΡΗ.

162 Ρ02 03.09.95 20:38
Την Παρασκευή 25/8 συνελήφθη ο αντιρρησίας συνείδησης Νίκος Καρανίκας στην Αλεξάνδρεια Ημαθίας από όπου κατάγεται και από την Δευτέρα 28/8 βρίσκεται κρατούμενος στις Στρατ. Φυλακές, στο στρατόπεδο Π. Μελά στη Θεσσαλονίκη.

Ο Ν. Καρανίκας ανέπτυξε έντονη κοινωνική δράση στους χώρους των ΤΕΙ Λάρισας και της τοπικής κοινωνίας της Αλεξάνδρειας ως μέλος της νεολαίας του Συνασπισμού. Συμμετείχε ακόμα σε αρκετές αυτόνομες πρωτοβουλίες και αγώνες με οικολογικό χαρακτήρα.

Το Μάρτιο του 1994 αρνήθηκε τη στράτευση για ιδεολογικούς λόγους σαν επιστέγασμα της πεποίθησής του για το μη υποχρεωτικό χαρακτήρα της στράτευσης -ένα δικαίωμα για το οποίο αγωνίστηκε σε κάθε ευκαιρία.

Αυτή την ώρα που τα Βαλκάνια ματώνουν από τις πολεμικές συγκρούσεις, τη στιγμή που το κλίμα εθνικισμού που επικρατεί στη δική μας αλλά και στις γειτονικές χώρες κάνει ελκυστική την ιδέα της βίαιης "επίλυσης", των συγκρούσεων και του πολέμου, η στάση του Ν. Καρανίκας και των άλλων αντιρρησιών συνείδησης αποτελεί μια ουσιαστική και έμπρακτη συνεισφορά στην ειρήνη και τη φιλία των λαών, πέρα από κόψιμα λόγια και γενικόλογες. Αν θέλεις την ειρήνη δεν μπορείς να προετοιμάζεσαι για πόλεμο, αλλά αντίθετα να αρνείσαι τον πόλεμο.

Η σύλληψη του Ν. Καρανίκας τη στιγμή που στην Ικαρία διεξάγεται η Πανευρωπαϊκή Συνάντηση των Αντιρρησιών Συνείδησης (ΕΟΜ '95) αποτελεί πρόκληση των στρατοκρατών και καταφανή παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δεδομένου ότι η άρνηση στράτευσης για λόγους συνείδησης αποτελεί θεμελιώδες ανθρωπινό δικαίωμα όπως προκύπτει από τα επανειλημμένα ψηφίσματα διεθνών οργανισμών (ΟΗΕ 1987, 1989, - Συμβούλιο της Ευρώπης 1987 - Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο 1983, 1989, 1993, 1994, το τελευταίο αναφέρεται ειδικά στην Ελλάδα - Δ.Α.Σ.Ε. 1990).

Η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης που δεν αναγνωρίζει το δικαίωμα της άρνησης στράτευσης για λόγους συνείδησης και δεν έχει κατοχυρώσει την εναλλακτική κοινωνική θητεία. Παρ' όλες τις υποσχέσεις υπουργών της σημερινής κυβέρνησης σε συνεντεύξεις τους σε ξένες εφημερίδες και σε ομιλίες στο Ευρωκοινοβούλιο. Γι' αυτό το θέμα άλλωστε η Ελλάδα αναφέρεται πάντα στις ετήσιες εκθέσεις της Διεθνούς Αμνηστίας για παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Γι' αυτό ζητάμε:

- Η ελληνική κυβέρνηση να αναγνωρίσει το δικαίωμα της άρνησης στράτευσης για λόγους συνείδησης και να κατοχυρώσει την εθελοντική εναλλακτική κοινωνική θητεία
- Να σταματήσουν οι διώξεις εναντίον των αντιρρησιών συνείδησης
- Να απελευθερωθεί άμεσα ο Νίκος Καρανίκας και όλοι οι φυλακισμένοι αντιρρησίες συνείδησης.

Σύνδεσμος Αντιρρησιών Συνείδησης Β. Ελλάδας

Α.Κ.Ο.Α.

Περιοδικό ΑΡΝΟΥΜΑΙ

Δίκτυο Υπεράσπισης Κοινωνικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων

Ένωση Αριστερών Νέων

Δημοτική και Νομαρχιακή Κίνηση Πολιτών ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ

Οικολογική Κίνηση Θεσσαλονίκης

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

c/o Τ.Θ. 32010, 10035 Αθήνα
Τηλ. / fax.: 211 33 33, 031-54 50 71
e-mail: greekco@hotmail.com

<http://members.xoom.com/greekCO>

ΔΕΛΤΙΟ ΤΥΠΟΥ

Παρουσίαση αιτημάτων στον Υπουργό Εθνικής Άμυνας

ΑΘΗΝΑ, 6 Μαΐου 1999. Πραγματοποιήθηκε σήμερα στο Υπουργείο Εθνικής Άμυνας συνάντηση της βουλευτίνας του Συνασπισμού κ. Στέλλας Αλφιέρη και εκπροσώπων των αντιρρησιών συνείδησης με τον υπουργό κ. Άκη Τσοχατζόπουλο. Στη συνάντηση εκτέθηκαν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι αντιρρησίες και υπήρξαν δεσμεύσεις για την επίλυση ορισμένων από αυτά.

Οι αντιρρησίες συνείδησης και η κ. Αλφιέρη εξέθεσαν στον υπουργό τα εξής ζητήματα:

1. Τις περιπτώσεις των αντιρρησιών που αντιμετωπίζουν αυτή τη στιγμή φυλακίσεις και διώξεις, όπως οι Λ. Πετρομελίδης, Ν. Καρανίκας, Θ. Μακρής, Π. Μακρής, Ε. Αϊβάτης, Γ. Χρυσοβέργης, Σ. Καπιτόπουλος κ.α., αποδεικνύοντας παραλείψεις στο σχετικό νομοθετικό πλαίσιο.
2. Τη ρύθμιση του ζητήματος των αντιρρησιών που ήταν ανυπότακτοι πριν τεθεί σε ισχύ ο νόμος για την εναλλακτική κοινωνική υπηρεσία και οι οποίοι αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα οξυμένα προσωπικά, οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα. Οι εκπρόσωποι των αντιρρησιών επισήμαναν ότι σύμφωνα με ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ζητείται η πλήρης ή μερική απαλλαγή – κατά περίπτωση- αυτών των ανθρώπων από την υποχρέωση εκπλήρωσης θητείας.
3. Τα γραφειοκρατικά εμπόδια που αντιμετωπίζουν στην πράξη όσοι επιθυμούν να αναγνωριστούν ως αντιρρησίες συνείδησης σύμφωνα με τις διατάξεις του Ν. 2510/97.
4. Την ανεπάρκεια του πλαισίου διαχείρισης των αντιρρησιών, που έχει ως αποτέλεσμα ο θεσμός της εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας μέχρι σήμερα να μην αξιοποιείται για ουσιαστική κοινωνική προσφορά και τα προσόντα των αντιρρησιών να μένουν αναξιοποίητα.
5. Τα πρακτικά θέματα μέριμνας για τους αντιρρησίες συνείδησης κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής της εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας (έλλειψη ασφαλιστικής κάλυψης, μεγάλες αποστάσεις, καμιά δυνατότητα μετάθεσης χωρίς τις σχετικές διευκολύνσεις που ισχύουν για τους στρατευμένους –οδοιπορικά, μειωμένο εισιτήριο κ.λ.π.).
6. Τέλος, το θέμα της αδικαιολόγητα μεγάλης χρονικής διάρκειας της κοινωνικής υπηρεσίας σε σχέση με τη στρατιωτική θητεία, που προσδίδει στην πρώτη τιμωρικό χαρακτήρα.

Μετά από ανταλλαγή απόψεων, ο υπουργός αναγνώρισε τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι αντιρρησίες λόγω ανεπάρκειας του νομικού πλαισίου και δεσμεύτηκε

(α) να φέρει το καλοκαίρι στη Βουλή τροπολογία βάσει της οποίας θα λαμβάνονται υπ' όψιν για τους αντιρρησίες συνείδησης τα όποια κοινωνικά κριτήρια, κατ' αναλογία με τους στρατευμένους,

(β) να συζητηθούν άμεσα και διεξοδικά οι συγκεκριμένες περιπτώσεις αντιρρησιών που αντιμετωπίζουν άδικα διώξεις και να αναζητηθούν δυνατότητες νομικής επίλυσής τους,

(γ) να προχωρήσει στην αλλαγή της διαδικασίας τοποθέτησης των αντιρρησιών και διαχείρισης της εναλλακτικής υπηρεσίας. Συγκεκριμένα πρότεινε τη συνεργασία του ΥΠ.ΕΘ.Α. με το Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, και ειδικότερα τη Γενική Γραμματεία Δημόσιας Διοίκησης που είναι αρμόδια για όλους τους οργανισμούς του ευρύτερου δημόσιου τομέα όπου προβλέπεται η απασχόληση των αντιρρησιών συνείδησης.

Ο Σύνδεσμος Αντιρρησιών Συνείδησης θεωρεί ότι το κλίμα της συνάντησης ήταν δημιουργικό και ανοίγει το δρόμο για την επίλυση μιας σειράς από προβλήματα. Παράλληλα, όμως, παραμένουν εκκρεμή μία σειρά από πάγια και μείζονα αιτήματα των αντιρρησιών συνείδησης, όπως η ισόχρονη διάρκεια και ισότιμη αξία της εναλλακτικής υπηρεσίας με τη στρατιωτική θητεία, η δυνατότητα εκδήλωσης της αντίρρησης συνείδησης σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή, η δυνατότητα απασχόλησής τους σε μη κυβερνητικές οργανώσεις και η ανάγκη η εναλλακτική υπηρεσία να προάγει πραγματικά αξίες όπως η ειρήνη, η κοινωνική αλληλεγγύη και ο σεβασμός στον άνθρωπο και το περιβάλλον.